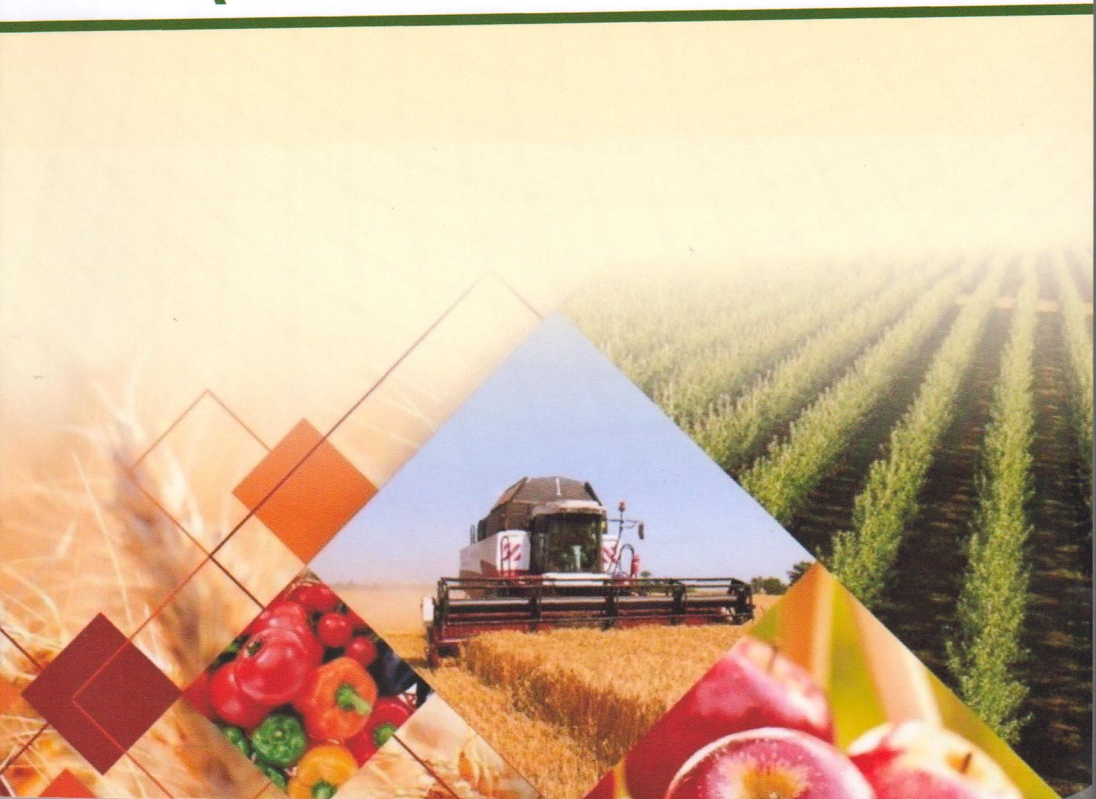

РАҚИБ АБУЛҲАЕВ

**ИНКИШОФИ ОБЁРӢ ВА
АЗХУДКУНИИ ЗАМИНҶОИ
БЕКОРХОБИДА
ДАР ТОҶИКИСТОН
(СОПҶОИ 1929-1941)**

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ
ба номи А. Дониш

РАҶИБ АБУЛҲАЕВ

**ИНКИШОФИ ОБЁРӢ ВА
АЗХУДКУНИИ ЗАМИНҲОИ
БЕКОРХОБИДА ДАР
ТОҶИКИСТОН
(СОЛҲОИ 1929-1941).**

Душанбе
2024

ББК 63.4(точик) 7-+8
А-83

**Ба хотираи абадзиндаи бародарони азизу меҳрубон
Қаюми Абулҳай ва Шарофи Абулҳай бахшида мешавад.**

Муаллиф

Муҳаррири масъул: Ҷозил Абдурашитов, д.и.т, профессор

Муқарризон:

Намоз Ҷотамов, д.и.т, профессор,
Абдулло Ғафуров, н.и.т, дотсент.

**А-83 Рақиб Аблҳаев. Инкишофи обёрӣ ва азхудкунии
заминҳои бекорхобида дар Тоҷикистон (солҳои
1929-1941). - Душанбе: - 2024. 176 саҳ.**

Китоби доктори илмҳои таърих, профессор, Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Рақиб Абулҳаев ба яке аз масоили инкишофи таърихи соҳаи мубрами хоҷагии кишоварзӣ, яъне обёрӣ, мелиоратсия, азхуднамудани заминҳои асрҳои аср бекорхобида ва навқорам, муҳочирати дохилӣ, бо техника ва кадрҳои механизаторӣ таъмин кардан, дигаргун гаштани шароитҳои маданӣ-маишии фотехони заминҳои нав баҳс менамояд. Ин масъала дар таърихнигории ҷумҳурӣ дар ин муддат ба забони русӣ як дараҷа ҳалу фасл гардида бошад ҳам, аммо то ин дам кам асаре дида мешавад, ки ба забони тоҷикӣ таҳлилу таҳқиқ шуда аст.

САРСУХАН

Сиёсати аграрӣ дар ҳама даври замонҳо дар ҳаёти инсоният сиёсати ниҳоят зарур буд ва то имрӯз низ идома дорад. Ин сиёсат дар солҳои вучудияти Ҳокимияти Шуравӣ дар қаламрави Тоҷикистон аз аввал то дами барҳам хурдани ин сохти ҷамъиятӣ, ки он аслан аграрӣ ба ҳисоб мерафт аз ҷониби роҳбарони давлат ва ташкилотҳои аграрӣ аҳмияти лозимӣ дода мешуд. Яке аз масоили асосӣ ва ҳалкунандаи ҷабҳаи аграрии ҷамхурӣ масъалаи инкишофи обёрӣ, мелиоратсияи замин, азхудкунии мавзёҳои нав ва вобаста ба он чараҳои ташкил кардани муҳоҷирати дохилӣ маҳсуб аст.

Дар шароити соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи инкишофи минбаъдаи чараҳои системаҳои ирригатсионӣ, азхудкунии заминҳои нав, мелиоратсияи замин ва сиёсати муҳоҷирати дохилӣ, омили муҳим ва шарту шароити амалӣ намудани ҳадафҳои иқтисодии мамлакат мебошад. Аз ин рӯ масъалаи мунтазам ва босифат кашкил кардани қорҳои иншоотҳои ирригатсионӣ ва мелиоратсияи замин, азхудкунии заминҳои нав дар Осиёи Миёна ва аз ҷумла Тоҷикистон дар шароити сохтмони сотсиалистӣ яке аз самтҳои муҳим ва муайянкунандаи ҳалли масъалаи аграрӣ дониста мешуд. Дар натиҷаи ба ҳаёт тадбиқ кардани чунин вазифаҳои дар пеш гузошта таҷрибаи бойи истеҳсолии хоҷагии кишоварзӣ ба амал омад. Масъалаи дар Тоҷикистон амалӣ намудани инкишофи ирригатсия, мелиоратсия ва азхудкардани заминҳои нав ва вобаста ба ин ташкили дурусти муҳоҷирати дохилӣ дар солҳои пеш аз ҷангӣ нисбат ба дигар мавзёҳои Осиёи Миёна хусуиятҳои махсуси худро дошт. Аз ин ҷо ҳамаҷониба ва чуқур таҳқиқ ва ҷамъбасти намудани

давраҳои алоҳидаи сохтмонҳои ирригатсионӣ, мелиоратсияи замин, азхуднамудани заминҳои нав ва тадбиқи сиёсати муҳоҷирати дохилӣ, бегфтугу аз аҳмияти илмӣ ва амалӣ орӣ нест.

Ҳамаҷониба омӯхтани чунин масъала ба он шаҳодат медиҳад, ки дар як муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ меҳнаткашони тоҷик бо ёриву мадади намояндагони халқу миллатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар соҳаи хоҷагии кишоварзӣ азнавсозӣ карда, онро ба яке аз соҳаҳои механиконидаи хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд.

Дар таърихнигории Тоҷикистон то имрӯз дар мавзуи: "Инкишофи обёрӣ ва азхудкунии заминҳои бекорхобида дар Тоҷикистон (солҳои 1929-1941)" ягон кори илмӣ ба забони тоҷикӣ навишта нашудааст.

Маълум, ки меҳнаткашони Осиеи Миёна дар шароити сохтмони сотсиалистӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, дар соҳаи азхудкунии заминҳои наву бекорхобида, умуман сохтмонҳои ирригатсионӣ мелиоративӣ ва муҳоҷирати дохилӣ таҷрибаи калон ба даст дароварданд, ки чӣ дар мамлакати шуроҳо ва чӣ берун аз он бегуфтугу аҳмияти илмӣ-сиёсӣ ва амалиро дорост. Ин таҷриба бечунучаро дар асарҳои бисёри муаррихон, иқтисодчиён, ҳуқуқшиносон, мутахассисони соҳаи хоҷагии обёрикунӣ ва намояндагони соҳаҳои дигари илмҳои ҷамъиятӣ таҳлилу таҳқиқ шудааст.¹

¹ Пустыни СССР и их освоение. М.,-Л.,1950; Костяков А. Н. Развитие орошение в СССР. М., 1951; Аминова Р.Х. Великое народное движение в ирригационном строительстве в Узбекистане. Ташкент, 1953; ее же. Аграрные преобразования в Узбекистане. Ташкент, 1955; Дорошенко П.Е. Сельское хозяйство СССР в 1959 --1965 гг. М., 1969; Волков А.И. Павлов И.В. Правовое регулирование сельскохозяйственного переселения в СССР.М.,1959; Шерстобитов В.П. Народное движение за освоение Голодной степени. Фрунзе, 1967; Игамбердиев Р.

То солҳои 70-уми асри XX доир ба масъалаҳои номбурда таҳқиқотҳои махсус дар таърихнигории Тоҷикистон гузаронида нашуда, танҳо дар асарҳои бунёди, монографӣ, мақолаҳои алоҳида, ки ба мавзӯҳои дигар навишта шуда буданд, ба таври умумӣ зикр карда шудаанд. Ин асару мақолаҳо ҳам қариб, ки танҳо ба забони русӣ навишта ва дарҷ карда шуда буданд. Дигар ин ки диққати асосии муаррихон ба масъалаҳои муҳими сохтмони сотсиалистӣ, яъне индустрикунонӣ, коллективонӣ ва инқилоби маданӣ равона карда шуда буд. Вақте ки ин масъалаҳои асосии сохтмони сотсиалистӣ дар таърихнигории Тоҷикистон таҳқиқу таҳлил карда шуданд, сипас дар назди олимону муаррихон вазифаҳои нави мушаххаси то ҳол ҳалли пурраи худро наёфтаанд, ба онҳо аз ҷумла масъалаҳои сохтмонҳои ирригатсионӣ, мелиоратсияю азхудкунии заминҳои наву бекорхобида ва муҳочирати дохилӣ меистанд.

Дар ин давра масъалаи инкишофи ирригатсия ва обшор кардани заминҳои асрҳоиаср ташналаб хоб карда, муҳочирати дохилӣ нисбатан дар таърихнигории таърихи ҳизби коммунистии Тоҷикистон омӯхта шудааст.

Фаъолияти ташкилоти ҳизбии Тоҷикистон дар инкишофи ирригатсия, мелиоратсияи замин, азхудкунии заминҳои нав ва қисман муҳочирати дохилӣ дар монографияи профессор М. Ҳамроев (ба забони русӣ) таҳлилу таҳқиқи худро ёфтааст.² Бояд изҳор намуд, ки дар солҳои 70-уми асри XX дар

Осуществление ленинских идей об орошении и освоении Голодной степи. Ташкент, Фан, 1969; Халиков И. Борьба республик Средней Азии за орошение крупных массивов. Ташкент Фан, 1982 ва – ғайра.

2.Ҳамроев М. Деятельность Коммунистической партии по развитию ирригации в Таджикистане (1924-1938 гг.) , Душанбе: Дониш, 1972,С. 328.

таърихнигории Тоҷикистон ин таҳқиқоти илмӣ ягона монографияе ҳисоб меёфт, ки дар он ба таври нисбатан васеъ саҳм ва фаъолияти бисёрпаҳлуи ҳизби Коммунистии Тоҷикистон оиди барқарор ва инкишофи минбаъдаи системаҳои обёрикунанда, азхуднамудани заминҳои бекорхобида таҳқиқи худро ёфтааст. Пас аз диди илмӣ чуқур ва ҳамаҷониба омӯхтани ин асари профессор М.Ҳамроев ба хулосае омадан ҷоиз аст, ки барои навиштани аввалин таҳқиқоте, ки ба инкишофи ирригарсия ва азхудкардани заминҳои наву бекорхобида бахшида заҳмати зиёде карда, аз хазинаи бойгонии ҳизбию давлатӣ сарчашмаҳои ниҳоят зиёдеро ба гардиши илмӣ ворид кардааст.

Бовучуди ин бояд изҳор кард, ки ба олим дар он солҳо наҳама вақт муяссар шудааст, аз байни факту рақамҳои зиёд бештар маводҳои муҳим ва муайянкунандаро интихоб намуда, дар таҳқиқоти илмӣ аз истифода бурдани факту рақамҳои ҷузъӣ, дуҷумдараҷа ва дилгиркунанда, худдорӣ намуда, шарҳу эзоҳи масъалаҳои дар наздаш гузоштаро пурқувват мекард. Зеро дар вақти дар асари илмӣ факту рақами аз андоза зиёди аҳмияти дуҷумдараҷа доштаро истифода бурдани муаллиф, ба такрори воқеаҳо ва ба вучуд омадани баҳсу мубоҳисаҳои аз моҳияти илмӣ дур роҳ додан аст. Масалан, дар як маврид муаллиф дар китоб ҷумлаи ба назари мо баҳсноке меоварад, ки гуё аз ноҳияҳои камзамин ба ноҳияҳои серзамину қувваи қорӣ надошта муҳочир карда овардани деҳқонон, амали ба худ хоси ҳалу фасли масъалаи ислоҳоти заминкуноб дар Тоҷикистон бошад.³ Аммо, муаллиф нуқтаи назари хешро илман исбот накардааст, ки читавр ба заминҳои навкоруаму бекорхобида, ки ҳоло моликияти ҳеч кас нест, ба он ҷо кӯчонда овардани

³ Ҳамроев М. асари номбурда, С.9.

деҳқонони дигар мавзеъҳо ҳалли ислоҳотит замину об шуда метавонад

Маълум,ки дар охири солҳои 50 ва ибтидои солҳои 60-уми асри XX баъзе муаррихон ва ҳуқуқшиносон кӯшиш карданд, ки гӯё муҳоҷирати дохилӣ як шакл ва роҳи ҳалли ислоҳоти аграрӣ дар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубии Тоҷикистон мебошад. ⁴ Аммо, дере нагузашта нуқтаи назари муаллифони дар боло номбаршуда, аз ҷониби як зумра муаррихон ва иқтисодчиёни ҷумҳурӣ рад карда мешавад. ⁵ Мутахасисони соҳаи аграрии ҷумҳурӣ Х. Саидмуродов, Р. Масов, Б. Антотенко, Г. Наврузов дар асарҳои хеш исбот карданд, ки муҳоҷирати дохилӣ чорабинии махсусе, ки барои ҳалли якчанд масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ- иқтисодӣ равона карда шуда, ҳеч гоҳ шакли ба худ хоси ҳалли ислоҳоти замину об шуда наметавонад.

Таърихнигори варзида, академик Р. Масов дар ин хусус як чанд нуқтаи назари олимонро таҳлил карда, ба ақидаи мо моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии муҳоҷиркуниро дуруст муайян намуда, фарқи онро аз

⁴ Гимпелевич Р. С. К вопросу о содержании земельно -водной реформы в Таджикистане. Уч. Зап. ТГУ им В.И. Ленина. Труды юрфака, т. 20, вып. 9.-Сталинабад, 1958, С. 70-71, Мизарбаев А. Я. Таджикский народ в борьбе за восстановление и реконструкцию народного хозяйства (1924-1937гг.), Душанбе, 1962, С. 56.

⁵ Саидмуродов Х. Построение фундамента социалистической экономики в сельском хозяйстве Таджикистана. Душанбе, 1965, С.47; Масов Р. Историография социалистического сельского хозяйства в Таджикистане. Душанбе Дониш, 1974, С.23-36. Он же, Историография Советского Таджикистана. Душанбе Дониш 1978 С. 94-102; Антоненко Б. Аграрные преобразования в Таджикской АССР. В кн.: Торжество ленинской политики в Таджикистане. Душанбе Дониш, 1984, С. 140-144; Наврузов Г. Еще раз к вопросу о земельно- водной реформе в Таджикистане (1924-1928 г. г.) Изв. АН

ислоҳоти замину об чунин нишон дода аст:”Сиёсати муҳочиркунии Ҳокимияти Шуравӣ на бо мақсади барҳам додани асосҳои заминдории феодалӣ ва аз дасти заминдорони калон гирифтани воситаҳои истеҳсолот гузаронида шуд. Ин сиёсат ба он хотир гузаронида шуд, то ки аз ҳисоби заминҳои наву бекорхобида, ба деҳқонони беамину камзамини ноҳияҳои кӯҳӣ замини ҳеч кас коркарда нашуда дода шавад ва онҳоро бо техникаи хоҷаги кишоварзӣ таъмин кардан зарур буд. Чунин амалро масъалаи инкишофи пахтакорӣ дар ҷумҳурӣ ҳидоят мекард.”⁶

Олими дигари мутахассиси соҳаи таърихи аграрӣ Б. Антоненко дар асарҳояш, аз нуқтаи назари илмӣ масъалаи моҳияти муҳочирати дохилро нисбати ҳалли ислоҳоти замину об аниқу равшан муайян намуд. Дар ҳақиқат ба ҳулосаи олим дар хусуси он ки муҳочирати дохилӣ ба асосҳои сохти иҷтимоии деҳот дахл надорад ва аз ин ҷо вазифаи ислоҳоти замину обро дар ҷумҳурӣ иҷро карда наметавонад.⁷

Нуқтаи назари олим М. Ҳамроев ва дигар таҳқиқотчиён дар бораи он ки муҳочирати дохилӣ яке аз омилҳои муҳими ҳалли масъалаи ислоҳоти замину об дар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубии Тоҷикистон маҳсуб аст на он қадар ба ҳақиқат дуруст меояд, ба он хотир, ки муҳочират инчунин дар он мавзӯҳо, ки ислоҳоти замину об гузаронида шуда буд низ амалӣ гардид. Ин чорабинии иҷтимоӣ яке аз шакли ҷо ба ҷо кардан ва мутаносиб тақсим кардани захираҳои меҳнатии хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон буда, дар давраҳои минбаъда ва агар лозим шавад имрӯз ҳам тадбиқ кардан мумкин аст.

⁶ Масав Р. Историография Советского Таджикистана. С. 99.

⁷ Антоненко Б. Асарӣ нобар шуда, С.144.

Таърихи сохтмонҳои обёрикунанда, азхудкардани заминҳои наву бекорхобида, муҳочирати дохили чумхӯрӣ махсусан дар солҳои баъд аз ҷангӣ дар асарҳои бунёдӣ, як дараҷа таҳқиқи хурдо ёфтаанд.⁸ Ин

⁸ История таджикского народа. Т,3 кн. 1и2-. (1917-1963 гг.).М.: Наука, 1964-1965; Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. 2-е изд. Душанбе: Ирфон, 1968; Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917- 1965 гг.), Душанбе : Дониш, 1968; История культурного строительства в Таджикистане т.1-2 (1917-1977 гг.) Дониш: 1983; История таджикского народа, Том V Новейшая история (1917-1941 гг.), Душанбе, 2004 ва ғайра.

9. Развитие сельского хозяйства Таджикской ССР за годы Советской власти. Сталинабад, 1957; Ли В. Г. Развитие экономики укрупненных колхозов Таджикской ССР (1950-1958) Сталинабад, 1959; Гулямов С.Г. Партийная организация Таджикистана и вопросы хлопководства. Сталинабад, 1959; Парпиев С.М. Орошение Голодной Степи. Душанбе 1961; Скоробогатов И.М. Компартии Таджикистана в послевоенный период (1945-1953); Каримов Т.Р. Победа Великой Октябрьской социалистической революции и решение аграрного вопроса в Таджикистане. Ч.1 Душанбе 1968; Очерк истории Коммунистической партии Таджикистана, Душанбе, 1968; Миронв М. Хамроев М. Осуществление ленинской идеи об орошении в Таджикистане. (на тадж. Языке) Душанбе Ирфон, 1970; Хайдаров Г.Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 г.г). Душанбе Ирфон, 1974; Масов Р.М. Историография социалистического сельского хозяйства в Таджикистане (17-67гг.), Душанбе, «Дониш» 1974; Его же Историография советского Таджикистана (1917- 1975 гг.) Душанбе Дониш 1978; Его же История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане, Душанбе Дониш, 1988; Касимов А. Хамраев М. Развитие орошения земель советского Таджикистана. Душанбе Ирфон , 1985; Нальский Я.В. В Долине Вахш. Очерк. Сталинабад, 1951; Мирошниченко С.З. Развитие ирригации в Таджикской ССР, Сталинабад 1953; Ахмедов А. Ирригация в Таджикистане, Сталинабад 1957; Дриккер Х.Н. К истории коллективизации сельского хозяйства Таджикистана в годы первой и второй пятилетки, Сталинабад 1959; Дриккер Х.Н. К истории

коллективизации сельского хозяйства Таджикистана в годы первой и второй пятилеток . Сталинабад, 1959; Шинджикашвили Д.И. Правовое регулирование сельскохозяйственного переселение в Таджикистане в период строительства социализма. Душанбе 1965; Турсунов А., Хайдаров Г. Огни Ильича на Сыр-Дарье, Душанбе 1967; Джураев С. Машинное орошение в Таджикистане, Душанбе 1967; Хамраев М. Деятельность коммунистической партии по развитию ирригации в Советском Таджикистане (1924-1938 гг.): Душанбе, 1972 ; Антоненко Б. А. В.И. Ленин и решение аграрно-крестьянского вопроса в Таджикистане, Душанбе 1981; Вишневский А. Я. Создатель рукотворных рек. Очерк о жизни и деятельности Н.Д. Свириденко. Душанбе, 1987; Абулхаев Р. Развитие ирригации и освоение новых земель в Таджикистане. Душанбе 1988; Масов Р.М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. Душанбе 1988; Абулхаев Р. Исторический опыт ирригационного строительства и освоение новых земель в Таджикистане (1961-1985 гг.) Душанбе 1991. Его же Вклад трудящихся советских республик в водохозяйственное строительство и освоение новых земель в Таджикистане (30-е-первая половина 80-х годов XX века) Душанбе 2001 ; Хамроев М. Таърихи обёрии води Вахш (солҳои 1930-1990), Душанбе, 1993; Гафуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1923), Душанбе 2008. История таджикского народа. Т.5. Душанбе, 2011; История таджикского народа. Т.6 Душанбе, 2011; Абулхаев Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон. Душанбе 2012; Хотамов Н.Б. История банков и предпринимательства в Средней Азии. (60-е годы XIX –1917 г.) Душанбе 2006; Абдурашитов Ф.М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924- 1990 гг.) Душанбе 2015; Его же Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX-оғози асри XXI. Душанбе 2020; Н.Хотамов ва дигарон. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии), Душанбе 2018. Абдурашитов. Ф.М. Тенденции миграционных процессов в Таджикистане в конце XX-начале XXI ВВ. Душанбе 2022;

масъала инчунин як дараҷа дар асарҳои монографии олимон ҳалли худро ёфтааст.⁹

Инчунин баъзе лаҳзаҳои ҷараёни азхудкунии заминҳои нав, обёрии онҳо ва муҳоҷирати дохилӣ дар маҷмуаи мақолаҳо, брошюраҳо ва мақолаҳои алоҳида дарҷ гардиданд, ки дар ин китоб мавриди истифода қарор гирифтаанд.¹⁰

¹⁰ Крочкин И. Вахшстрой (очеркҳо ва қайдҳои сафар) Тошканд-Самарқанд, 1934; Саидов М. Трудящиеся Таджикистана в борьбе за освоение Вахшской долины и создание в ней базы тонковолокнистого хлопка, Сталинабад 1956; Трапезников С.П. Исторический опыт КПСС в социалистическом преобразовании сельского хозяйства. М., Мысль, 1959; Саидмуродов Х. М. построение фундамента социалистической экономики в сельском хозяйстве Таджикистана, Душанбе 1965; Шарипоя Я. Из истории построения фундамента социализма в Таджикистане (1929-1932 гг.), Сталинабад, 1960; Богуманова З.З. Помощь братских республик Таджикистану в ирригационном строительстве в период постепенного перехода к коммунизму (1959-1970 гг.) // Таджикистан в братской семье народов СССР. Душанбе. 1974; С. 172-183. Социалистические преобразования орошаемого земледелия в Узбекистане Ташкент. Фан 1981; Земельно – водная реформа в Средней Азии. Доклад Средазбюро ЦК КП (б) Центральному Комитету ВКП (б) Ташкент 1926. С.1-2. Ирригационное строительство в кн: Таджикская ССР за 20 лет Сталинабад 1949; Козачковский В.А. Таджикская ССР в годы послевоенной пятилетки (1946-1950 гг.) в кн.: Материалы к истории таджикского народа. Сталинабад, 1954; Хамидов С. Народное скоростное строительство в Таджикистане в 1939- 1949 гг. Изв. А.Н. Тадж. ССР, отд. Общ.наук., 1962, №4 (31) Мухаммедов Т. Орошение пересоздает край. В кн.: Славное сороколетие .- Душанбе : Ирфон, 1964; Парпиев С.М. Осуществление ленинской идеи орошения Голодной степи; Его же. Руководство компартии Таджикистана в проведении солхозмелиорации и освоении новых орошаемых земель.- В кн.: Сборник научных работ аспирантов.- Вып. V Душанбе: Ирфон, 1967; Марсаков К.П. Ленинский кооперативный план и его осуществление в Таджикистане .- В кн.: Торжество ленинских идей.- Душанбе, 1969. Джуманкулов Х.Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого

Дар ин ва баъзе асарҳо ва мақолаҳои илмие, ки ба масоили инкишофи ирригатсия ва азхудкунии заминҳои нав аз давраи ташкил ёфтани Ҷумҳурии Иттифоқи Тоҷикистон то дами оғози ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1929-1941) баҳс мекунанд дар ҷумҳурӣ ва берун аз он рӯи ҷопро дида, мазмуну мундариҷаи онҳо ба аҳли илму фан дастрас буда, аз ҷониби олимони баҳои сазовор дода шудааст. Маълум, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондани инкишофи минбаъдаи системаҳои обёрикунанда ва азхудкардани заминҳои бекорхобида ва вобаста ба ин ташкил кардани муҳоҷирати дохилӣ яке аз омилҳои муҳими пешравии соҳаҳои мухталифи хоҷагии кишоварзӣ маҳсуб аст.

Дар ин китоб таҳқиқотчи ба ҳуҷҷатҳои гуногуни бойгонии ҳизбию давлатии ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон, адабиёти мавҷуда ва маводҳои васоити ахбори умум така намуда, кӯшиш ба харҷ додаст, ки давраҳои асосии ин равандро бо хусусиятҳои махсусаш ба риштаи суҳан кашад. Муаллиф, инчунин мақсад гузоштааст, ки ба баъзе лаҳзаҳои баҳсталаби дар ин асарҳо роҳ дода бо далелу маводҳои бозғатимод рӯшанӣ андозад.

Ў дар назди хеш ҳалли илмии чунин масъалаҳоро ба миён гузоштааст:

- нишон додани роҳу воситаҳои дар шароити онвақтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқу таҳлил намудани ҷараёни сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ;

- азхудкардани заминҳои наву бекорхобида ва пуқувват намудани қорҳои мелиоративӣ дар системаи хоҷагии кишоварзӣ;

- бо роҳи аз кӯҳсор ба водиҳо кӯчонида овардани муҳочирон ва ҳалли қувваи корӣ дар самти хоҷагии кишоварзӣ;

- дар заминҳои навқорам ҷойгир кардани гурезагон.

- таъмини хоҷагии кишоварзӣ бо кадрҳои инженер-техникӣ ва механизаторӣ;

- ёри намояндагони ҷумҳуриятҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба халқи тоҷик;

- тайёр кардани кадрҳои инженер – техникӣ;

- баланд гардидани дараҷаи некуаҳволии фотехони заминҳои нав.

- Дигаршавии ашроити маданӣ-маишии деҳқонон

I

Рушди обёрӣ ва мелиоратсияи замин.

Дар шароити Осӣи Миёна ва аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли масъалаи истехсоли хоҷагии кишоварзӣ мақеи ҳалқунанда ва омили асосиро оиди самаранок ва балад бардоштани ҳосилнокии замин ба инкишофи ҳамачонибаи ирригатсия ва мелиоратсия вобастагии зич дорад. Таҷрибаи таърихӣ аниқу равшан нишон дод, ки дар шароити сохтмони нави ҷамъиятӣ масъалаҳои рушди ирригатсия, азхудкунии заминҳои нав ва тахту ҳанвор кардани онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири солҳои 20 ва 30 асри ХХ ба ҷараёни коллективонӣ алоқаи мустаҳкам дорад. Дар ин муддат сохтмони хоҷагиҳои дастачамӣ ва азхуднамудани заминҳои бекорхобида ва аз ноҳияҳои кӯҳию баладкӯҳ ба ин ҷойҳо муҳочир кадани деҳқонон қариб баробар мерафт. Зеро ҳалли ин масъалаҳои муҳими иқтисодӣ- иҷтимоӣ ба яқдигар ниҳоят зич алоқаманд буданд. Маълум, ки ҳалли яқҷояи ин масъалаҳо дар шароити номуттаносиби он солҳо,

душворихои молявӣ, техникию кадрҳои ихтисоснок ва ҳатто психологӣ ба пеш меомаданд.

Бояд зикр намуд, ки инкишофи хоҷагии кишоварзӣ ба сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ ва мелиоратсияи замин вобастагии ноғусастанӣ дорад. Ҷанги шаҳрвандӣ ва ё мубориза ба муқобили дастаҳои ғоратгаронаи босмачиён дар аввали солҳои 20- уми асри XX ба тамоми имрӯза Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан дар водии Вахш, ки минбаъд ба макони истехсоли зироати техникӣ- пахта табдил ёфта буд, ниҳоят зарари кулӣ расонд. Дар ин солҳои кашмакши қувваҳои ба ҳам зид натавон ба тамоми соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ ҳисороти калон расонда шуд, системаҳои ирригатсионӣ ва мелиоратсияи замин ба ҳолати ноғувор табдил ёфтанд, инчунин ба вазъияти демографияи аҳоли низ зарари диданашуда овард. Ин вазъияти ноғувор хусусан дар ноҳияҳои ҷанубию марказии Тоҷикистон ва махсусан водии Вахш ба назар мерасид. Бисёр деҳаҳою ноҳияҳо ниҳоят харобу абғор ва камаҳоли гардиданд. Масалан, агар пеш аз инқилоби пролетарӣ дар тумани Қӯрғонтеппа мувофиқи маълумотҳои бойгонӣ 31 деҳа вучуд дошта бошад, соли 1925, яъне дар охири барҳам додани дастаҳои босмачигарӣ ҳамагӣ 5 деҳа боқи монда буду ҳалос ва дар он танҳо 2500 нафар истиқоматкунанда ҳаёт ба сар мебуд. Баробари мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шуравӣ ҷараёни аз хориҷа ва қабл аз ҳама аз Афғонистони ҳамсоя ба Ватан баргаштани деҳқонони дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ фирорӣ шуда тез мешавад.¹¹ Ҷараёни ба мамлакат бозгаштани фирориён барои минбаъд инкишоф додани рафти барқарор кардани системаи ирригатсионӣ ва ҳолати

¹¹ Бойгонии давлатии таърихи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷ1, р, 1.Д.4 в.33. (Минбад БДТНҚТ)

мелиоративии замин ва азхудкунии заминҳои наву бекорхобида шароити мусоид барпо менамуд.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ иқтисодиёти ҷумҳурии Тоҷикистон ба дараҷаи ниҳоят паст қарор дошт. Чандин хоҷагиҳои деҳқонон харобу абгор ва фалаҷ гашта буданд, чунин ҳолат дар баъзе вилоятҳо то ба 80% мерасид, майдони кишти заминҳои обёришаванда қариб ду маротиба кошта гардиданд, зеро системаҳои ирригатсионӣ аз кор баромада буданд. Босмачиёни ғоратгару лаънаткардагонӣ халқ, қисми асосии боғу обҷағориҳо дидаву доништа вайрону валангор карда, қисми зиёди ҷӣ чорвои калони шохдор ва ҷӣ майдоро талаву тороҷ ва қисман ба Афғонистон меғузaronиданд.¹² Дар ҷумҳури қувваи корғарӣ ниҳоят кам шуда буд, зеро зиёда аз 27% аҳоли дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба мамолики хорча ва қабл аз ҳама ба Афғонистон фирорӣ шуда буданд. Ин воқеаҳо хусусан дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон рух дода буд, ки онҳо бо мамлақати ҳамсоҷа ҳамсарҳад буданд. Дигар сабаби кам шудани қувваи корӣ аз он иборат буд, ки дар задухурдҳои солҳои ҷанги дохили шумораи зиёди одамон ҷон бохтанд ва дар асари норасоии иқтисодӣ ва ғуруснағӣ ба бисёр касалиҳои сирояткунанда дучор шуда аз ҳаёт маҳрум гаштанд.

Дар шароити иқлими хушки Осиёи Миёна ва аз ҷумла Тоҷикистон омили асосии баланд бардоштани ҳосилнокии хоҷагии кишоварзӣ ва аз ҳама заруртарини соҳаи он пахтакорӣ сохтмонҳои самараноки системаҳои ирригатсионӣ маҳсуб аст. Дар маҷлиси дуюми Садороти кумитаи инқилобӣ ҳоло ниммаи дуюми моҳи декабри соли 1924 масъалаи барқарор ва минбаъд инкишоф додани системаҳои ирригатсионӣ мавриди муҳокима қарор дода шуд. Бо мақсади ба роҳ

¹² Бойғонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ф. 9 р,1, д. 48, в. 65. (Минбаъд БМДҶТ).

мондани корҳои обёрикунӣ дар Тоҷикистон Кумитаи инқилобӣ идораи махсуси ирригатсионӣ таъсис дод, шуъбаи Осиемиёнагии Шурои Меҳнат ва Мудofiаи СССР бошад қарор намуд, ки беҳтарин муттаҳасисони соҳи ирригатсияро ба ин ҷо сафарбар кунад. Дар ҳамин маҷлис кумитаи асосӣ оиди пахтакорӣ таъсис дода шуд.¹³

Вақте ки ҷараёни коллективии саросар дар Тоҷиктистон оғоз меёфт, дар қисми марказии мамлакат қариб, ки давраи аввали ин ҷорабини дар он вақт ниҳоят барои мамлакати сотсиалистӣ зарур амл мекард. Ба он хотир, ки коллективонии саросари хоҷагии кишоварзӣ дар Тоҷикистон хусусияти махсуси худро дошт. Қабл аз ҳама ин хусусияти ҳоси коллективонӣ дар Тоҷикистон ба дараҷаи вазъияти молавӣ ва ҷугрофии он алоқаманд буд, зеро ки ин кишвар нисбат ба дигар мавзёҳои онвақтаи СССР аз ҳама ҷиҳат дар дараҷаи нисбатан ақиб меистод. Дар Тоҷикистон ин қафомонии иқтисодӣ- иҷтимоӣ аз замони феодалӣ ба мардум мерос монда буд. Дигар ин ки шумораи асосии аҳоли дар деҳотҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳ ҷой гирифта, ҳоло моҳияти хоҷагиҳои дастачамъиро надонида, ба сохти заминдорӣ кӯҳна беихтиёр одат ва боварӣ доштанд. Бағайр аз чунин вазъият барои ба хоҷагиҳои дастачамъӣ гузаштани деҳқонон махсусан дар ноҳияҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳ заминҳои қорам нокифоя буданд, ҳалли чунин масъала бевосита ба инкишофи ирригатсия ва азхуднамудани заминҳои нав алоқаи бевосита дошт, ки оиди ин масъалаҳо баъдтар таваққуф хоҳем кард. Истеҳсоли хоҷагии кишоварзӣ ниҳоят оддӣ буда, заминҳои беҳтарини қорамшаванда дар дасти бойҳову заминдорони қалон ва намояндагони дину мазҳаб ҷой дошт.

¹³ БМДҶТ ф. 9 р,1, д.1, в.3.

Агар мо ба далелҳои муҳим ва аниқу равшани таърихӣ муроҷиат намоем, дар он маврид шоҳиди он мешавем, ки аҳволи маишӣ-мадании меҳнаткашон ниҳоят вазнин буд, чунки дар замони гузашта онҳо амалан аз воситаҳои истехсолӣ қариб, ки маҳрум буданд. Ҳоло аз руи маълумоти соли 1925 танҳо дар се вилояти ҷумҳурӣ, яъне Кӯлоб, Ҳисор ва Қурғонтеппа хоҷагии бойҳо аз 5 то 10 % ва хоҷагиҳои камбағалон то 55 %-ро ташкил мекарданд. Факту рақамҳо шаҳодат медоданд, ки ҳатто аксариати хоҷагиҳои деҳқонон ҳам замин ва ҳам чорво, махсусан чорвои калони шохдори қорӣ надоштанд. Масалан, дар вилояти Кӯлоб 12 % хоҷагиҳо безамин ва қариб 20 % хоҷагиҳо аз чорво орий буданд. Дар вилояти Қурғонтеппа бошад зиёда аз 22% хоҷагиҳо безамин ва тақрибан 55 % хоҷагиҳо инчунин бе чорво буданд¹⁴. Бояд зикр намуд, ки дар ҳамон вақт чунин вазъият дар дигар мавзӯҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дида мешуд.

Ба аввалин чорабиниҳои Ҳокимияти Шуравӣ оиди инкишофи заминҳои обёришаванда нигоҳ накарда, ба ин ҷабҳа танҳо қадамҳои нахустин гузошта шуда буду халос. Охири соли 1924 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 113 ҳазор гектар замин обёрӣ карда мешуд, ки ин ҷавобгуи ҳаёти бошандагони мамлакат шуда наметавонист. Агар ин ҳаҷми заминҳоро ба округҳои обшоришавандаи ҷумҳурӣ тақсим карда шавад чунин миқдор замин дуруст меояд: ба округи обшоршавандаи Вахш -6,7 ҳазор, Кофарниҳон-30 ҳазор, Қизилсу-6,6 ҳазор, Истарафшон-30 ҳазор, Сурхоб-27,3 ҳазор, Бадахшони Кӯҳӣ -3,6 ҳазор гектар замин дуруст меомад.¹⁵

Шароитҳои иқтисодӣ - сиёсии ҷумҳурӣ дар охири солҳои 20-уми асри ХХ баҳри азнавсозии хоҷагии

¹⁴ Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 гг.) »Дониш», Душанбе, 1968, С. 24.

¹⁵ БМДҶТ ф. 26, р.1, д.815, в.1

кишоварзӣ душвориҳои зиёд ба бор оварда бошанд ҳам, аммо ин камбудихо пеши роҳи чунин чараёнро гирифта натавонист. Дар натиҷаи чорабиниҳои ҳизбу давлат оиди барҳам додани ақибмонии иқтисодӣ ва маданӣ нисбат ба ноҳияҳои пешрафта давлати Шуравӣ баҳри амалӣ кардани кӯшишу ғайрати оммавии деҳқонони камбағалу миёнаҳои Тоҷикистон бо мақсади барпо кардани хоҷагиҳои коллективӣ заминаҳои лозимиро муҳайё намуд. Ҳукумати Иттифок дар ҳамин давра ба воситаи маблағҷудокунӣ ба хоҷагии халқ ва аз ҷумла хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон ёриву мадади зиёд расонд. Масалан, ҳаҷми дотатсияҳои ҳар сола дода шуда аз 60 % то 90 %-и тамоми бюджети ҷумҳуриро ташкил мекард. Бояд изҳор намуд, ки зиёда аз нисфи маблағгузориҳои асосӣ ба пешравии хоҷагии кишоварӣ хусусан ба обёрӣ, сохтмонҳои колхозҳо, совхозҳо ва МТС -ҳо сарф карда мешуд. Дотацияи ҳукумати иттифок ба ин мақсадҳо умуман 97 %, дар маблағи бюджети обёрӣ бошад 97,8 %-ро ташкил мекард.¹⁶

Ёри дигари давлат ба хоҷагиҳои деҳот дар ҳамон шароит мувофиқи имконият сари вақт расонидани техникаи хоҷагии кишоварзист, ки дар инкишофи соҳаҳои хоҷагӣ ниҳоят зарур буд, зеро то он давра қору кирдор дар замин ва тозаву обгузар кардани ҷуйю ҷуйборҳо аслан бо қувваи дасту бозу иҷро карда мешуд. Ҳалли ин масъала аҳмияти ҳам иҷтимоӣ ва ҳам дар он вақт аҳмияти сиёсӣ дошт, ки бо ин роҳ деҳқонони камбағал ва миёнаҳол ба хоҷагиҳои ҷамъбасти, яъне колхозҳо ҷалб карда мешуданд. Деҳқонон дар асоси қарзи молявии давлатӣ имконияти ба даст даровардани олотҳои истеҳсолии хоҷагии кишоварзӣ ва онро босамар кор фармудан

¹⁶ Тадбиқи идеяҳои Лениний. Нашриёти «Ирфон», Душанбе, 1969, С. 100-191.

истехсолоти чамбиятиро афзун менамуданд. Дар солҳои 30-ми асри ХХ СМТ-рӣ (стансияҳои машину тракторӣ)маркази бо техникаи хочагии кишоварзӣ мусаллаҳ кардани тамоми мамлакати шуроҳо ва минҷумла ҷумҳурии сотсиалистии Тоҷикистон таъдил ёфтанд.

Соли 1930 аллакай дар ҷумҳурии 4 СМТ сохта ба кори хочагӣ сафарбар шуд, ки шумораи онҳо сол то сол рушт меёфт. Масалан, дар охири панҷсолаи аввал шумораашон ба 19 расид, ки ба ин восита шумораи кадрҳои механизаторӣ сол то сол аз ҳисоби деқонони маҳаллӣ меафзуд. Шумораи трактор ва техникаи дигари хочагии кишоварзӣ ба 1085 расида буд¹⁷, ки дар он вақт дар шароити Тоҷикистон ин дастоварди калони техникӣ маҳсуб буд.

Омили дигари сохтмони колхозӣ дар Тоҷикистон ин контрактацияи маҳсулоти хочагии кишоварзӣ ва маҳсусан пахта ба ҳисоб мерафт. Контрактация маънои онро дошт, ки ҳуқуқи монополияи давлат ба хариди маҳсулоти асосии хочагии кишоварзӣ пахта ба хариду тараф фоидаовар буда, аз рӯи нақша ба рушди тарақиёти хочагии кишоварзӣ ёрирасон маҳсуб мешуд. Факту рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар Тоҷикистон кооперация ва маҳсусан кооперацияи пахта ниҳоят тез инкишоф ёфт. Масалан, то охири моҳи феввали соли 1929 дар Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон зиёда аз 66 % хочагиҳои деҳқонон ва дар округи Хучанд 70 % ин хочагиҳо аллакай бо тамоми навъҳои кооперация фаро гирифта шуда буданд, ки ин дар миқёси ҷумҳурии наздики 95,5 ҳазор хочагиҳои деҳқононро фаро гирифта буд. Дар арафаи ташкил ёфтани Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 57 % тамоми маҳсулоти хочагии кишоварзӣ, минҷумла пахта 100 % шартномабандӣ

¹⁷ .Таърихи халқи тоҷик, ҷилди 111, китоби 1, М., 1964, С. 262.

карда шуда буд. Аз ҷониби дигар дар ихтиёри давлат будани системаи обёрӣ, барои азнавсозии хочагии кишоварзӣ ҳамчун омили асосӣ таъсир накарда наметаволнист. Дар ҷараёни сохтмони колхозӣ дар маҳалҳо шумораи камбағалону батракҳо зиёд ба назар менамуд, ки онҳо роҳи аз ҷабру зулми бойҳову кулакҳо озод шуданро дар сохтмони колхозӣ дида, аввалин ташкилкунандагони чунин хочагиҳои дастачамӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дар он замон ташкилотчии асосии деҳқонони камбағал иттифоқи «Ҷуфтгарон», ки пас аз ба атрофии худ муттаҳид намудани оммаи меҳнаткаши деҳот соли 1929 ба «Иттифоқи камбағалон» табдид ёфта, ба омили ба атрофи хочагиҳои навташкилёфтаи дастачамӣ ҷалб намудани оммаи меҳнаткаш гардид.

Чорабиниҳои иқтисодӣ, маданияу маишӣ ва сиёсӣ, ки аз ҷониби ҳукумат ва давлат андешида шуда буданд, аллакай соли 1929 дар соли таъсиси ҷумҳурии иттифоқии Тоҷикистон дар ҷараёни сохти колхозӣ як дигаргунии куллие ба амал омад. Дар охири соли 1929 ва соли 1930 чунин ҷараён идома ёфта, дар ин муддат коллективонии саросар қадами қатъиро ба пеш ниҳод. То охири панҷсолаи якум коллективонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҳавлиҳо ба 41 % ва аз рӯи майдонҳои кишт ба 65,3% расида буд. Ин рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки аллакай дар ин давра қисми асосии деҳқонони камбағал ва миёнаҳол ба ҳайати колхозҳо дохил гашта буданд. Дар рафти сохтмони колхозӣ дар ҷумҳурӣ боз як хусусияти таъсис ёфтани хочагиҳои дастачамӣ дида мешуд, яъне шакли бештараи ба ҳама маълуми ин хочагиҳо ТОЗ-ҳо (коркарди рафиқонаи замин) ба ҳисоб мерафтанд.

Ноҳияҳои пахтакор, ки баҳри баланд бардоштани ваъзи иқтисодиёти ҷумҳурӣ аҳмияти аввалиндараҷа мебозиданд, суръати коллективонӣ аз ибтидо саркарда ба дараҷаи умумииттифоқ наздик мешуд, яъне на дар

хоҷагиҳои ТОЗ-ҳо балки дар артелҳои хоҷагии кишоварзӣ истеҳсолоти он баргарӣ дошт. Соли 1932 ноҳияҳои пахтакор наздики 78 % хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки 84,2 % майдонҳои киштбобро қор қарда мебаромаданд, коллективонӣ қарда шуданд. Қулли ин ва дигар дигаргуниҳои ҷашмраси дар он вақт дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маданият мардуми деҳот ба вуқӯ пайваста, маҳз тибқи ёрии молавӣ ва техника кадрӣ хизбу давлат ба ҳисоб меравад.

Дар рафти гузаронидани коллективонии хоҷагии дастаҷамъӣ, инкишофи обёриву мелиоратсияи замин ва азхудқардани заминҳои бекорҳобидаву нав ба ҷумҳурии Тоҷикистон кадрҳои ихтисосманд нокифоя буданд, ки дар ҳалли ин масъалаи ниҳоят зарур хизби коммунистӣ ва ҳукумати умумии иттифоқ сари вақт дастӣ ёриву мадад дароз намуданд. Яъне аз шаҳрҳои марказиву саноатии мамлакат ба Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриятҳои Осӣи Миёна аз ҳисоби ихтиёриён бригадаҳои қоргарӣ, ки қисми пешбарандаи онҳо коммунистону комсомолон буда, намояндаи миллату халқиятҳои гуногунро ташкил мекарданд бригадаҳои қоргарӣ таъсис дода шуда, ба ин ҷо фиристониданд, ки дар таърих бо номи биступачҳазорнафариён машҳур аст. Сонитар рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» ба қору қирдор ва фаъолияти самараноки ин бригадаҳо баҳои муносиб дода аз ҷумла ҷунин навишта буд: «Дар симои бригадаҳои қорғарии Москва, Иванов-Вознесенск мо ифодаи нави шакли иттифоқи истеҳсолиро мебинем. Беягон шубҳа гуфтан мумкин аст, ки бисёр муваффақиятҳои мо дар соҳаи сохтмони қолҳозӣ маҳз бо роҳбарӣ ва иштироки бевоситаи қорғарони пешқадам – қорлетарҳо ба даст оварда шудааст.»¹⁸

¹⁸ Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане... С.52.

Ҳамин тавр, коллективони хоҷагии кишоварзӣ бо суръат пеш рафта, дар охири панҷсолаи аввали тарақиёти хоҷагии халқ ба анҷом расид ва соли 1937 колхозҳо дар ҷумҳурӣ қариб 90 % хоҷагиҳои деҳқонро муттаҳид карда, наздики 100 % тамоми заминҳои киштбоби онҳо коркард карда шуд.

Акнун дар назди ҳукумати ҷумҳурӣ ва ташкилотҳои ҳизбиву ҷамъиятӣ вазифаи сари вақт сафарбар кардани коргарону деҳқонон ва муҳандисон оиди ривож додани сохтмонҳои ирригатсионӣ дар ҷумҳурӣ меистод, зеро ба ҳалли ин масъала вазифаҳои минбаъдаи пешрафти соҳаҳои инкишофи хоҷагии кишоварзӣ дар шароити иқлими гарми Тоҷикистон аз имкон берун буд. Таҷрибаи таърихӣ нишон дод, ки инкишофи ирригатсия, азхудкунии заминҳои нав, рушди тамоми соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ ва инчунин муҳоҷирати дохилӣ ба якдигар зич алоқаманд буда, қариб дар як вақту соат иҷро карда мешуд.

Масъалаи сохтмони ирригатсионӣ дар шароити ниҳоят гарму хушки Осиёи Миёна, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша омили муҳим ва ҳалқунандаи рушту нумуи минбаъдаи тамоми ҷабҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ маҳсуб аст. Ҳар як давраи мубориза барои ба ҳаёт тадбиқ кардани обёрии заминҳо ва махсусан заминҳои наву бекорхобида, мувофиқи шароити ҷуғрофӣ, ба худ хусусиятҳои махсус ва душвориҳои муайяно дорост. Ба қалам додани таҷрибаи бойи ғунгаштаи сохтмонҳои ирригатсионӣ дар Тоҷикистон бечуну чаро аҳмияти илмӣ ва амалӣ дошта, чунин таҷриба ба мамолики табиаташ гарм ва хушки дунё дар қори инкишофи хоҷагии кишоварзӣ аз аҳмият орӣ нест.

Агар мо ба гузаштаи барои таърих наонқадар дури ҷумҳурии Тоҷикистон бо диққат назар афканем, огоҳ мешавем, ки дар ин ҷо ягон системаи типӣ

муҳандисии инкишофи обёрӣ вучуд надошт. Меҳнаткашон барои шодоб намудани заминҳои қорам аз усулҳои кӯхнаи бобой, ки меҳнати сангинро талаб карда, ғоидаи ночизро ба бор мовард истифода мебарданд. Яке аз усулҳои кӯхнаи обёрикунии замин аз он ибораат буд, ки обро аз нахру дарёҳо ба воситаи чарх бароварда, барои кишти қори зироат истифода мебарданд. Мавридаш меомад, ки чархро ҳатто ба воситаи аспу барзагов ва аксаран батрақҳо мегардониданд.

Барои минбаъд баланд бардоштани истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ, ки дар шароити онвақтаи Осиёи Миёна ва аз ҷумла Тоҷикистон масъалаи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб мерафт ҳалли самараноки заминро ба маҳсуб буд. Мубрамияти ҳалли саривақтии чунин масъаларо ҳоло соли 1921 В.И. Ленин эҳсос карда чунин ақидаронӣ қада буд: «Дарҳол баҳри беҳтар намудани аҳволи вазнини деҳқонон кӯшиш кунед ва дар роҳи электриконидаи ва обёрии заминҳо қорҳои ҷиддӣ оғоз намоед. Обёрӣ аз ҳама ҷизҳо зиёдтар лозим аст ва кишварро аз ҳама зиёдтар дигаргун сохта, обод мекунад, ба осори гузашта хотима медиҳад.»¹⁹

Дар шароити вучудияти ҳукумати подшоҳии рус ирригатсия ва мелиоратсияи замин дар дасти табақаҳои истисморгар ҳамчун воситаи истибдоди меҳнаткаш хизмат мекард. Аз ин лиҳоз дар шароити пеш аз инқилобӣ имконияти васеъ истифода бурдани обёриву мелиоратсияи замин умуман дар Русия ва аз ҷумла дар чунин кишварҳои аз лиҳози иҷтимоӣ- иқтисодӣ оқибмонадаи мамлакат - Осиёи Миёна дида намешуд. Танҳо ғалабаи инқилоби пролетарӣ дар Русия, ки тамоми халқҳо ва аз ҷумла меҳнаткашони Осиёи Миёнаро аз зулму таҳдиди иҷтимоӣ милли озод намуда, заминро обро дастраси умум гардонд, заминаи

¹⁹ .Ленин В.И. Асарҳо, ҷилди 32, С.357.

васеъи инкишофи заминҳои обёришавандаро ба амал овард.

Пӯшида нест, ки сарвари аввали мамлакати шуроҳо В. И. Ленин бори нахуст дар шароити нави таърихӣ масъалаи моҳияти ирригатсия ва самаранок истифода бурдани заминҳои обёришавандаро барои азнавсозии сотсиалистии миллионҳо хоҷагиҳои майдаи деҳқонӣ, ки дар ноҳияҳои ниҳоят гарму хушки Осиёи Миёна мавқеъ доштанд аниқу равшан муайян намуд. Бо чунин мақсад моҳи феввали соли 1918 Комиссариати Халқии Федератсияи Русия комиссия махсус таъсис дод ва дар наздаш вазифа гузошта буд, ки имконияту шароитҳои Туркистонро ба эътибор гирифта, доир ба ин масъала таклифу дархостҳои хешро пешкаш намояд. Комиссариати Халқии Федератсияи Русия бо сарвари В.И. Ленин ба қору кирдори ин комиссия назорат карда, бо диққат харита ва нақшаи ноҳияҳои обёришавандаро азхуд мекард.²⁰ Моҳияти муҳими ирригатсияро дар инкишофи хоҷагии халқ ва қабл аз ҳама пахтакорӣ ба эътибор гирифта, 17 майи соли 1918 ӯ ба декрети таърихӣ « Оиди ба Туркистон барои пеш бурдани корҳои ирригатсионӣ ва ташкил кардани чунин корҳо чудо кардани 50 миллион сум» имзо гузошт.

Дар шароити вазнини ҳарбӣ- сиёсӣ, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар мамлакат аланга дошт, муборизаҳои тезу тунди синфӣ, ҳаробии хоҷагӣ, гуруснагӣ дар байни оммаи меҳнаткаш доман паҳн карда буд, барои пешрафти ирригатсия ва мелиоратсияи замин чудо кардани чунин як ҳаҷми калони маблағ, аз ҷониби ҳукумати Федератсияи Русия ин ғамхорӣ калон нисбати халқҳои Осиёи Миёнаи дар гузашта оқибмонда ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҳуҷҷат тамоми шароитҳои

²⁰ Антоненко Б. А. Асари номбур С. 6.

иктисодӣ- иҷтимоӣ ва ҷуғрофӣ кишварро ба эътибор гирифта, сохтмони калони ирригатсионӣ ва мелиоративиро дар Осиёи Миёна дар мадди аввал гузошта шуд. Баъди ба имзо расидани декрет фавран дар шаҳри Маскав барои Туркистон 3 «эшелони ирригатсионӣ» бо мошинаю таҷҳизот, асбобу анҷом барои гузаронидани разведкаю кашидани лоиҳаи корҳои обёрикунанда созмон дода шуд.²¹ Баҳри ба ҳаёт тадбиқ кардани стратегияи обёрии заминҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон Управлениаи корҳои ирригатсионӣ (УКИ) таъсис дода шуд.

Аз ҷониби Ҳукумати Иттифоқу ҳизби коммунист диққати ҷиддиро барои инкишофи пахтакорӣ дар мамлакат аҳмияти аввалиндараҷа дода шуд. Зеро ҳалли ин масъала мамлакатро аз вобастагии мамолики хориҷӣ озод карда, мустақилияти истеҳсоли пахтаро таъмин мекард. Чунин вазифаро дар як давраи нисбатан кӯтоҳ ба анҷом расонидан кори сахлу осон набуда, хароҷоти маблағҳои калон ва меҳнати фидокорона талаб мекард, зеро дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва интервенсияи ҳарбӣ - хориҷӣ қисми зиёди системаҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ дар мамлакат, аз ҷумла дар Тоҷикистон аз қор баромада, таъмирталаб шуда буданд. Каналҳои шоҳроҳӣ (магистралӣ) вайрону валангор гашта, системаи хурди ирригатсиониро қамишзор зер карда, қорношоям гашта буданд. Шабақаҳои ирригатсионии амалкунанда танҳо қудрати 52 ҳазор гектар заминҳоро обшор мекарданду ҳалос.²²

Ҳукумати Ҷумҳурии Шуравии Федератсияи Русия ба масъалаи барқарорсозӣ ва инкишофи минбаъдаи

²¹ Очерк истории Коммунистической партии Таджикистана т.1 (1903-1937 гг.) Душанбе, «Ирфон», 1980, с.46-47)

²² Ахмедов А. Ирригация в Таджикистане. Сталинабад, «Ирфон», 1957, с. 6.

корҳои обёрӣ дар Осиёи Миёна аҳамияти калон меод. Чунки ба даст овардани ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ва қабл аз ҳама пахта, ки саноати бофандагии Русия ба он эҳтиёҷи калон дошт, бе барпо намудани системаҳои обёрии ҳозиразамон ва пурқудрат аз имкон берун буд. Аз ин рӯ Ҷумҳурии Русия баҳри инкишофи ирригатсия дар Осиёи Миёна ёриву мадади молявино дарег намедошт. Масалан, соли 1920-ум мувофиқи бучаи давлатии Русия барои инкишофи ирригатсияи Осиёи Миёна 400 ҳазор сумм ҷудо карда шуда буд. Инчунин Шурои Меҳнат ва Мудовия барои инкишофи корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ба маблағи 750 ҳазор сӯм фонди махсус кушод. Дар ин давра сохтмони обтақсимкунаки Дарғом дар дарёи Зарафшон яке аз иншоотҳои азими ирригатсионӣ ба ҳисоб мерафт. Дар дарёҳои Исфара, Сух ва ғайра системаҳои ирригатсионӣ ба таври ҷиддӣ таъмир карда шуда буданд.²³

Соли 1921 –ум тамоми хароҷоти корҳои ирригатсионӣ 4722 ҳазор сӯмро ташкил кард ва ин маблағ сол то сол аз ҳисоби бучаи маҳаллӣ зиёд мегардид. Масалан, соли 1922-ум агар он 4849 ҳазор сӯмро ташкил карда бошад, пас соли 1923 ин маблағ ба 5544 ҳазор сӯм расид.²⁴ Ҷумҳурии Русия аҳамияти ирригатсия ва мелиоратсияро барои инкишофи хоҷагии халқи Осиёи Миёна ҷиддан дарк намуда, ба ин масъала сол аз сол диққати бештар меод. Моҳи феврالی соли 1923-ум Шурои Комиссарони Халқи Русия «Оиди барқарор намудани системаҳои ирригатсионии Ҷумҳурии Туркистон» декрет дарҷ намуд. Мувофиқи талабу вазифаҳои ба пеш гузоштаи ин декрет дар қаламрави Тоҷикистон, махсусан дар ноҳияҳои шимолии он оиди барқарорсозии системаҳои обёрӣ,

²³ Ҳамраев М. Асари номбурда С.103.

²⁴ Дар ҳамон ҷо.

қисман азнавсозии иншоотҳои кӯҳнаи ирригатсионӣ ва азхуднамудани заминҳои нав қорҳои зиёде ба сомон расонида шудаанд.

Баъди асосан барҳам додани дастаҳои қоратгаронаи босмачиён барқарор қардан ва минбаъд инкишоф додани системаҳои обёри дар ноҳияҳои Қанубу Марказии Тоҷикистон ба таври қидди оғоз меёбад. Ноғуфта намонад, ки барқарорсозии хоҷагии халқ дар ин қисми Тоҷикистон хусусиятҳои хоси ҳешро дорост. Яке аз ин хусусиятҳо аз он иборат аст, ки дар ин ҷо барқароркунии хоҷагии халқ аз барқарорсозии системаҳои ирригатсионӣ оғоз меёбад зеро ки аз сабаби набудани саноат, асоси хоҷагии халқро хоҷагии кишоварзӣ ташкил мекард. Дар навбати худ омили асосии инкишофи ин ҷабҳаи хоҷагии халқ дуруст ба роҳ мондани системаҳои ирригатсионӣ ба ҳисоб мерафт.

Моҳи декабри соли 1922 аз ҷониби Бюрои сиёсии Осиёи Миёнагии ҳизби коммунистии умуирсиягӣ қарори махсус бароварда шуд, ки дар он масъалаи барқарор намудани обёрии заминҳои кишвар, чун масъалаи муҳими умумидавлатӣ ба миён гузошта шуд. Барои барқарор қардани шабакаҳои ирригатсионӣ маблағи қалон ҷудо қарда шуд ва он имконият фаро расонд, ки аллақай соли 1923 майдони заминҳои обёришаванда нисбат ба соли гузашта 1000 гектар зиёд шуд. Моҳи феввали ҳамин сол бошад декрет «Оиди барқароркунии системаҳои ирригатсионӣ дар ҷумҳурии Туркистон» бароварда шуд. Мувофиқи декрети зикр шуда, дар ҳудуди Тоҷикистон қорҳои зиёди барқарорқунӣ ва қисман таъмину таҷдид намудани системаҳои кӯҳнаи ирригатсионӣ ва азхудқардани заминҳои обёришаванда бурда мешуд.²⁵

²⁵ Максумов А.Н. По пути неуклонного подъёма. Дар қит: 50 лет борьбы за народное счастье., Душанбе, «Ирфон», 1967 с 154.

Барқарорсозии системаҳои обёрӣ дар ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ яке аз вазифаҳои муҳим ва дар навбати худ ниҳат душвор буда, маблағу қувваҳои зиёдеро талаб мекард. Аз ин рӯ ҳукумати марказӣ ва ҷумҳурӣ ба он аҳмияти хеле ҷиддӣ медоданд. Ин дар мисоли ҷудо намудани маблағи ҳарсола баръало дида мешуд. Масалан, агар барои барқарорсозии системаҳои ирригатсионӣ солҳои 1924- 1925-ум 22130 сӯм ҷудо карда шуда бошад, пас солҳои 1925- 1926-ум ҳаҷми ин маблағ ба 504000 сӯм расид, ки он нисбат ба соли аввала 716% зиёдтар буд.²⁶

Масъали барқарор намудан ва минбаъд тараққӣ додани ирригатсия ва мелиоратсияи замин дар тули солҳои 20-уми асри ХХ яке аз масъалаҳои муҳими барқарорсозии хоҷагии халқ ҳисоб мешуд. Бинобар ҳамин ҳам ҳукумати ҷумҳурӣ ба он диққати махсус медод. Бо мақсади ба низом даровардан ва ба нақша гирифтани роҳбарии рафти барқарор сохтан ва минбаъд инкишоф додани системаҳои обёрӣ моҳи июли соли 1925-ум дар назди Комиссариати халқии заминдорӣ раёсати хоҷагии оби Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон таъсис дода шуд. Дар ноҳияҳо бошад округҳои обёрикунии маҳаллӣ ташкил ёфтанд.²⁷ Шубаи Осиёимиёнагии Шурои Меҳнат ва Мудофиаи ИҶШС қарор карда буд, ки ба Тоҷикистон мутахассисони бехтарини соҳаи ирригатсия фиристонида шаванд.

Маркази Осиёимиёнагии хоҷагии об тобистони соли 1925-ум як гурӯҳ муҳандисони баландихтисосро ба Тоҷикистон барои бурдани корҳои ҷустуҷӯӣ мефиристонад. Моҳи сентябри ҳамон сол Кумитаи инқилобӣ нақшаи корҳои ин гурӯхро, ки ба омӯхтани иншоотҳои ирригатсионӣ ва пешниҳоди таклифҳои

²⁶ Фанъян Д. К истории советского строительства в Таджикистане (1920-1929 гг). Сборник документов, часть 1., Сталинабад, 1940, С. 22.

²⁷ БМДҶТ, ф. 9, д. 229, в. 153.

мушаххас оиди барқарор ва азнасозии онҳо нигаронида шуда буданд, муҳокима намуд ва маҳқул шуморид. Ба корҳои ҷустуҷӯӣ фиристонидани мутахассисони соҳаи корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ба барқарор намудани хоҷагии халқи Тоҷикистон кумаки калон мерасонд. Дар ин давра ба Тоҷикистон ва хусусан ба ноҳияҳои ҷануби марказии он, ки барқарор намудани системаҳои обёрӣ яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёт буд, фиристодани чунин мутахассисон аҳамияти бағоят калон дошт. Зеро ки дар ин қисми Тоҷикистон мутахассисони маълумотнок ва баландихтисоси ин соҳа тамоман набуданд.

Дар кори барқарор кардан ва минбаъд инкишоф додани системаҳои обёрӣ моҳи июни соли 1926-ум таъсис ёфтани маркази асосии хоҷагии оби Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон аҳамияти калон дошт. Чунки аз ҳамин вақт сар карда, тамоми масъалаҳое, ки ба системаи обёрӣ алоқа доштанд, ба нақшаи муайян дароварда, аз як марказ назорат ва идора карда мешуд. Дар шароити дар маҳалҳо, ҳатто дар маркази ноҳияву вилоятҳо набудани мутахассисони маълумотнок ва варзида ин тарзи идоракунии корҳои ирригатсионӣ дар ҷумҳурӣ шакли аз ҳама беҳтарин ба ҳисоб мерафт.

Маркази хоҷагии оби ҷумҳурӣ ба ёрии ҳамаҷонибаи молиявии Ҳокимияти Шуравӣ таъя намуда, фаъолияти асосии хешро ба азнавсозии системаҳои обёрии кӯҳна ҳарчи беҳтару васеъ кардани онҳо равона мекард. Ин марказ қоидаву қонуни аз ҷиҳати техникӣ дуруст истифода бурдани каналҳои асосӣ ва хурду обтақсимкунакро ҳаматарафа таҳлилу тадқиқ намуда, барои пеши роҳи ҳаргуна фалокатхоро гирифтанд дар назди коркунони хоҷагии об, деҳқонон тартиботи сохти самаранок истифода бурдани обро гузошт.

Дар солҳои минбаъда баробари барқарор кардани системаҳои кӯҳна, инчунин иншоотҳои нави обёришаванда бунёд карда мешуд. Маслан, аз моҳи

июли соли 1925 то моҳи октябри соли 1929 барои дар ҳамон шароити ниҳоят вазнини иқтисодӣ ва молявӣ бо ташаббуси ҳукукмати марказӣ ба корҳои обёришаванда, қариб 5 миллион сум сарф карда шуд. Чунин маблағгузорӣ имконият фароҳам овард, ки дар солҳои 1926-1929 заминҳои қорамшавандаро ба 88 ҳазор гектар расонда шуд.²⁸

Дар қарори пленуми якуми васеи бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон аз 13 моҳи ноябри соли 1925 қайд карда шуда буд, ки мақсади асосӣ баланд бардоштани қувваҳои истеҳсолии хоҷагии кишоварзӣ ва афзун кардани капитали асосии он, яъне фонди заминро об мебошад.²⁹ Қарори зерин талаб мекард, ки системаи ирригационӣ дар ҷумҳурӣ барқарор ва минбаъд бемайлон инкишоф дода шавад. Баробари ин форуми хизбӣ вазифа гузошт, ки дар ҷумҳурӣ иншоотҳои нави гидротехникӣ сохта шавад. Инчунин пленум дастур дод, ки ботезӣ системаҳои кӯҳнаи ирригационӣ бояд барқарор қада шавад.

Дар маҷлиси бюрои ташкилии кумитаи вилоятии Тоҷикистон қарори махсус: »Дар бораи чараёни сохтмонҳои ирригационӣ« қабул карда шуд, ки дар он ҳолати ногувори рафти қор мавриди танқид қарор гирифта, вазифаҳои таъмин намудани хоҷагиҳои обёридиҳанда ба қувваю воситаҳои зарурӣ мушаххас муаян карда шуд.³⁰

Дар натиҷаи амалӣ кардани ин қарорҳо аллақай охири соли 1928 дар якҷанд иншоотҳои обёриқунанда дигаргуниҳои ҷашмрас ба назар мерасиданд. Масалан, дар мавзеи обёришавандаи водии Вахш қорҳои асосии

²⁸ Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане ...С. 25.

²⁹ БДТНЧТ,Ф 1,р.2, д.10, 31.

³⁰ Дар ҳамон ҷо, д.223, в. 14.

қисми аввали канали Арал ва Чуйбор ба анҷом расид. Дар мавзеи обёришавандаи Кофарниҳон қорҳои сохтмони каналҳои Ширкат ва Қаратоғ баитмом ёфт. Масъалаи ҷалби оммаи деҳқонон дар барқароркунии системаи ирригатсионӣ, махсусан дар ноҳияҳои пахтакор дар сессияи сеюми КИМ Шуруҳои Ҷумҳурии Худмухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 2-7 моҳи апрели соли 1928 дида баромада шуд. Нақшаи амалигардонидани обёрикунӣ дар қарори қабул кардаи сессия қайд карда шуд, ҳатман ба истифодабарандагони об фаҳмондан шарт аст, ки дар маҳалҳо бо якҷоягии ташкилотҳои шуравӣ кор баранд. Баҳри арзон кардани арзиши аслии қори ирригатсионӣ меҳнати ҷамъиятии деҳқонон "ҳашар" васеъ истифода бурда шавад.³¹ Бояд хотирнишон кард, ки дар худуди ҷумҳурии онвақтаи Тоҷикистон баробари сохтмонҳои ирригатсионӣ, инчунин шароити истеҳсолии хоҷагии кишоварзӣ талаб мекард, ки ҷараёни муҳоҷирати дохилӣ гузаронида шавад, махсусан дар он ноҳияҳое, ки қувваи қорӣ нокифоя аст.

Дар солҳои 1927-1928 инкишофи ирригатсионӣ дар округи обёришавандаи Вахш аз ҷониби се участкаи сохтмонӣ иҷро карда мешуд. Аммо, аз сабаби ҳаҷми қорҳои сохтмонӣ аз андоза зиёд будан участкаҳои қори худро дар вақташ ба анҷом намерасониданд. Танҳо ҷараёни тозакунии каналҳо 836 КМ-ро дарбар мегирифт.

Таҳлили вазъияти системаҳои обёришавандаи ду округи обии Вахш, яъне Қурғонтеппаю Арал, нишон медиҳад, ки қатъи назар аз қорҳои барқароркунии системаҳои ирригатсионӣ ба тарзи ибтидоӣ ва ё соддалавҳона амал мекарданд. Барои дар асоси талаботи замон ва маълумоти илмии гидротехникӣ

³¹ БДТНҚТ. Ф.1, р. Д.17, в.10.

доштан рафти барқароркунӣ ва азнавсозӣ вақти зиёду, куваю имконияти молявӣ талаб мекард.³²

Дар вилояти Кӯлоб заминҳои ҳанвори водӣ чойҳои зиёдеро ишғол накарда буданд. Дар солҳои 20 асри ХХ дар ин ҷо танҳо 20 ҳазор гектар заминро кишт кардан имконият дошт. Дар натиҷаи нодуруст истифода бурдани каналҳо, вилояти Кӯлоб бо мурури гузашти вақт қисми заминҳо ба ботлоқҳо табдил ёфта, нисбатан қисми онҳоро камиш ва дигар навъҳои алафҳои бегона зер кардаанд.

Ҳолати системаи ирригатсионии округи оби Қизилсуӣ (вилояти Кӯлоб)-ро аз вазъияти ду навъи китъаи об - Фархору Чубек муайян карда мешуд. Дар округи оби Фархор вазъи шабакаҳои ирригатсионӣ ба талабот ҷавогу набуданд. Қисми иншооти асосӣ ва сарбанди канал ба таври содда намудор буд. Каналҳои нимвайрон ҳатто иншоотҳои идоракунанда надоштанд. Ба низом даровардани ин хоҷагӣ маблағи зиёд ва қувваи зарурии кориро талаб мекард. Махсусан канали аз Ҳама пурқувват Зулум, ки дарозияш 35 км-ро ташкил мекард дар вазъияти ноговор қарор дошт. Ин канал мебоист 20 ҳазор гектар заминро обшор мекард, аммо он танҳо барои обшор кардани 600 гектар замин қудрат дошту халос. Дар мавзеи Фархор соли 1927 майдони обёришаванда ҳамагӣ 5, 4 ҳазор гектарро ташкил мекард, аз он танҳо зиёда аз се як қисмаш кишт карда мешуд.³³

Барои обшор кардани вилояти Кӯлоб аз ҷониби хоҷагии оби ҷумҳурӣ начандон аҳмият дода мешуд. Баҳри беҳтар кардани вазъияти системаҳои ирригатсионӣ ба Управлениаи Хоҷагии оби Тоҷикистон тақлиф гузошта шуд, ки ба таври таъҷилӣ

³² Қасимов А. Ҳамраев М. Развитие орошенияземел советского Таджикистанаю. Душанбе, издательства «Ирфон», 1965, С.19.

³³ Қасимов А., Ҳамрое М. асари нобурда С. 20-21.

муассисаҳои таъмини оби вилояти Кӯлобро мустақкам намояд. Натиҷаи беҳтар гардидани кори муассисаҳои вилоят соли 1928 заминҳои обёришаванда васеъ шуда, кишти пахта то ба 8 ҳазор гектар расид.

Баҳри ҳалли чунин масъалаи муҳим роҳбари хоҷагии оби ҷумҳурӣ корҳои васеи ирригатсионӣ-барқароркуниро дар вилояти Кӯлоб ба роҳ монд, дар натиҷа мунтазам заминҳои обёришаванда зиёд мегардид.

Чунин корҳои ирригатсионӣ- барқароркунӣ инчунин дар дигар вилояту мавзёҳои Тоҷикистон мунтазам гузаронида мешуд. Масалан, дар округи обёрии (водний округ) Истарафшон, гурӯҳи ноҳияҳои Ёротеппа, Панҷакент, Хучанду Исфара ва ноҳияҳои Марказию Ҷанубии Тоҷикистон ва Вилояти Худмухтори Кӯҳистони Бадахшон дар охири солҳои 20-уми асри XX корҳои сохтмонҳои гидротехникӣ, таъмири каналҳо ва дигар корҳои соҳилмустақкамкунӣ мунтазам ба роҳ монда шуда буд.

Баробари моҳи июни соли 1926 таъсис ёфтани идораи Асосии хоҷагии оби Ҷумҳурии Худмухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (Водхоз) кулли масоиле, ки ба масъалаи инкишофи ирригатсия дахл дошт, ба зиммаи ин ташкилот вогузор шуда буд. Дар соли хоҷагии 1925-1926 ҳукумати ҷумҳурӣ дар ҳамон шароити ниҳоят барои мамлакат душвор баҳри барқарор ва минбаъд ривочи системаҳои ирригатсионӣ 504 ҳазор сум ҷудо намуд, ки он нисбати солҳои пешина 7 маротиба зиёд буд. Баробари ҳамин Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ 19 моҳи марти соли 1926 дар бораи ҷалби меҳнаткашон ба корҳои барқароркунии системаҳои ирригатсионӣ қарор ирсол намуд.³⁴

Баъди асосан барҳам додани дастаҳои босмачиён барқарор кардан ва минбаъд инкишоф додани системаҳои обёрӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии

³⁴ Каширина Т.В. начало пути. Душанбе-1987, С.60.

Тоҷикистон ба таври чиддӣ оғоз меёбад. Яке аз хусусиятҳои барқароркунии хоҷагии халқ дар ин қисми Тоҷикистон аз он иборат аст, ки аз барқарор намудани системаи обёрикунӣ манша мегирад. Чунки аз сабаби набудани саноат, асоси хоҷагии халқро хоҷагии кишоварзӣ ташкил мекард. Дар навбати худ омили асосӣ ва муайянкунандаи ин ҷабҳаи хоҷагии халқ дуруст бакормондани системаҳои ирригатсионӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар Пленуми Бюрои Осиеимиёнагии КМ ҲК (б) аз 4 июли соли 1925 таъкид шуда буд :» Заминҳои обёришаванда зиёд карда, аз ҷониби миёнҳолону камбағалон истифода бурдани об ба низом дароварда шавад». Пленум ташкилотҳои салоҳиятдорро оиди инкишофи минбаъдаи ирригатсияю мелиоратсия даъват намуд.

Тирамоҳи соли 1924 дар арафаи таъсиси Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон дар қаламрави он 113,4 ҳазор гектар замин, аз ҷумла дар округи обёришавандаи Вахш 6715, Кофарниҳон-30 ҳазор, Қизилсу-6,6 ҳазор, Истарафшан -30 ҳазор, Сурхоб-27,3 ҳазор, Кӯҳистони Бадахшон-3,6 ҳазор гектар замин обёрӣ карда шуд. Сабаби асосии камии заминҳои обёришаванда дар солҳои задухурдҳои дастаҳои босмаҷиён вайрон ва аз истехсолот баромадани 80% системаҳои ирригатсионӣ дар ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт.³⁵

Барқарорсозии системаҳои обёрӣ дар ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва дар набати ҳеш, ниҳоят душвор буда, маблағу техника ва кувваи зиёди кориро талаб мекард. Аз ин рӯ аз ҷониби ҳукумати марказӣ ва ҷумҳурӣ ба он аҳамияти ниҳоят чиддӣ дода мешуд. Чунин диққат дар мисоли ҷудо намудани маблағи ҳарсола аниқу равшан ба ҷашм мерасид. Масалан, агар барои барқароркунии

³⁵ Ҳамроев М. асари номбурда, С.113.

системҳои ирригатсионӣ солҳои 1924-1925-ум 22130 сӯм ҷудо карда шуда бошад, пас солҳои 1925-1926-ум ҳаҷми ин маблағ ба 594000 сӯм расид, ки он нисбат ба соли аввала 716% зиёдтар буд.³⁶

Масъалаи барқарор кардан ва минбаъд инкишоф додани ирригатсия ва мелиоратсияи замин дар тӯли солҳои 20-уми асри XX яке аз масъалаҳои муҳими барқарорсозии хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ҳисобида мешуд. Бинобар ҳамин ҳукумати ҷумҳурӣ ба ин масъала диққати махсус меод. Бо мақсади ба низом даровардан ва ба нақша гирифтани роҳбарии рафти барқарор сохтан ва минбаъд инкишоф додани системаҳои обёрӣ моҳи июли соли 1925-ум дар назди Комиссариати халқии заминдорӣ раёсати хоҷагии оби Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон таъсис дода шуд. Дар ноҳияҳо бошад округҳои обёрикунии маҳаллӣ ташкил дода шуданд.³⁷ Шуъбаи Осиемиёнагии Шурои Мехнат ва Мудофияи ИҶШС қарор карда буд, ки ба Тоҷикистон мутахассисони беҳтарини соҳаи ирригатсия фиристода шаванд.

Маркази Осиемиёнагии хоҷагии об тобистони соли 1925-ум як гурӯҳи муҳандисони баландҳисосро ба Тоҷикистон барои бурдани корҳои ҷустуҷӯӣ мефиристонанд. Моҳи сентябри ҳамин сол Кумитаи инқилобӣ нақшаи корҳои ин гурӯҳро, ки ба омӯхтани иншоотҳои ирригатсионӣ ва пешниҳоди таклифҳои мушаххас оиди барқарор ва азнавсозии онҳо нигаронида шуда буданд, муҳокима кард ва маҳкул донист. Ба корҳои ҷустуҷӯӣ фиристодани мутахассисони соҳаи корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ба барқарор намудани хоҷагии халқи Тоҷикистон кумаки калон мерасонд. Дар ин давра ба

³⁶ Фанъян Д. К ис тории советского строительства в Таджикистане (1920-1929 гг). Сборник документов, часть 1., Сталинабад, 1940. С. 22.

³⁷ БМДҶТ, ф.9, р.1, д.229, в.153.

Тоҷикистон ва махсусан ба ноҳияҳои ҷанубу марказии он, ки барқарор намудани системаҳои обёрӣ яке аз масъалаҳои муҳими ҳаёт маҳсуб буд, фиристодани ҷунин мутахассисон аҳамияти бағоят калон дошт. Чунки дар ин қисми Тоҷикистон мутахассисони маълумотнок ва баландихтисоси ин соҳа куллан набуданд.

Дар мавриди барқарор намудан ва минбаъд инкишоф додани системҳои обёрӣ моҳи июни соли 1926-ум таъсис ёфтани маркази асосии хочагии оби Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон беандоза аҳамият дошт. Зеро аз хамин вақт саркарда тамоми масъалаҳои, ки ба системаи обёрӣ алоқа доштанд, ба нақшаи муайян дароварда, аз як марказ назорат ва идора карда мешуд. Дар шароити дар маҳалҳо, ҳатто дар маркази ноҳияву вилоятҳо набудани мутахассисони маълумотнок ва варзида ин роҳи идоракунии қорҳои ирригатсионӣ дар ҷумҳурӣ тарзи аз ҳама беҳтарин ва қулай ба ҳисоб мерафт.

Маркази хочагии оби ҷумҳурӣ ба ёриву мадади ҳамаҷонибаи молиявии Ҳокимияти Шуравӣ таъя намуда, фаъолияти асосии ҳешро ба азнавсозии системаҳои обёрии кӯҳна ҳарчи беҳтару васеъ кардани онҳо равона мекард. Ин маркази қоидаву қонуни аз лиҳози техникӣ дуруст истифода бурдани каналҳои асосӣ ва хурду обтақсимкунакҳоро ҳамаҷониба таҳлилу таҳқиқ намуда, барои пеши роҳи ҳаргуна фалокатҳоро гирифтани дар назди қорқунони хочагии об, деҳқонон тартиботи саҳти самаранок истифода бурдани обро гузошт.

Бояд зикр намуд, ки мақомоти дахлдори ҷумҳурӣ моҳияти ҳамаҷонибаи ирригатсияву мелиоратсияро ба деқонон қушоду равшани фаҳмонида, онҳоро ба қори барқарорсозии системаҳои обёрӣ васеъ қалб мекард. Худи оммаи меҳнатқашон низ дар ин қор ихтиёран

сахми калон мегузоштан. Масалан, онҳо соли 1926 дар ин соҳа 800 ҳазор рӯзи корӣ сарф намуданд³⁸.

Кумитаи инқилобӣ ба масъалаи барқарор намудани системаи обёрӣ ва инкишофи минбаъдаи ирригатсия, аҳамияти доимӣ зоҳир мекард. Моҳи марти соли 1926 Кумитаи инқилобӣ оиди бехтар намудани шароити зисту зиндагонии деҳқонон ва мутахассисоне, ки дар бақарор кардани шабакаҳои ирригатсионӣ иштирок доштанд, қарори махсус баровард. Аз ҷумла, барои сохтани хонаҳои истиқоматӣ 40 ҳазор сӯм ва барои хӯроки коргарони соҳаи мазкур 83200 сӯм ҷудо карда шуда буд.³⁹

Анҷумани якуми муассисони Шуроҳои Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон (декабри соли 1926) вазъияти иқтисодиро ҷамъбаст кард. Дар баробари дигар масъалаҳо дар анҷуман оиди баъзе пешравҳои хоҷагӣ суҳан рафт. Дар қарордоди он изҳор шуда буд, ки Кумитаи инқилобӣ бо якҷоягии оммаи васеъи деҳқонон дар рушту нумӯи хоҷагӣ ба васеъ кардани майдонҳои кишт, зиёд намудани қувваҳои истеҳсолкунанда, афзун гардонидани маҳсулоти молии соҳаи хоҷагии кишоварзӣ ноил гаштанд. Дар қарордод инчунин зикр карда шуда буд, ки деҳқонон бо асбобҳои хоҷагии кишоварзӣ, молҳои саноатӣ як дараҷа таъмин гаштанд. Дар давраи фаъолияти Кумитаи инқилобӣ чорабиниҳои арзон кардани нархҳо, барқарор намудани шабакаҳои обёрӣ, сохтани роҳҳо, озод намудани деҳқонон аз андозҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайра андешида шуданд. Аммо, тавре ки аз қарордод бармеояд, ханӯз сатҳи хоҷагии ҷумҳурӣ аз дараҷаи пеш аз ҷангӣ ақиб мемонд.

Бо назардошти вазъият дар қарордоди анҷуман чунин қайд гардида буд: »дар соҳаи кишоварзӣ зиёд

³⁸ Каширина Т.В. китоби номбурада, С.60.

³⁹ Каширина Т.В. китоби номбурада, С.60.

кардани заминҳои обёришаванда ва барқарор намудани системаҳои ирригатсионӣ зарур аст». ⁴⁰ Баробари ин дар қарордоди анҷуман ба масъалаи азхуднамудани заминҳои нав ва зиёд кардани парвариши зироатҳои даромаднок (пахта, растанҳои равғандор, юнучқа ва ғайра) диққати калон дода мешуд. Бояд изҳор кард, ки дар ҳуҷҷатҳои анҷуман, аз ҷумла қарордоди он оиди рушти иқтисодӣ гуфта шуда буд, ки «ба инкишофи ҳаматарафаи пахта диққати хеле зиёд дода шавад». ⁴¹ Маълум, ки инкишофи васеъ ва ҳамачонибаи ин зироати техникӣ қабл аз ҳама ба инкишофи системаҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ зич алоқаманди дорад, яъне пеш аз кишти пахта заминро бо ин система таъмин бояд кард.

КИМ Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон супориш дод, ки тамоми қувва ва воситаҳоро дар марказ ва маҳалҳо баҳри барқарор намудани системаҳои обёрикунӣ сафарбар карда, иштироки васеи деҳқонро дар ин кор таъмин намояд.

Ин анҷуман ба ҳайси нахустин мақомоти олиҷумхурӣ бори аввал аз лиҳози ҳуқуқӣ ба ғояи монокултурӣ, яъне инкишофи яктарафаи соҳаи пахтакорӣ дар Тоҷикистон асос гузошт. Ин форуми давлатӣ ба мақомот ва ташкилотҳои дахлдор супориш дод, ки корҳои обёрикуниро қабл аз ҳама дар ноҳияҳое, ки преспективаи инкишофи пахтакорӣ доранд, ба роҳ монанд. Аз ин рӯ дар солҳои барқарорсозии хоҷагии халқи ҷумхурӣ қувваи корӣ, маблағ ва техникаи зарурӣ, пеш аз ҳама барои инкишофи системаҳои обёрии водихои пахтакор сафарбар карда мешуданд. Яке аз хусусиятҳои махсуси ба роҳ мондани корҳои ирригатсионӣ дар ин давра дар Тоҷикистон аз он

⁴⁰ БМДҶТ,ф.12.,р.1, д.2, в.416-17.

⁴¹ БМДҶТ,ф.12.,р.1, д.2, в.421.

иборат буд, ки соҳаи муҳими кишоварзӣ ба таври ҷиддӣ дар водихо инкишоф дода мешуд.

Тибқи қарордоди анҷумани номбурда, дар нақшаи раёсати хочагии оби ҷумҳурӣ дар зарфи солҳои 1926-1927-ум диққати асоси ба масъалаи барқарорсозии системаи ирригатсионии маҳаллӣ газаронидани чорабиниҳои техникӣ ва беҳтар кардани онҳо нигаронида шуда буд.

Дар ин давра ба ғайр аз барқарор ва азнавсозии системаҳои ирригатсионӣ, инчунин баъзе корҳои ҷустуҷӯи илмӣ - таҳқиқотӣ низ ба сомон расиданд. Чунин корҳои таҳқиқотӣ дар водихои Қурғонтеппа, Кӯлоб, Бешкент ва ноҳияҳои Куктошу Арал гузаронида шуданд.

Бояд махсус зикр намуд, ки дар солҳои 20-уми асри ХХ дар ҷараёни барқарорсозии системаи обёрӣ ба водии Вахш диққати ҷидди дода шуд, ки инро далелу бурҳонҳои мушаххас собит менамоянд. Масалан, солҳои 1926-1927-ум маблағи барои вилояти Қурғонтеппа ҷудокарда 28,7% маблағи умумии ҷумҳуриро ташкил мекард.⁴² Аммо, ин ҳаргиз маънои онро надошт, ки корҳои барқароркунӣ танҳо дар ин вилоят босуръат ҷараён мегирифт. Дар ин муддат инчунин рафти барқарор кардан ва минбаъд инкишоф ёфтани ирригатсия ва мелиоратсияи замин бо иштироки фаёлонаи деҳқонон, ки худ ба ин кор саҳт ҳавасманд буданд, дар дигар вилояту ноҳияҳои ҷумҳурӣ низ амал мешуд.

Дар ҳақиқат ба ин масъала ҳукумати ҷумҳурӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, ҳар сол маблағгузорию ба корҳои ирригатсионӣ зиёд мекард. Масалан, агар дар

⁴² Бозоров А. Социально-экономические мероприятия по решению земельно-водной проблемы в Таджикистане в восстановительный период (1925-1928 гг.). В кн: Из-я АН Тадж. ССР, отделение общественных наук, №(25), Сталинабад, 1961. С.15.

солҳои 1926-1927-ум ба корҳои ирригатсионӣ тақрибан 735 ҳазор сӯм сарф шуда бошад, пас солҳои 1928-1929-ум ин маблағ ба як миллиону 880 ҳазор расид⁴³.

Дар солҳои 20-ум бағайр аз корҳои барқароркунӣ, инчунин соҳмони иншоотҳои нави ирригатсионӣ идома дошт. Зеро дар ҳалли ин масъалаи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳукумати иттифоқ ва ҷумҳурӣ маблағу қувваро дарег намедоштанд. инкишофи минбаъдаи тамоми соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ ба ҳалли мусбии ин масъала вобастагӣ зиҷ дошт. Аз моҳи июли соли 1925 то моҳи октябри сол 1929, яъне то ташкил шудани Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистон ба корҳои барқароркунӣ ва сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ қариб 5 миллион сӯм сарф карда шуд.⁴⁴

Яке аз хусусиятҳои хоси барқароркунӣ ва минбаъд инкишоф додани корҳои обёрикунӣ ҷумҳурӣ дар тӯли солҳои 20-ум аз он иборат буд, ки ин масъала дар шароити вуҷуд надоштани саноат ва роҳи оҳане, ки ҷумҳуриро бо дигар ҷумҳуриҳои аз лиҳози иқтисодӣ нисбатан тараққикарда мепайваст ҳал карда мешуд. Бинобар ҳамин ҳам базаи моддӣ - техниकीи корҳои ирригатсионӣ дар ҷумҳурӣ ниҳоят дар сатҳи паст қарор дошт. Ба чунин ақибмонии техникӣ нигоҳ накарда корҳои зиёди обёрикунӣ ба сомон расонда шуд. Натиҷаи он буд, ки аллакай соли 1929-ум заминҳои обёришаванда ба 226 ҳазор гектар расид, ки аз он 73 ҳазор гектарро кишти пахта ташкил мекард.⁴⁵ Омили асосии муваффақиятҳои бадаст омада дар ин ҷода ташаббуси омма, иштироқи ғаёлона ва ёрии ҳамачонибаи он ба ҳисоб мерафт.

⁴³ Материалы к вопросу земельных отношений в Таджикистане. Сталинабад, 1930. С.29.

⁴⁴ Очерки истории колхозного строительства в Таджикистане ...С. 25.

⁴⁵ Абулхаев Р.А. Развитие ирригации и освоение новых земель в Таджикистане. Душанбе, Из-во «Дониш», 1988.С. 20.

Иштироки фаъолонаи оммаи деҳқонон дар кори барқароркунӣ ва инкишофи ирригатсияву мелиоратсияи замин дар мисоли фаъолияти ширкатҳои мелиоративӣ равшан зоҳир мегардад.

Ширкати мелиоративӣ ҳамчун дигар шаклҳои кооператсия фаъолияти якҷоя ва ихтиёрии деҳқонон дар солҳои 20-ум арзи вучуд кард ва аз лиҳози молявӣ аз ҷониби ҳукумати иттифоқ ва ҷумҳурӣ ҳаматарафа дастгирӣ ёфт. Ин ширкат дар ин давра дар барқарорсозии хочагии кишоварзӣ, мелиоратсияву ирригатсия ва азхудкардани заминҳои наву бекорхобида саҳми худро гузошт. Зарурати ба вучуд омадани ширкатҳои мелиоративӣ, набудани техникаи зарурии барқарор кардан ва минбаъд инкишоф додани қорҳои обёрикунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Бинобар ҳамин қорҳои барқарорсозии системаҳои обёрӣ ва тахту ҳанвор кардани заминҳои киштбоб, ки асоси пешравии хочагии кишоварзӣ ба ҳисоб мерафтанд, асосан бо қувваю бозувони оммаи деҳқонон ба сомон расонида мешуданд.

Мисолу далелҳои зиёди таърихӣ бараъло шаҳодат медиҳанд, ки ширкатҳои мелиоративӣ пеш аз ҳама ва беш аз ҳама дар вилоятҳои пахтакори Вахш, Кӯлоб ва Ҳисор ташкил ёфта, дар барқарорсозии хочагии кишоварзӣ ва системаҳои обёрикунӣ саҳми худро гузоштаанд. Хусусияти хоси ширкатҳои мелиоративӣ аз он иборат буд, ки таъриху фаъолияти онҳо бо ҳаёту фаъолияти деҳқонони муҳочирӣ кӯҳистон робитаи зич дошт. Чунки қорҳои ирригатсиониву мелиоративӣ дар заминҳои наву азхудшудаву бекорхобида нисбат ба дигар мавзъҳо бештар ва васеътар бурда мешуданд ва дар он ҷойҳо қувваи қорӣ асосан муҳочирон ва фирориён буданд.

Агар барпо карда шудани кооперативҳои мелиоративӣ дар уезди Хучанд соли 1924 оғоз шуда

бошад, пас баъди саршавии барқарорсозии хоҷагии халқи Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон ва ба водихо муҳочир кардани деҳқонон дар ноҳияҳои чанубӣ ва марказӣ ин ширкатҳо бо суръати тез инкишоф меёбанд. Зеро ки вазифаи ҳарчӣ зудтар барқарор сохтан ва инкишоф додани қорҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ дар соҳаи хоҷагии кишоварзӣ дар мадди аввал меистод. Ҳуҷҷатҳои бойгонихо собит мекунанд, ки ташаббуси барпо намудани ширкатҳои мелиоративӣ аз ҷониби оммаи деҳқонон сар задааст. Сабаби асосии ин қараён аз он иборат буд, ки ба қори барпо кардани чунин шакли кооператсия худи деҳқонон ниҳоят ҳавасманд буданд ва мехостанд, ки ҳарчӣ зудтар системаҳои ирригатсионӣ барқарор карда шаванд. Ин ташаббус аз ҷониби Ҳукумати Шуравӣ пурра дастгирӣ карда, ба ширкатҳои мелиоративӣ ёрии ҳаматарафаи моддӣ расонида шуд. Зеро дар шароити набудани базаи бозьтимоди моддӣ - техникий хоҷагии кишоварзӣ ва ирригатсияву мелиоратсия ягона роҳи барқарорсозии системаҳои обёрикунӣ ин иштироки васеи оммаи деҳқонон дар ин қор ба ҳисоб мерафт.

Бо мақсади бо низоми ва аз рӯи нақшаҳои мушаххас амалу қор кардани аъзоёни ширкатҳои мелиоративӣ дар назди Раёсати хоҷагии оби ҷумҳурӣ бюрои мелиоративӣ таъсис гардид. Ширкати мелиоративӣ дар тумани Ҷилликӯл аввали моҳи соли 1925 ташкил ёфт, ки он ба барпо шудани кооператсияи мелиоративӣ дар ноҳияҳои чанубӣ ва марказии Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон асос гузошт ва дар охири сол дар ин ҷо аллақай 5 ширкати мелиоративӣ амал мекард.⁴⁶ Ба ин ширкат деҳқонон бо майлу рағбати томи аъзо шуда, дар барқароркунии системаҳои

⁴⁶ Николаев Ю.А. Мустаҳкам қарда шудани органҳои ҳокимияти давлатии РСС Тоҷикистон. Дар китоби Материалҳо оид ба таърихи халқи тоҷик (даврани советӣ) Сталинобод 1954. С. 215.

ирригатсионӣ сахми босазое мегузоштанд. Аз ин рӯ, сол аз сол шумораи ин ширкатҳо аз ҳисоби ихтиёриён афзунтар мегардид. Соли 1926 аллакай дар ҷумхури шумораи кооператсияҳои мелиоративӣ ба 11 расид, ки онҳо қариб 4 ҳазор хоҷагӣҳоро дарбар мегирифтанд.⁴⁷

Ширкатҳои мелиоративӣ дар Қурғонтеппа, Фархор ва Чубек низ барпо карда шуданд. Инчунин дар округи Хучанд ширкатҳои нави мелиоративии Нов, Сомғор ва Куркат арзи вучуд намуданд. Дар солҳои минбаъда шумораи ширкатҳои мелиоративӣ аз ҳисоби хоҷагӣҳои нави деҳқонон, аз ҷумла он деҳқононе, ки аъзоёни кооператсияи унверсалии хоҷагии кишоварзӣ буданд, зиёд гардиданд.⁴⁸

Барои рушду камол ва пешрафти ширкатҳои мелиоративӣ давлат бавоситаи бонки хоҷагии кишоварзӣ, ки соли 1924 ташкил ёфта буд, қарзҳои дарозмуддат меод. Мувофиқи ҳуҷҷатҳои эътимоднок аниқ гардидааст, ки соли 1925 танҳо бо ташаббуси Лазуткин дар вилоятҳои Вахшу Кӯлоб ва Ҳисор 10 ширкати мелиоративӣ ташкил карда шудааст.⁴⁹

Охири соли 1926-ум ва аввали соли 1927 хусусиятҳои хоси инкишофи ширкатҳои мелиоративӣ бараъло баназар мерасиданд. Онҳо бештар дар ноҳияҳои ташкил карда мешуданд, ки соҳаҳои техникӣ ва молии хоҷагии кишоварзӣ инкишоф меёфт. Деҳқонон нисбат ба дигар ноҳияву вилоятҳо дар вилояти Қурғонтеппа бештар ба ширкатҳои мелиоративӣ аъзо шуда, дар барқарор намудани системаҳои ирригатсионӣ ғаёлона ширкат меварзиданд. Масалан, дар се ширкати мелиоративии ин вилоят 2467 хоҷагӣҳои деҳқонон аъзо буданд, ки

⁴⁷ Эркаев М. Деҳқонони колхозӣ –бинокорони ғаёли сотсиализм. Душанбе, «Ирфон», 1986. С.69.

⁴⁸ Антоненко Б.А. Асари номбурда С. 255.

⁴⁹ Ҳамроев М. Асари номбурда. С.135.

зиёда аз 60 % ҳамаи хоҷагиҳои аъзои кооператсияи мелиоративии ҷумҳуриро ташкил мекарданд. Дар вилояти Ҳисор бошад, ин 26%-ро ташкил мекард ва 14%-и дигараш ба вилояти Кӯлобу Ҷиротеппа рост меомад.⁵⁰Тавреки рақамҳо шаҳодат медиҳанд, қисми аз ҳама зиёди аъзоёни ширкатҳои мелиоративии ҷумҳуриро деҳқонони вилояти Қурғонтеппа ташкил медоданд, чунки дар ин ҷо қорҳои барқароркунӣ ва инкишофи минбаъдаи системаҳои обёрӣ нисбатан васеъ ва зуд сурат мегирифт.

Дар ҳамин давра ҳамаи ширкатҳои мелиоративӣ соҳиби 30 ҳазор десятина замин буданд, ки 5870 десятинаи онро заминҳои обӣ ташкил медоданд. Дар ноҳияҳо ва вилоятҳои, ки истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои кишоварзӣ суст инкишоф меёфтанд, ширкатҳои мелиоративӣ қариб амал намекарданд ва вазифаҳои онҳо як дараҷа кооперативҳои универсалии хоҷагӣ адо мекарданд.⁵¹

Ҳамин тавр ширкатҳои мелиоративӣ пеш аз ҳама дар вилоятҳои пахтақор таъсис ёфтанд, ва дар барқарорсозиву инкишофи шабакаҳои обёрикунӣ сахмгузор буданд. Дар навбати худ ин ширкатҳо барои инкишофи минбаъдашон ба ёрии молиявӣ техникаӣ давлат ва дигар ташкилотҳои ҷумҳурӣ эҳтиёҷи доимӣ доштанд. Моҳи июли соли 1927 дар Президиуми Шурои Осиемиёнагии иқтисодӣ маърузаи бюрои хоҷагии обии Осиеи Миёна «Оиди вазъ ва ҷорабиниҳои инкишофи кооператсияи мелиоративӣ» мавриди муҳокима қарор гирифт. Дар қарордоди он ҳавасмандии модии инкишофи минбаъдаи ширкатҳои мелиоративӣ муайян гардид. Мувофиқи қарордод ба ин ширкатҳо нисбати дигар кооператсияҳо бартариӣ зиёд дода мешуд. Масалан, ба онҳо, нисбат ба дигар

⁵⁰ Антоненко Б.А.Асари номбурда. С.256.

⁵¹ Антоненко Б.А.Асари номбурда. С.256.

ташкilotxo ва ашхоси алохида имконият дода шуд, ки аз фондҳои давлатӣ заминҳои озодро гирифта, ҳолати мелиоративии онҳоро беҳтар намуда истифода баранд. Ба ҷуз ин ба ширкатҳои мелиоративӣ имтиёзҳои адои андозии хоҷагии кишоварзӣ низ дода шуд.

Бояд зикр намуд, ки ба ин шакли фаъолияти коллективии деҳқонон мақомоти ҳизбию давлатӣ диққати ҷиддӣ меоданд. Аввали моҳи октябри соли 1928 бюрои иҷроияи кумитаи вилоятии ҲК(б) Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон аз рӯйи маърузаи «Оиди вазъияти кооператсияи мелиоративӣ» қарори махсус қабул кард. Дар он зикр ёфта буд, ки то 1-уми сентябри соли 1928 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 28 ширкати мелиоративӣ ташкил ёфтааст, ки ин ниҳоят кам аст. Вобаста ба ҳамин дар назди Раёсати хоҷагии об ва бюрои ташкилии кооператсияи мелиоративӣ таклиф гузошта шуд, ки шабакаи ширкатҳои мавҷудаи мелиоративӣ ҳамачониба мустаҳкам карда шаванд. Барои барпо кардани ширкатҳои нав фаъолият ташаббуси худӣ деҳқонон ҳаматарафа мавриди истифода ва баррасӣ қарор гиранд.⁵² Ширкатҳои мелиоративии навтаъсис аз лиҳози моддӣ аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешуданд. Соли 1929 давлат барои эҳтиёҷоти моддӣ ин ширкатҳо бебозгашт 56,6 ҳазор сӯм пул ҷудо кард.⁵³

Ҷараёни таъсис ва фаъолияти ширкатҳои мелиоративӣ дар Хӯҷанд низ бо маҷрои худ пеш мерафт ва ин иттиҳодияҳои деҳқонон дар қори барқарорсозиву инкишофи системаҳои обёрӣ ва азхуднамудани заминҳои наву бекорхобида сахмгузор буданд. Дар охири солҳои 20-ум дар округи Хӯҷанд 25

⁵² Антаненка Б.А. Асари номбурда с.256

⁵³ Саидмуродов Х. Построения фундамента социалистической экономики в сельском хозяйстве Таджикистана. Душанбе, 1965, С.44.

ширкати мелиоративӣ амал мекард, ки онҳо 15 ҳазор хоҷагиҳои мелиоративиро дар бар мегирифтанд. Дар ин ҷо ширкатҳои мелиоративӣ, чун кооператсияҳои хоҷагии кишоварзӣ, аз лиҳози ҳаҷм аз ширкатҳои Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон калонтар буданд. Баъзе аз ин ширкатҳо дар ихтиёри худ ҳазорҳо гектар замин доштанд.⁵⁴

Фаъолияти ин ширкатҳои мелиоративӣ баҳри барқарор ва беҳтар намудани системаҳои обёрикунӣ раван карда шуда буд. Онҳо фаъолиятанро ҳам мустақилона ва ҳам дар округҳои хоҷагии об, дар иншоотҳои калони ирригатсионӣ якҷоя бо дигар ташкилотҳои давлатӣ идома медоданд. Масалан, ширкати мелиоративии Ҷузӣ дар сохтмони иншооти сарбанди канали Ҷузӣ ва 25 обтақсимкунак фаъолон иштирок карда саҳми босазо гузаронд. Ширкати мелиоративии Кубодиён дар иншооти сарбанди яке аз каналҳои дар он вақт калони водии Вахш Катта саҳм гузошта, дар сохтмони чандин обтақсимкунакҳо иштирок мекунад. Дар ноҳияи Нови округи Хӯҷанд ширкати мелиоративии Куркат дар кори азнавсозии канали Куркат, ки барои обшор намудани 4 ҳазор гектар майдони кишти кӯҳна ба заминҳои навқорам хизмат мекард, фаъолон ширкат меварзид. Дар округ бисёр ширкатҳо барои ба роҳ мондани обёрии сунӣ саҳмгузор буданд.⁵⁵

Дар солҳои 20-уми асри XX ва махсусан дар давраи барқарорсозии хоҷагии халқ, ки аҳамияти ирригатсияву мелиоратсия хеле калон буд, Ҳукумати Шуравӣ ба ҳаргуна душворӣҳо нигоҳ накарда, барои инкишофи соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ сол аз сол ҳаҷми маблағгузориро зиёд мекард. Масалан, агар

⁵⁴ Хайдаров Г.Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг. Душанбе, 1974 С186..

⁵⁵ Антоненко Б.А. Асари номбурда. С.257.

солҳои 1926-1927-ум маблағгузорӣ ба ин соҳа 737,9 ҳазор сӯмро ташкил карда бошад, пас солҳои 1928-1929 ин маблағ ба 1880,5 ҳазор расид ё худ дар ин муддат вай зиёда аз 2,5 маротиба афзуд.⁵⁶

Бағайр аз ин барои пешрафти қору фаъолияти ширкатҳои мелиоративӣ маблағгузори давлатӣ мунтазам меафзуд, ки боиси ба шакли кооператсия ҳарчи зиёдтар ҷалб намудани оммаи деҳқонон ва пеш аз ҳама муҳочирон гардид. Масалан, аз моҳи октябри соли 1926 то моҳи апрели соли 1929 барои сохтани ҷӯйбору наҳрҳо ба ширкатҳои мелиоративӣ давлат 3,7 миллион сӯм ҷудо намуд.⁵⁷

Дар вақти таъсис ва фаъолияти ширкатҳои мелиоративӣ мувофиқи омилҳои объективӣю субъективӣ дар пеши роҳи ин иттиҳодияҳои истехсолии деҳқонӣ душвориҳо, қачравӣҳо ва нофаҳмиҳо дучор меомаданд, ки сабаби коста гардидани қору хотири аъзоёни он мешуданд. Дар баъзе ноҳияю вилоятҳои ҷумҳурӣ аз сабаби дуруст дарк накардани моҳияти иҷтимоӣ- иқтисодии ин ширкатҳо ё худ бемаъсулиятию фориғболии намояндагони мақомоти ҳизбию давлатӣ ва хоҷагӣ ба ташвиқу ташкилу инкишофи онҳо диққати лозима намедоданд. Баъзан қарздиҳии давлатии молявӣ ба таъхир андохта мешуд ва маблағҳое, ки барои ширкатҳои мелиоративӣ ҷудо карда мешуд бо айби шахсони алоҳида ба дигар мақсадҳо харҷ карда мешуданд. Ин ба он оварда мерасонд, ки дар баъзе ноҳияҳо ин ширкатҳо худ аз худ пароканда мешуданд.

Ба баъзе камбудӣҳо нигоҳ накарда, ширкатҳои мелиоративӣ, ки қисми асосии онро муҳочирон ташкил мекарданд, дар бақарорсозиву инкишофи минбаъдаи системаҳои обёрӣ, васеъ намудани майдонҳои кишти

⁵⁶ Бозоров Ш.Мақолаи номбурда.С.17.

⁵⁷ Фаньян Д. Асари номбурда. С.123.

зи­ро­ат са­ҳ­ми бо­са­зо ме­гу­зо­ш­тан­д. Ин­чу­нин ин на­му­ди ко­опе­рат­сия ом­маи де­ҳ­ко­но­ро дар рӯ­ҳи­яи ме­х­на­ти са­р­ҷам­ъо­на тар­бия ме­кар­д.

Дар ҷум­ҳу­рии Худ­мух­то­ри То­ҷи­ки­стон аз соли 1924 то сол­ҳои 1927-1928 дар на­ти­ҷаи ин­ки­шо­фи ир­ри­га­т­сия май­дон­ҳои об­ё­ри­ша­ван­да 81,9 ҳазор ге­ктар зиёд гар­ди­дан­д.

Яке аз ху­су­сия­т­ҳои хо­си ин­ки­шо­фи си­сте­ма­ҳои ир­ри­га­т­сионӣ он ма­ҳ­суб ме­га­шт, ки он­ҳо пеш аз ҳа­ма дар но­ҳи­я­ву ви­лоят­ҳои пах­та­кор ба роҳ мон­да шуда будан­д. Мас­ла­н, зиё­да аз 90% за­мин­ҳои оби­и ном­бу­р­да ба ви­лоят­ҳои Кӯ­лоб, Ҳисор ва Қур­ғон­те­ппа та­алуқ дош­тан­д.⁵⁸

Ҳа­мин та­в­р дар сол­ҳои 20-уми ас­ри ХХ шир­кат­ҳои ме­ли­о­ративӣ, ки ак­са­ри аъ­зо­ҳоя­шон де­ҳ­ко­но­ни му­ҳо­ҷир будан­д, дар бар­қарор кар­дани си­сте­маи ир­ри­га­т­сионӣ, хо­ҷа­гии киш­о­вар­зӣ са­ҳ­ми худ­ро гу­зо­ш­тан­д. Со­ли 1930 баъд аз та­ш­кил шудани хо­ҷа­ги­ҳои да­ста­ҷам­ъӣ ва­зи­фаи он­ҳо ба зим­маи кол­хоз­ҳо во­гу­зор ме­гар­да­д ва фа­ё­ли­я­та­шон ба охи­р ме­расад.

Дар охи­ри сол­ҳои 20 ва иб­ти­дои сол­ҳои 30-уми ас­ри ХХ дар наз­ди Ҳу­ку­ма­ти Ит­ти­фоқ ма­с­ъа­лаи ҳа­ма­ҷо­ни­баи ин­ки­шо­фи пах­та­корӣ ме­истод ва дар ҷу­нин ва­з­ъия­т ва­зи­фа ба миён гу­зо­шта шуд, ки мам­ла­кат аз ҳо­ла­ти бо пу­ли га­рон­ба­ҳо аз ма­мо­ли­ки хо­ри­ҷӣ ха­ри­дани ин мо­ли ба­рои хо­ҷа­гии халқ ни­ҳоят зару­рӣ ба­ро­ма­да, исте­ҳ­со­ло­ти он­ро дар до­хил ба роҳ мон­дан шарт ва зару­р буд. Яке аз на­в­ъи бе­ҳ­та­ри­ни ин зи­ро­ат пах­таи ма­ҳин­нах ба ҳисоб ме­рафт, ки ва­зи­фаи ди­гар ҷо­ву ма­ко­ни киш­ти ҷу­нин на­ъи пах­таро ҷу­сту ҷуй бо­яд кар­д. Ба са­ри ҳал­ли ин ма­с­ъа­ла оли­мон ва му­т­та­хасисони со­ҳаи киш­о­вар­зӣ кор­ҳои зиё­ди та­ҳ­қи­қотӣ гу­за­ронидан­д, об­у ҳа­во ва ша­ро­ит­ҳои ҷу­ғ­ро­фии он­ро ба эъ­ти­бор ги­ри­фта, дар охи­р пас аз

⁵⁸ Бозоров А. Мақолаи номбурда. С. 18.

бахсу мувоҳидонаҳои илмӣ ба ҳуҷҷае омаданд, ки аз ҳама беҳтарин макони истеҳсоли ин навъи пахта водии Вахш аст ҳалос. Бо мақсади амалӣ ва қонунӣ кардани чунин мақсаду маром, якҷанд қарорҳои дахлдори ҳукумати марказӣ бароварда шуд, ки дар ин ҷо чанде аз онҳоро ба маълумоти хонандагонӣ сершумор мерасонем.

Масалан, дар қарорҳои моҳи апрели соли 1929 қабулкардаи Ҳукумати Шуравӣ «Доир ба нақшаи панҷсолаи тараққиёти хоҷагии халқ», «инкишофи хоҷагӣ ва маданияи ҷумҳуриҳои миллӣ ва дигар навоҳиву вилоятҳо» чунин нақша пешбинӣ карда шуда буд. Бағайр аз ин дар дигар қарори Ҳукумати Шуравӣ аз ҷумла «Дар бораи вазъияту пешомадҳои саноати бофандагӣ», ташкилотҳои давлатиро вазифадор карда шуд, ки майдони кишти зироати техникӣ – пахта васеъ карда шавад. Дар қарори «Дар бораи кори» Главхлопком», (18 июли соли 1929) ба он пешниҳод карда мешуд, ки «дида баромадани масъалаи сохтмони Вахшро дар мӯҳлати кӯтоҳтарин ба анҷом расонад»⁵⁹.

Ин ва дигар ҳуҷҷатҳо, шаҳодат медиҳанд, ки то чи андоза ба масъалаи инкишофи системаҳои ирригатсионӣ ва азхуднамудани заминҳои ташналаби водии Вахш Ҳокимияти Шуравӣ эътибори ҷиддӣ меод. Зеро маълум буд, ки Тоҷикистони солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ аз лиҳози иқтисодӣ нисбат ба дигар ҷумҳуриҳо ақибмонда буд. Ба нақша гирифтани ва оғози ҷиддии инкишофи ирригатсия ва васеъ азхуд кардани заминҳои наву асрҳо бекорҳобидани водии Вахш, барои минбаъда Тоҷикистон аз ҷумҳурии аграрӣ ба ҷумҳурии аграрӣ-индустриалӣ табдил гаштан мавқеи муҳим мебошад.

Маълум, ки дар он замон савдои навъи пахтаи мисрӣ дар бозори ҷаҳонӣ дар ҷои аввал меистод ва аз

⁵⁹ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш (солҳои 1930 -1990) Душанбе «Ирфон» 2003.С. 17- 18.

ин рӯ аҳли савдои хоричӣ дар ваҳму ҳарос афтада буданд, ки мабодо дар СССР истеҳсоли он ба роҳ монда шавад, дар он сурат бозори хариду фуруши онҳо танг хоҳад шуд. Ва онҳо аз рӯи ақидаи худ, андеша мекарданд, ки гуё мамлакати шуруҳо ҳаргиз дар солҳои наздик қодири истеҳсоли навъи пахтаи мисрӣ нестанд. Ва дар ин бора ба воситаҳои ахбори умум фикру андешаҳои душманона оиди дар минтақаи Осиёи Миёна имконияти парвариши пахтаи маҳиннах вучуд надорад ҳамаҷониба ташвику тарғиб карда мешуд.

Дар эзоҳи шароити биржаи молии Лондон барои соли 1925 чунин гуфта шуда буд: «пахтаи мисрӣ дар Осиёи Миёна, ки иқлими ниҳоят хушк дорад, аз хуниқиҳо талаф меёбад.» пас аз се сол 13 августи соли 1928 –органи Чемберлен «Сандей экспресс» чунин хабар дод :»фирмаҳои мо таҳвилгари ҷаҳонии пахтаи хушсифати мисрӣ мебошанд, зеро ки танҳо иқлими Миср ба парвариши чунин пахта имконият медиҳад. Ҳатто Иолоти Муттаҳида, ки мехоҳад «заминҳои худро» дар минтақаҳои дарёҳои Селен, Колорадо, Аризон ва дар водии Ваперу Калифорния зиёд намояд, алҳол пахтаи мисриро аз мо мехарад»⁶⁰

Маводу ҳуччатҳои эътимоднок шаҳодат медиҳанд, ки душманони сохти нави ҷамъиятӣ натавонанд ба далелу исботҳои ғаразона пеши роҳи дар Тоҷикистон ба роҳ мондани истеҳсоли навъи аълосифати пахтаи мисриро гиранд ва ҳатто намехостанд, ки дар ин ҷо сохтмони иншоотҳои системаҳои ирригатсионӣ пеш равад. Масалан, муҳандисони Ғарб аз нақшаҳои преспективии ташкилотҳои салоҳиятдори соҳаи обёрикунӣ бо ҳар роҳу восита огоҳ гашта, дар ҳама ҷо бо овози баланд «исбот» карадни мешуданд, ки гуё нақшаҳои шуравӣ дар ин соҳа ҳаёли хом ва аз ҳақиқат дур аст. Масалан,

⁶⁰ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш (солҳои 1930 -1990), С.18.

дар он вақт мутахассиси маълуми америкой доир ба сохтмони ирригатсионӣ муҳандис Людвел Гордон, ки бо супрориши Комиссариати халқии зироати ИҶШС бо мақсади машварат ба СССР даъват шуда буд, бо тамоми ноҳияҳои водии Вахш дидан шуда, ба шароит ва иқлими ин ҷойҳо аз наздик шинос гардид. Баъд аз ошно шудан аз ин мавзёҳо ӯ дар маҷлиси комиссияи Шурои Комиссарони Халқи ҶШС Тоҷикистон бо маърузаи муфассал баромад намуд. Пас ӯ дар охири маърузааш чунин хулосаи ифвогарона баровард: »Шумо хаёлпарастони бузургу боистеъдодед! Ман дар системаҳои калонтарини «Империл Виллей» ва «Ҳинди» кор кардам. Фирмаҳои Иёлоти Муттаҳида ба ман ҳамчун ба шахси кордону соҳиби акли солим ва америкони ӯҳдабаро баҳо медиҳанд. Ман тиллокори Калифорнияро дидам, ихтироъкори примусҳоро медонам, ки мехостанд Эдисон шаванд, ман бо Гербер Уэлс- хаёлпарастии аҷоибтарин мусоҳиб шудаам. Вале он нияту ҳадафе, ки Шумо дар Вахш доред, аз ҳамаи ин як сару гардан болост. Ман бо исрор мегӯям, ки инсоният ингуна корҳоро дар чунин шароитҳо намедонад. Мебахшед, ба назарам чунин менамояд, ки ин иҷронопазир аст...»⁶¹

Ҳамаҷониба аз тарафи мутахассисони шуравӣ омӯхтан ва таҳқиқу таҳлил кардани тамоми ҷабҳаҳо ва омилҳои дар водии Вахш кишт кардани пахтаи маҳиннаҳ аз лиҳози илмӣ исбот гашт, ки ин мавзё маҳз макони минбаъдаи кишти чунин наҳи гаронбаҳои пахта хоҳад шуд. Ва шароити мусоид барои оғоз кардани сохтмони азими ирригатсионии водии Вахш фаро расида буд. Сохтмони ирригатсионии ин водӣ яке аз калонтарин иншоотҳои умумииттифоқӣ ба ҳисоб гирифта мешуд. Дар нақшаи панҷсолаи тараққиёти

⁶¹ Иқтибос аз Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш (солҳои 1930 -1990), С.19.

хоҷагии халқи мамлакт «Вахшстрой» дар қатори сохтмонҳои Днепр, Магнит, Кузнет, сохтмони заводҳои тарактори Сталинграду Харков, Турксиб (роҳи оҳан) ва амасоли инҳо меистод.

Бояд изҳор намуд, ки то оғози сохтмони ирригатсионии водии Вахш якҷанд кофтуковҳои таҳқиқотӣ, ҷустуҷӯӣ, лоиҳакашӣ ва ғайра гузаронида мешуд. Муҳандиси он «Средазводхоз» (Раёсати хоҷагии оби Осиёи Миёна) махсуб буд. Соли 1928-ум бо супориши ташкилоти номбурда муҳандис Магуненко роҳбари гурӯҳи мутахассисоне таин гардид, ки дар назди ин ташкилот вазифаи тартиб додани лоиҳаи азхудкунии водии Вахш меистод. Бо ин мақсад зери роҳбарии муҳандис Кагорча гидрологу топографҳо ва гидротехнику кашшофон фиристода шуданд.

Ҳаминро бояд зикр кард, ки корҳои ҷустуҷӯӣ дар шароитҳои ниҳоят душвори табиӣ ва ҷуғрофӣ ва норасоии иҷтимоӣ маишӣ ва ҳуҷуми дастаҳои боқимондаи босмачиён ва ғайра суръати корро суст мекарданд. Аммо, ба чунин шароити вазнин нигоҳ накарда, дар зарфи солҳои 1928-1930 гурӯҳҳои ҷустуҷӯӣ қариб тамоми корҳои таҳқиқотиро ба сомон расониданд. Лоиҳаи тартибдодаи онҳоро охири моҳи ноябри соли 1930 сесияи Шурои илмию техникии Комиссариати халқии зироати Иттифок тасдиқ намуд. Ҳамин тавр, дар назди ташкилотҳои дахлдори Иттифок ва ҷумҳурии Тоҷикистон вазифа гузошта шуда буд, ки ҳар чи тезтар сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ ва азхудкардани заминҳои асрҳо бекорҳобида ва нави водии Вахш оғоз карда, ба мақсади асосӣ расида шавад.

Яке аз сабаби муҳими тезонидани суръати сохтмони иншооти ирригатсионии водии Вахш, аз ҷумла канали калони обёрдиҳанда аз он иборат аст, ки солҳои 1927-1929 дар ноҳияи Сарои Камар, ки дар қисми ҷанубии ин минтақа ҷойгир аст аз тарафи гурӯҳи

аграномҳо гузаронидани таҷрибаи дар он шароит парвариш кардани пахтаи мисриро ба миён монда, дар охир маълум гашт ки, ин навъи пахта дар шароити водии Вахш нағ нашъу намо мекунад сонитар номи ин пахтаи маҳиннахи шуравиро гирифт.⁶²

Пас аз корҳои зиёди гурӯҳҳои ҷустуҷӯйиву таҳқиқотӣ роҳҳои сохтмони канали асосӣ ва бисёр дигар иншоотҳои гидротехникии водии Вахш муайян гардиданд. Мувофиқи лоиҳаи охирини мутахассисон дар водии Вахш дар ду навбат 94,5 ҳазор гектар заминҳо тахту ҳанвор ва аз- худ карда мешуданд.

Бо мақсади иҷрои нақшаи азхуднамудани заминҳои водии Вахш ва ҳалли масъалаи якказироатӣ, яъне пахтакорӣ, 16 апрели соли 1930-юм дар маҷлиси бюрои ташкилии КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи ташкили Кумитаи ҳамкории сохтмони Вахш» масъала муҳокима гардид. Аҳамияти муҳими сохтмонро ба эътибор гирифта, дар бораи таъсиси Кумитаи махсуси ҳамкории сохтмони Вахш қарор қабул карда шуд. Вазифаи асосии ин кумита кӯмак расонидан ба кори харчи зудтар анҷом додани сохтмони водии Вахш маҳсуб мегашт. Ба ҳайати кумита шахсони масъули хизбию давлатӣ, ба монанди Ортиқов Аликсеевский, Башилов, Василев, Гусейнов, Гастумский, Дибенко, Давидов, Мичурин, Рейнголд, Романовский, Сазонов, Случак, Ҳочибоев, Чернов, Швецов, Шотемур ва Якубов дохил мешуданд. Аҳамияти бузурги иқтисодӣ ва сиёсии сохтмони Вахшро ба эътибор гирифта, Бюрои иҷроия аз Бюрои Осиемиёнагии КМ ҲКУ (б) хоҳиш кард, ки Кумитаи Осиемиёнагии ҳамкории сохтмони Вахш таъсис дода шавад.

Ниҳоят, 12 июни соли 1930-юм дар маҷлиси Комиссияи иҷроияи Бюрои Осиемиёнагии КМ ҲКУ

⁶² История таджикского народа, Том V новейшая история (1917-1941 гг.), под ред. Акад. Р.М. Масова, с.574.

(б) «Дар бораи таъсиси ҳамкории сохтмони Вахш» масъала муҳокима гардид. Болдирев, Миронов ва Рейнголд ҳамчун ҳайати роҳбарияти он муайян карда шуданд. Баъдтар он аз ҷониби КИМ ҳачун ташкилоти аҳамияти умумииттифоқӣ тасдиқ гардид.⁶³

Баъди чанд вақт, яъне 8-ми моҳи феввали соли 1931-ум КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи сохтмон Вахш» қарор қабул намуд, ки дар он аз лиҳози молявӣ ва техникӣ таъмин намудани ин иншооти бузурги асп пешбинӣ шуда буд.

Сохтмони иншооти ирригатсионии Вахш, ки дар шароити ниҳоят душвор, яъне нарасидани техникаи заминкову заминсозӣ ва дигар мошинҳои соҳаи кишоварзӣ оғоз ёфта буд, мебоист танҳо дар натиҷаи ёрии ҳамачонибаи Ҳукумати Иттифоқ ба анҷом расонида шавад. Чунин ёрии ҳаматарафа, яъне техника, молиявӣ, кадрҳои инженер техникӣ, қувваи зиёди корӣ аз тарафи иттифоқ мунтазам расонида мешуд. Барои он ки сохтмони Вахш ба қатори 150 сохтмони зарбдори 5-солаи аввал дохил мегардид.

Дар чараёни сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхуднамудани заминҳои нав, бунёди роҳу хиёбонҳо дар шароити онвақтаи табиӣи водии Вахш баробари техника истифодаи корвони уштурҳо чун нақлиёти ниҳоят зарурӣ басо бо маврид ва айни муддао ба ҳисоб мерафт.

Сохтмони иншоотҳои гидротехникии водии Вахш ба хизмати чунин нақлиёт хусусан барои кашондани харгуна бор аз як ноҳия ба ноҳияи дигар эҳтиёҷ дошт. Чунин эҳтиёҷоти Тоҷикистонро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон ба таври ихтиёрӣ якчанд оилаҳоро бо корвони уштурҳо ба сохтмони Вахш фиристод. Масъалаи интихоб ва ҷо ба ҷо кардани оилаҳои уштурбонон дар маркази диққати Ҳукумати

⁶³Ҳамроев М. Деятельность коммунистической партии..., С.163.

Ҷумҳурӣ ва мақомоти маҳаллии Ҳукумати Шуравӣ меистод, чунки инкишофи зоти уштур ва уштурпарварӣ ба интихоби ҷой ва тарзи ҳаёти иҷтимоӣ- иқтисодии муҳочирон вобастагии зич дошт. Бо ҳамин мақсад 2-уми ноябри соли 1930-юм ШКХ Ҷумҳури Тоҷикистон «Дар бораи ҷойгир кардани хочагиҳои қазоқҳои уштурпарвар» қарори махсус интишор намуд. Онҳо дар ноҳияи Қурғонтеппа ҷойгир карда шуданд.

ШКХ ҷумҳурӣ дар қарори мазкур ба Комиссариати халқии ҷумҳур супориш дод, ки дар муддати як рӯзи баъди интишори қарор гурӯҳи заминсозонро ба ноҳияи Қурғонтеппа бифиристад ва ба хочагиҳои уштурпарвар фавран мувофиқи ҳаҷми муайян замин ҷудо кунад. Ба кумичроияи ноҳияи Қурғонтеппа супориш дод, ки дар ҷойҳои зисти ин хочагиҳо шурои ҷамъияти мустақили милли таъсис диҳад.⁶⁴

Дар қарор инчунин ташкилотҳои дахлдор вазифадор карда шуданд, ки онҳо оилаҳои қазоқҳои уштурпарварро сари вақт бо озуқаву молҳои саноатӣ таъмин карда, аз андозҳои хочагии кишоварзӣ озод намоянд.

ШКХ ҷумҳурӣ дар ин ҳуҷжат таъкид карда буд, ки назорат аз болои иҷрои бандҳои ин қарор ба зиммаи раиси кумичроияи ноҳияи Қурғонтеппа Ортиқбоев ва коркунӣ масъули ШКХ Тоҷикистон Кардюков вогузор карда шавад.⁶⁵ Чунин ҳуҷжат гувоҳи он аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурӣ ба ҳаёту зиндагии муҳочирони берун аз марзи Тоҷикистон диққати махсус меод.

Дар ҳамон солҳо ҳукумати умумииттифоқ тамоми шароити табиӣ, ҷуғрофӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ,

⁶⁴ Систематические собрание действующих законов Таджикской ССР. Таджикгосиздат, Сталинабад, 1932, С. 494.

⁶⁵ Систематические собрание действующих законов Таджикской ССР. Таджикгосиздат, Сталинабад, 1932, С. 494.

стратегии сохтмони водии Вахшро ба назар гирифта, ба тезонидани сохтмони чунин иншооти муҳими гидротехникӣ, аҳмияти ҷиддӣ меод. Ба ин он воқеа шаҳодат медиҳад, ки ҳатто сохтмони саршудаи қисми Ёзбекистони ирригасиони дашти Дилварзин як муддат боз дошта шуда, тамоми кормандони инженер-техникӣ, коргарону таҳқизот ва дигар имкониятҳои сохтмонӣ ба «Вахшстрой» сафарбар карда шуд.

Таҷриба бармалло нишон дод, ки сохтмони чунин иншооти бузурги ирригатсионӣ дар шароити ниҳоят вазнину сангин сурат гирифтааст, ки дар бораи ин мо имрӯз метавонем дар асоси ҳуҷҷату маводҳои ба мо дастрас гардида ва аз ёддоштҳои ветеранҳои меҳнат сухан кунем ва хулоса барорем. Масалан, иштирокчиёни ғаёли чунин сохтмони аср «Вахшстрой» Картушин Н. ва Асташенко Н. аз ҷумла дар ёддоштҳои чунин гуфтаанд: «Соли 1931 мо бо ҳамроҳии як чанд рафиқони ташаббускор ихтиёрӣ ба «Вахшстрой» омада ба кори ҷиддӣ оғоз намудем. То ин дам дар сохтмонҳои ирригатсионии Дилварзини узбек қору ғаёлият мекардем... Мо ба «Вахшстрой» баҳор омадем, вале дар ҳамин муддат аллақай гулу гулзор ва алафу кабутизор аз гармии ниҳоя баланд зарду ҳазон гашта буданд. Ва мо ба дашти мурдаву беоб рӯ ба рӯ гаштем.»⁶⁶

Сохтмони ирригатсионии водии Вахш масоҳати калонро дарбар мегирифт ва ба се қитъаи асосӣ қисмат мегафт. Қитъаи аввал аз иншооти асосӣ сар шуда, қад - қади канали калон дар масоҳати 19 км. тӯл мекашид. Дар ин қисми сохтмон қорҳо асосан бо қувваи экскаваторҳо бурда мешуд. Қитъаи дуюм идома меёфт ва дар назди тепаҳои Қизилтумшук анҷом меёфт. Ба ин қитъа мошинҳои заминканию хоккашонӣ вобаста карда шуда буданд. Қитъаи сеюм қад - қади шоҳаи роҳи

⁶⁶ Коммунист Таджикистана, 13 сентябри соли 1958

Қумсангир то Панҷ идома меёфт. Дар ин минтақа асосан сохтмони шабакаҳои хурду хурдтарин давом мекард.⁶⁷

Дар иншооти марказӣ тамоми хелу навъҳои техникаи ҳамон замон сафарбар карда шуда буданд ва барои сари вақт таъмири онҳо дар назди сохтмон шаротҳои лозимӣ муҳайё гардиданд. Дар сохтмони «Вахшстрой» қариб, ки тамоми буду боши соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти сафарбар карда шуда буд.

Доир ба ҷараён ва шароити сохтмони «Вахшстрой» баъди чанд солҳо ходими адабии рӯзномаи «Зарбдори сохтмони Вахш» В. Нагел чунин хотирнишон карда буд: «Соли 1931 техника аз ҷумла мошинҳои заминканию хоккашонӣ ба водӣ ворид гаштанд. Аввалин километрҳои канал кофта шуд. Садҳо трактору автомобил, ки сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ ва озукаворӣ мекашониданд, ҷангу хоки кӯчаҳои тангу пурпечутоби шаҳри Қурғонтеппаро ба ҳаво мехезониданд. Барои ҳазорон нафар одамон ва ҳазорон тонна бор шаҳр макони одаму молфурорӣ ва одаму борборкунӣ ҳисоб мегашт. Корвони бешумори уштурҳо, ки аз байни шаҳр мегузаштанд, ваҳшиёна наъра мекашиданд, уштурбонон доду фарёд мекарданд...»⁶⁸

Масъалаҳои сохтмони «Вахшстрой» ниҳоят ҳархелу гуногун буданд. Масалан, яке аз масъалаҳои муҳимтарини ин иншооти ирригатсионӣ васеъ кардани роҳҳои кӯҳна ва сохтмони роҳҳои магистралии замонавӣ, ки техника бемалол аз як ҷой ба ҷойи дигар бе душворӣ бурда шавад, маҳсуб буд. Қурғонтеппа, ки маркази маъмурии водии Вахш ба ҳисоб мерафт дар арафаи оғози сохтмони «Вахшстрой» ҷӣ аз шимол ва ҷӣ аз ҷануб ба ҷуз роҳҳои арробағард дигар роҳҳои

⁶⁷ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.25.

⁶⁸ Коммунист Таджикистана, 20 майи соли 1937.

надошт, ки ба воситаи онҳо масъалаҳои гуногуни «Вахшстрой» сари вақт ҳал карда мешуд. Аз ин рӯ роҳбарони ҳукумати Иттифок, ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳизби коммунист дар ҳалли саривақтии ин масъалаи муҳими аҳмияти стратегӣ доштаи он замон чораҳои зарурӣ меандешиданд.

Сохтмони роҳҳо дар водии Вахш мувофиқи қарори Ҳукумати Иттифокӣ ва ҳизб «Дар бораи қори «Главхлопком» аз 18-уми июли соли 1929 пешбинӣ шуда буд. Дар он зикр гардид, ки сохтмони шохроҳи Сталинобод - Қӯрғонтеппа мебоист соли 1930 ба анҷом мерасид. Нақшаи сохтмони роҳи Сталинобод-Қӯрғонтеппа то охири соли 1931, танҳо 33% иҷро шуда буду ҳалос. Ҳаминро бояд гуфт, ки дар охири соли 1931 дар ин сохтмон 2 ҳазор одам, чор мошини сангшикан ва нақлиёти аспӣ кор мекард. Аз ин рӯ дар соли минбаъда ҳам сохтмони ин роҳ идома ёфт.

Дар қарори минбаъдаи Ҳукумат ва ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз 14 моҳи декабри соли 1930 нишон дода мешуд, ки ба муносибати обёрии воқеиву амалии водии Вахш сохтмони роҳҳои зеринро ба таври зарбдор тезондан ниҳоят зарур аст: то охири моҳи январӣ соли 1931 қитъаи аз Қӯрғонтеппа то Чилликӯлро бояд ба итмом мерасонданд. Роҳбарияти ҷумҳурӣ 18 феввали соли 1931 бори дигар аҳамияти қалони бунёди роҳи Қӯрғотеппа - Чилликӯлро зикр карда, ҳамаҷониба тезонидани роҳро талаб намуд.⁶⁹

Масъалаи дигаре, ки ба иншотҳои ирригатсионии водии Вахш шомил буд, ин сохтмони роҳи оҳан аст, зеро дар сурати васеъ шудани қорҳои сохтмонӣ иҷроиши чунин вазифаи муҳим ба миён омад. Сохтмони роҳи оҳани камбар аз бандари Панҷи Поён то иншооти асосии оянда дар маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурӣ мавриди муҳокима қарор гирифт ва 14

⁶⁹ БДТНЧТ., Ф.3, р.1 д.10, в. 65.,

декабри соли 1930 аз руи он қарор қабул карда шуд. Дар асоси ин қарор Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз Ҳукумати Иттиҳоди Шуравӣ хоҳиш кард, ки ба Комиссариати халқии роҳҳои алоқа ва Шурои олии хоҷаги халқи мамлакат (ВСНХ) дар бобати зудтар фиристондани комплекти таҷҳизоти зарурии роҳи оҳани камбар барои сохтмони он қадқади дарёи Вахш, мошинҳои зарурии сафарӣ ва таҷҳизоти техникӣ дастур диҳад.⁷⁰ Тезонидани бунёди ин роҳи оҳан ба арзон гардонидани сохтмон мусоидат кард. Аҳмияти ин роҳ аз он иборат буд, ки бе вай ба иҷрои нақшаи бузурги сохтмони Вахш шурӯъ кардан имконинопазир буд. Дар натиҷаи меҳнати шабонарӯзӣ ва қаҳрамононаи коргарон ва коркунони инженер-техникӣ аввали моҳи марти соли 1932 сохтмони роҳи оҳани камбари Панҷи Поён то қитъаи асосии канали калони ояндаи Вахш бо дарозии 102 км бо муваффақият ба итмом расид.

Масъалаи дигаре, ки ба пеш омада буд, «Вахшстрой»-ро сари вақт ва мувофиқи талаботи чараёни сохтмони азими ирригатсионӣ бо қувваи кории доимӣ таъмин кардан лозим буд, ҳалли ин масъала дар ҷумҳурӣ ба мардум фаҳмонда додани аҳмияти умумииттифоқии онро талаб мекард. Ҳисси ватанпарастии оммаро баланд бардоштан шарт ва зарур буд. Ҳукумат ва ҳизби коммунистии Тоҷикистон ин масъаларо аз назар дур накарда, барои амалӣ шудани он доимо кушиш ба ҳарч меоданд. Масалан, дар қарори «Дар бораи бо қувваи корӣ таъмин кардани «Вахшстрой» аз таърихи 29-уми июни соли 1931 нишон дода шуда буд, ки ба ҷои 4 ҳазор қувваи кории лозимӣ, танҳо 1200 қувваи корӣ буду халос. Барои он ки «Вахшстрой» дар вақти зарурӣ ва бо тезӣ бо қувваи корӣ таъмин карда шавад қарори зерин қабул гардид: аз ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон, яъне аз Хучанд-700,

⁷⁰ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.30.

аз Конибодом-500, аз Исфара-400, аз Ашт-100 кувваи корӣ ба «Вахшстрой» сафарбар карда шавад. Ба ҷуз ин ба кумитаи хизби коммунисти ноҳияи Хучанд тавсия дода шуд, ки ба «Вахшстрой» 200 нафар коргарони баландхтисос, гилкорон, дуредгарон ва дигар мутахассисонро фиристанд.⁷¹

Дар натиҷаи корҳои зиёди фаҳмондадихӣ ба Ҳукумати Тоҷикистон ва ходимони хизбӣ муяссар гардид, ки тавонистанд ҳар сол шумораи коргарон-ихтиёриёни сохтмони овозадори «Вахшстрой»-ро афзун намоянд. Бояд инчунин хотирнишон кард, ки шумораи коркунони инженер-техникӣ ва дигар мутахассисони соҳаи гидротехникии сохтмони ирригатсионии водии Вахш аз ҳисоби муҳоҷирон ва ихтиёриёни ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва махсусан Федератсияи Русия низ меафзуданд.

«Вахшстрой» сол аз сол пеш мерафт ва рафти корҳои сохтмонӣ дар тамоми ҷумҳурӣ паҳн мегардид ва шумораи коргарон меафзуд. Масалан, соли 1932 дар он 7000 коргарон, муҳандисону техникҳо кор мекарданд. Инҳо одамони касбу кори гуногун буданд. Мувофиқи маълумоти муҳаррири рӯзномаи «Ударник Вахшстроя» (Зарбдори сохтмонги Вахш) С. Ляхович дар «Вахшстрой» солҳои 1931-1933-юм 10 ҳазор коргар, соли 1934 -3000, соли 1935-1771 кас , ғайр аз ин 130 нафар кормандони инженер - техникӣ кор мекарданд. Аз сабаби ҷалбсозии бенақшаи кадрҳои муҳандисиву техникӣ ба сохтмон шумораи онҳо аз талабот хеле зиёд буд. Баъзан муҳандисон, техник ва техникҳо коргар шуда кор мекарданд. Соли 1936 дар сохтмон 3187 нафар коргарону хизматчиён машғули кор буданд.⁷²

Масъалаи дигари иҷтимоие, ки дар назди «Вахшстрой» меистод, бо ҷову манзил таъмин кардани

⁷¹. БДТНЧТ. Ф.3,р.1, д. 70, в.44.

⁷² Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.38.

коргарон ва махсусан коркунони инженер-техникӣ, ки аксарияти онҳо аз дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттифок, аз душвории табиӣю ҷуғрофӣ наҳаросида, барои ёриву мадади меҳнаткашони Тоҷикистон дар қори иншооти бузурги дар он вақт ирригатсионӣ омада буданд. Аз ин рӯ Ҳукумати Ҷумҳурӣ дар назди ташкилоту вазоратҳои салоҳиятдор бо қатъият вазифаи бо тезӣ бо ҷову манзил таъмин кардани коркунони сохтмонҳои «Вахшстрой»-ро гузошт. Бо ин мақсад Ҳукумати Тоҷикистон 1-ми июли соли 1931 қарор қабул кард ва дар он мубрамияти қори сохтмони Вахшро махсус қайд карда, барои сохтмончиён фаро овардани шароитҳои зиндагию манзилиро ба пеш гузошт. Дар натиҷаи ба ин масъала диққати ҷиддӣ додан, аллақай аввали моҳи июли соли 1931 сохтмони хонаҳои муваққатӣ барои 1800 нафар коргарон ба анҷом расиданд. Охири моҳи ноябр бошад дар «Вахшстрой», қариб 72 ҳазор метри мукааб, сохтмонҳои граждании навъи муваққатӣ, 7,3 ҳазор метри мукааб иншоотҳои граждании навъи доимӣ ба қор дароманданд.⁷³

Ҳаминтавр дар қараёни сохтмони системаи ирригатсионии водии Вахш асосан масъалаҳои иҷтимоӣ ва маданӣ - маишии ҳазорон коргарон ва инженер-техникҳо басомон расонида шуд.

Моҳи феввали соли 1931-ум анҷумани IV шуроҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо гардид, ки дар материалҳои он дар Тоҷикистон ва махсусан дар водии Вахш инкишофи системаҳои ирригатсионӣ ва мелиоратсияи замин ҷои махсусро ишғол мекард. Баробари барқрор кардани системаҳои ирригатсионӣ дар ҷумҳурӣ ва қабл аз ҳама дар манбаи ояндаи истеҳсолоти асосии пахтаи гаронбаҳои маҳиннаҳи мисрӣ водии Вахш қорҳои нақшакашӣ - кофтуковӣ ва таҳқиқотӣ оиди обёрикунӣ ва аз худ намудани

⁷³ БДТНЧТ. Ф.3, ,р.1, д. 251. в.141.

заминҳои нав гузаронида шуданд. Доир ба ин масъалаи муҳими рӯз чӣ Ҳукумати Иттифок ва чӣ Тоҷикистон давра ба давра мувофиқи талаботи замон қарорҳои дахлдор мебароварданд. Масалан, мувофиқи қарори КМ ҲКУ (б) аз 3 майи соли 1929-ум «Оиди вазъият ва дурнамои саноати бофандагӣ» масъалаи тезонидани сохтмонҳои ирригатсионӣ ва тайёр намудани майдонҳои киштзор ба миён гузошта шуд. Инчунин дар қарори 18 июли ҳамин сол «Дар бораи кори Главхлопком» ба он супориш дода шуда буд, ки дар муддати кӯтоҳ дида баромадани сохтмони водии Вахш ба анҷом расонида шавад...⁷⁴

Аз руи баъзе маълумотҳо оғози давраи тайёри ба сохтмони ирригатсионии Вахш ба ниммаи соли 1930 дуруст меомад. Аз аввали ҳамин сол сар карда, то ташкили раёсати «Вахшстрой», яъне то ниммаи моҳи январи соли 1931 қорҳои амалии ин иншоот ниҳоят суст сураат мегирифт. Ин ҳолат бештар сабаби субъективӣ дошт, чунки роҳбарони ин иншооти бузург ё муттаҳасиси асилу кордон набуданд ва ё роҳу равиши мардумро ба сохтмон ҷалб кардан нашоштанд.

Дар он вақт Комиссариати халқии зироати Иттифок ба чунин сохтмони бузург бевосита муттасадӣ буд ва ба воситаи мақомоти хеш «Главхлопком» ва САХО (шӯъбаи пахтаи Осиёи Миёна) сарварӣ мекард. Ҳукумат ба ин ташкилот дастур дод, ки роҳбарияти сохтмонро қавӣ гардонида, ба он ҷо мутахассисони маълуму таҷрибанок, миқдори лозимии муҳандисон, техникҳо, ҳисобчиён, техникаи зарурӣ, коргарони ихтисоснок ва ғайраро фиристонад.⁷⁵

Таҷрибаи таърихӣ баралло нишон дод, ки дар сохтмони ирригатсионии Вахш саҳми ташкилотҳои

⁷⁴ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917-1967 гг.), т.2.- М., 1967, с.86.

⁷⁵ БДТНҚТ. Ф.3,р.1, д.4414,р.1, д. 745.

ҳизбӣ ва ҷамъиятӣ кам нест. Бо қарори ҳизби коммунисти Тоҷикистон аз 8-ми феввали соли 1931 дар сохтмон кумитаи мазсуси ҳизбӣ ташкил карда шуд, ки бевосита ба КМ ҲКТ итоат мекард. Бо қарори мазкур 100 нафар коммунистон ба «Вахшстрой» сафарбар карда шуд. КМ ҲКТ аз сари нав ба ин масъала баргашта дар бобати аз Кони Бодом, Нов, Хучанд, Исфара, Панҷакент, Фалғар (имрӯза Айни) ва Сталинобод ба сохтмон сафарбар шудани 100 нафар коммунистон қарор қабул намуд.⁷⁶

Дар ҳамин давра ташкилоти комсомолии «Вахшстрой» таъсис ёфт, ки аз болои садҳо ҷавонони дилдодаи халқу Ватан сарварӣ карда, онҳоро ба ҷушу хуруши ҳаррӯзаи ин сохтмони умумихалқӣ сафарбар мекард. Дар чараёни сохтмон аз байни комсомолону ҷавонон баҳодурони истеҳсоли дар ҳама ҷабҳаи кор меҳнати диловарона ва натиҷаҳои дилҳохро нишон дода, шоистаи таърифу тафсифи Тоҷикистониён гаштанд. Пешқадамони истеҳсолот аз ҷониби журналистони ҷабҳаи зарбдори меҳнат дар рӯзномаву маҷлалаҳои марказӣ ва ҷумҳуриявӣ меҳнати шоистаи онҳоро ба мардуми мамлакат мерасониданд, ки он ҳисси ватанпарастиву меҳнатдӯстии комсомолону ҷавонро бедор мекард ва ҳар сол шумораи ихтиёриён чунин киши мамлакат ба сохтмони «Вахшстрой» меафзуд.

Маълум, ки ҳар вақт дар чараёни долу зарби сохтмони овозадори «Вахшстрой» масъалаҳои гуногун, пайдо шуда, аз роҳбарият, ташкилотҳои ҳизбиву ҷамъиятӣ ва умуман меҳнаткашон ҳаллу фашлашро ба миён мегузоштанд. Яке аз чунин масъалаҳои рӯзмарра дар сохтмон нарасидани кадрҳои ихтисосманд ва ташкилотчи истеҳсолот ба ҳисоб мерафт. Барои ҳалли саривақтии ин масъала

⁷⁶ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.. 48.

ташкilotи комсомолии ҷумҳурӣ ҳама вақт кӯшиш ба харҷ меод. Масалан, дар анҷумани дуюми ИЛКҶ (Иттифоқи ленинии коммунистии ҷавонон) моҳи августи соли 1932 қарор ирсол намуд ва дар он нишон дода шуда буд, ки ин сохтмон ба шефӣ гирифта шуда, иловатан боз ба он 500 аъзои комсомол фиристода шавад.⁷⁷

Бо коркунони ҷавон таъмин кардани маҷмуаи сохтмони «Вахшстрой» инчунин аз ташкilotҳои хизбии ҷумҳуриявӣ сар карда то ташкilotҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ба ҳалли доимии ин масъалаи муҳим кӯшишу ғайрат намоянд, то ки ин иншооти бузурги аср сари вақт ба анҷом расонида шавад.

Агар ба таърихи оғози тартиби корубори ирригатсияи водии Вахш назар афканем, он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 8-уми феввали соли 1931 тасдиқ карда шуд. Пас аз ин аз мақомоти иттифоқӣ - «Главхлопком» ва «Среднеазводстрой»-и назди Шурои меҳнат ва мудофия (ШММ) хоҳиш кард, ки сохтмони Вахшро ба гурӯҳи сохтмонҳои махсусан зарбдори мамлакат дохил намоянд. Ниҳоят ҳамин сол ин иншоот ба сохтмонҳои ниҳоят калону зарбдори мамлакат дохил шуд ва баробари он аз бюджети таин карда шуда, боз 20 миллион суми дигар илова гардид. Инчунин қарор қада шуд, ки сохтмони «Вахшстрой» бо таҷҳизот, масолеҳи бинокорию коргарон ва дигар қувваю ашёҳо сари вақт таъмин карда шавад. Инчунин ба Комиссариати халқии зироати Иттифоқ супориш дода шуда буд, ки дар семоҳаи сеюму чоруми соли 1931 талаботи «Вахшстрой»-ро ба масолеҳу таҷҳизот пурра таъмин карда шавад.⁷⁸

Шурои илмию техникае, ки созмон дода шуда буд (миёнаҳои соли 1931), барои «Вахшстрой» аҳамияти

⁷⁷ БДТНҶТ. Ф.3,р.1, д. 82, в.174.

⁷⁸ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С..55.

калон дошт. Раёсати хочагии оби Иттифок («Союзводхоз») ба ҳайати он олимони намоён - ирригаторону кашшофон- Ширков, (раис), Курбатов, Сиромятников, Белков, Райх, Костров ва Аскоченскийро дохил кард. Моҳи апрели соли 1932 истгоҳи хизматрасонии техникӣ (СТО) ҳаҷму мазмуни кори сесияи сайёри ин шуроро муайян намуд. Мувофиқи дастури расмӣ нақшаи хурди «Вахшстрой» бояд баҳори соли 1931анҷом дода мешуд. Аз ҳамин вақт сар карда иҷрои нақшаи калон оғоз меёбад, яъне дар кулли ҷабҳа –ҷор бахш кор сар мешавад. Корҳои тайёри дар «Вахшстрой», яъне амалӣ гардонидани ба ном нақшаи хурд, дар тулии солҳои 1930- 1931анҷом меёбад.⁷⁹

Бояд хотирнишон кард, ки сохтмони системаи ирригатсионии водии Вахш бачуз камбудихои илмиву техникӣ, норасоии мутахассисон, инчунин дар шароити муборизаи сиёсии характери маҳаллӣ дошта сурат мегирифт. Боқимондаи синфҳои аз байн рафта, дар симои бою кӯлакон, рӯҳониёни ирриҷой ва гумоштағони онҳо мақсад доштанд, ки бо ҳар роҳ ба сохтмони «Вахшстрой» мамониат расонанд. Як мисол овардан кифоя аст, ки сиёҳкории чунин ашхос нисбати сохти навад ва пешравии мамлакат руи об барояд. Масалан, шаби 10 августи соли 1931 гурӯҳи ҷустуҷӯӣ дар ҳайати панҷ касс таҳти роҳбарии муҳандис В. Луковников, ки мехостанд дар майдони водии Кофир бихобанд, аз ҷониби босмачиён пора-пора карда шуданд.⁸⁰ Душманони сохти навад дар байни омма ҳаргуна игвою найранг ва тухматҳои зидди сохти навад паҳн карда, «исбот» кардани шуда мегуфтанд, ки мардуми рус бо мақсади зада гирифтани заминҳои мусулмонон системаҳои обёриро тараққӣ дода

⁷⁹ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.56.

⁸⁰ Коммунист Таджикистана, 8 апрели соли 1936.

истодаанд. Аммо, чараёни зиндагӣ нишон дод, ки меҳнаткашон ба найрангу фиребҳои душманони халқ бовар накарда, дар чараёни сохтмонҳои системаҳои ирригатсионӣ бо тамоми қувваю нерӯяшон шабу рӯз заҳмат кашида, барои гул-гул шукуфии диёри хеш кӯшиш мекарданд.

Дар ин сохтмон намояндагони қариб ҳаммаи ҷумҳуриятҳои Иттифоқ иштирок намуда, дар байни хеш мусобиқа ва ҳаракати зарбдорона ҷорӣ намудаанд, ки аз байни онҳо садҳо пешқадамони истехсолот ба камол расида, аз паси хеш бисёр коргарчавонро бурда, ба онҳо роҳу равиши корро меомӯзонданд.

Ҳамин тавр, чараёни сохтмони системаи ирригатсионии водии Вахш дар солҳои 30-ми асри XX бо иштироки фаёлонаи меҳнаткашони ҷумҳурии Тоҷикистон ва ёриву мадади намояндагони халқияту миллатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ бомувафакият идома дошт.

Навбати якуми сохтмони ирригатсионии водии Вахш дар зарфи солҳои 1931-1934 бомувафакият баанҷом расид. Дар сохтмони чунин иншооти бузурги гидротехникӣ аз 10 то 20 ҳазор одамони миллатҳои гуногун қору заҳмат кашиданд. Баробари ин дар ин сохтмон 500 трактори чархдор (колесных) ва шумораи зиёди мошинҳо ба кор ҷалб карда шуда буданд. Дар ин иншоот танҳо 24-то экскаваторҳо, ки ду маротиба аз шумораи экскаваторҳои «Днепрострой» зиёд буда, ба кор ҷалб гаштанд.⁸¹ Сохтмони системаи ирригатсионии Вахш то соли 1938 идома ёфт.

Сохтмони системаи ирригатсионии Вахш барои ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон натавонанд аҳамияти бузурги иқтисодӣ дошт. Вай инчунин сабаби дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ - маишӣ дар ҳаёти меҳнаткашон гардид, мактаби ҳақиқии патриотизми

⁸¹ Коммунист Таджикистана, 13 июли соли 1949.

Шуравӣ, интернационализм, дӯстии халқҳо ва манбаи асосии тайёр кардани кадрҳо гардид. Роҳбарият, ташкилоти ҳизбию комсомолӣ дар чараёни сохтмони системаи ирригатсионии Вахш як зумра коркунони хизбӣ ва роҳбарони ботаҷрибаи хоҷагиро тарбия намуда ба воя расонданд, ки онҳо минбаъд дар қитъаҳои мушкилу муҳими иншоотҳои ба нақша гирифта кору фаъолият карда, пешқадамони истехсолот гардиданд. Дар ин сохтмони азим инчунин чандин ташкилотчиёни истехсолоти колхозу совхозҳо, мутахассисон, селекционерҳои соҳаи навъҳои гуногуни пахта ва дигар устодони ҳосили баланди хоҷагии кишоварзӣ бавоя расиданд.

Дар натиҷаи меҳнати қаҳрамонаи заҳматкашони тоҷик, ёрии ҳамаҷонибаи намояндагони халқҳои собиқ Иттифоқи Шуравӣ, роҳбарии бемайлони ташкилотҳои дахлдори хоҷагӣ, ҳизбиву комсомолӣ муяссар гардид, ки асосан дар ибтидои панҷсолаи дуҷуми тараққиёти хоҷагии халқ бунёди системаи ирригатсионии Вахш бомуваффақият ба анҷом расид.

Бояд изҳор намуд, ки якбора бо сохтмони «Вахшстрой» дар ноҳияҳои мухталифи Тоҷикистон корҳои обёрикунӣ дар авҷ буд. Масалан, дар солҳои 30-уми асри сипаришуда дар ноҳияи Москваи вилояти Кӯлоб корҳои иншооти сарбанди Чубек оғоз ёфт. Дар ҳамин вақт инчунин корҳои сохтмони сарбанди Арал дар ноҳияи Куйбешев сар шуда буд. Вазифаи чунин сарбандҳо аз он иборат буд, ки заминҳои кишткардаро аз шуста вайрон кардани об эмин нигоҳ доштан аст. Баробари чунин чорабиниҳои мелиоративӣ, дар системаи обёришавандаи Ходжа Боқиргон корҳои сохтмонҳои ирригатсионӣ васеъ ба роҳ монда шуда буд. Бо шарофати бурдани корҳои зиёди ирригатсионӣ хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ дар солҳои панҷсолаи

дуом сохиби зиёда аз 30 ҳазор гектар замини қорам гардид⁸².

Ҳукумати ҷумҳурӣ моҳияти ниҳоят калони иншоотҳои обёрикунандаро дар солҳои 30-ум барои инкишофи хоҷагии халқ ба эътибор гирифта, маблағҷудокуниро ба ин соҳа сол аз сол афзун мекард. Дар солҳои панҷсолаҳои пеш аз ҷангӣ агар ба инкишофи хоҷагии кишоварзӣ дар маҷмуъ 46 миллион сум пул ҷудо карда шуда бошад, 31 миллиони он ба инкишофи ирригатсия ва милиоратсия равона карда шуда буд.⁸³

Мувофиқи нақшаи госплани СССР манбаи асосии истеҳсоли тамоми наваҳои пахта мавзеи Осиёи Миёнаи мамлакат, ки шароити ҷуғрофӣ, табиати гарм дорад маҳз ин ҷой интихоб карда шуд. Маълум, ки дар шароити гарми ин мавзеъҳо қабл аз ҳама масъала ва манбаҳои обшор қардани заминҳои асрҳои аср бекорхобидаву навро дарёб қард. Бояд зикр қард, ки бе иштироки васеи меҳнатқашон ва ташаббуси ватанпарваронаи онҳо дар муддати нисбатан кӯтоҳ ҳаллу фасли ин масъалаи тақдирсози иқтисодӣ аз имкон берун буд, зеро баҳри руштии инкишофи соҳаи пахтакорӣ кулли деҳқонони Осиёи Миёна ва аз ҷумла тоҷикон ҳамаҷониба ҳавасманд буданд.

Беҳуде нест, ки дар охири солҳои 30-уми асри XX бо ташаббуси меҳнатқашони Осиёи Миёна ҳаракати умумихалқии бо суръати тез сохтани каналҳои калони ирригатсионӣ ба майдон мебарояд. Чунин ташаббуси мардона дар тамоми мамлакат паҳн гардида, аз ҷониби халқҳои бисёрмиллати Ҳокимияти Шуравӣ ҳамаҷониба тарафдорӣ қарда, ба ҳаёти шудани чунин ташаббус дастгирии хешро изҳор намуданд. Ба ин муносибат

⁸² Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917- 1965 гг.), С.124.

⁸³ БДТНҚТ. Ф.3,р.70,д. 15, в. 11.

рӯзномаи марказии «Правда» дар яке аз шумораҳои аз ҷумла чунин изҳор карда буд: «Ҳаракати халқӣ барои об ва ҳосили баланди пахта яке аз саҳифаҳои фаромӯшнашавандаи таърихи Тоҷикистон маҳсуб аст».⁸⁴

Хусусиятҳои махсуси сохтмонҳои босуръати ирригатсионӣ аз он иборат аст, ки ин фикру андеша аз ҷониби оммаи меҳнаткаш баромада, амалишавии он низ бо куваю маблағи ҳуди онҳо ба иҷро мерасид. Ҳаракати халқӣ баҳри дарёб кардани об ва азхуднамудани заминҳои нав, ки дар ҳама ҷо ҷорӣ шудааст, натавонанд аҳамияти калони хоҷагии халқ, инчунин аҳамияти сиёсиро низ дорост. Бояд изҳор намуд, ки дар сохтмонҳои халқии соли 1939 дар тамоми мамлакат наздики 900 ҳазор колхозчиён ширкат варзиданд.⁸⁵ Ба сохтмонҳои халқии суръатноки ирригатсионӣ дар сарзамини Тоҷикистону Ўзбекистон навбати якум ва дуюми канали Калони Фарғона, Канали шимолии Фарғона ва канали Калони Ҳисор шомиланд.

Мутахассиси асосии соҳаи сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ, мелиоратсия ва азхудкунии заминҳои нав профессор М. Ҳамроев ба ақидаи мо хеле олимона, яке аз сабабҳои дар Осиёи Миёна ва аз ҷумла дар Тоҷикистон ба амал омадани гоҷаҳои ташаббуси сохтмонҳои босуръати халқии ирригатсионӣ чунин фикру амали илмӣ кардааст. Ба сохтмони босуръати халқии ирригатсионии Тоҷикистон он мусоидат намуд, ки дар ин ҷо низ, ба мисли тамоми Иттиҳоди Шуравӣ, сохти колхозӣ пурра ғалаба кард. Халқи меҳнатқарини тоҷик дар тӯли нӯҳ сол (солҳои 1930-1939) дар бобати тараққии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ, ба хусус

⁸⁴ Изв. АН Тадж. ССР. Отд. Обществ. Наук, 1962, № 4, С. 48.

⁸⁵ Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 гг. С. 147.

инкишофи пахтакорӣ комёбиҳои калону назаррас ба даст овард. Истифодаи васеи механикӣ ва агротехникии пешқадам рӯёнидани ҳосили баланди пахта ва дигар зироатҳои кишоварзиро таъмин мекард. Ин муваффақиятҳо ба аксари колхозҳо имконият медоданд, ки миллионер шаванд. Даромадҳои колхозҳо ва колхозчиён хеле афзуданд.

То оғози сохтмонҳои босуръати халқии ирригатсионӣ дар зарфи як чанд сол ҷараёни корҳои нисбатан калону хурди обёрикунӣ ва мелиоративӣ, меҳнаткашони соҳаи хоҷагии кишоварзӣ таҷрибаву малакаи зиёд гирифтанд. Аз ин рӯ ба онҳо минбаъд даст ва бозу ба сохтмонҳои бузурги обёрикунӣ зада, ҳазорҳо гектар заминҳои ташналабро шодоб карда, ҳосили баланди зироатҳои кишоварзӣ ва қабл аз ҳама пахта ба даст овардан мароми онҳо ҳисоб мешуд.

Аз ҷониби дигар дар солҳои панҷсолаи аввал ва панҷсолаи дуюми инкишофи хоҷагии халқи мамлакат, дар соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ базаи моддӣ - техникий хоҷагиҳои коллективӣ хеле қавӣ гашта, имконияти ба техникаи ҳозиразамон таъя карда, сохтмонҳои азими гидротехниқиро ба роҳ мондан шарт ва зарур буд.

Акнун бояд баргардем доир ба масъалаи ба итмом расидани сохтмони канали калони ирригатсионии Вахш ва ба он пайваст қардани оби дарёи Вахш. Ин ҷараён аз соли 1931 оғоз ёфта то тирамоҳи соли 1933 идома меёбад. Дар нақшаҳои пешакӣ қашида шуда, мебоист муҳлати тарқондани банди об ва кушода сар додани об ба канали калони ирригатсионии Вахш 15 сентябри соли 1933 таин қарда шуда буд. Баҳри тайёр қардани қулли масъалаҳое, ки бо кушода шудани канали қалон алоқа доштанд дар ҳайати М.Д. Ҳусейнов (раис), Исмоилов, Н. Махсум, А. Ҳочибоев, И.А. Тостопятов, Бойко, Ёрунхоҷаев, Е.Е. Алексеевский, ва Абдуллоев комиссия таҳсис дод шуд. Дар бобати омода сохтани тамоми масъалаҳои амалӣ бошад, дар

хайати Исмоилов, Алексеевский, Тостопятов, Бойко, Симонов, Бердиев, Рустамов ва намояндаи ташкилоти касабавӣ ва коргарони «Вахшстрой» комиссияи корӣ ташкил ёфт. Августӣ ҳамон сол гуфтушуниди техникӣ доир гардид. Дар натиҷаи муҳокимаи тӯлонӣ роҳҳои таркондани банди об маъқул шуморида шуд. Ниҳоят 13-уми сентябри соли 1933 Вахши саркаш ба канали калон қорӣ гашт.⁸⁶

Каналҳои асосӣ ва кӯҳнаи Қуйбор ва Қилликӯл, ки дар вақти набудани техника аслан бо роҳи дастӣ бо азобу укубат аз қониби деҳқонон сохта шуда буданд ва муддатҳои дароз як қисми заминҳои ташналабро шодоб мекарданд, вазиғаи хешро иҷро намуда, дар саҳифаҳои таърих сабт гардиданд.

Қушода шудани канали калони Вахш, дар таърихи сохтмонҳои ирригатсионии Осиёи Миёна як воқеаи бузурги қаҳрамонӣ ва фаромӯшнашавндае мебошад, ки он барои халқҳои ин кишвар ва махсусан халқи тоҷик мисоли равшани бомуваффақият амали гаштани орзуҳои ба гулистон табдид додани заминҳои ташналаби он мебошад. Қушода шудани канали калони Вахш ин оғози иҷроиши нақшаҳои ояндабини сохтмонҳои системаи ирригатсионӣ маҳсуб аст, зеро ин иншоот солҳои минбаъда низ бо суръат давом мекунад. Сохтмонҳои минбаъдаи системаи ирригатсионии водии Вахш хусусиятҳои махсуси хешро доро буданд. Яке аз он хусусиятҳо иборат аз он аст, ки дар давраи минбаъда аллақай оиди роҳу воситаҳои сохтмон таҷрибаи бою ганӣ ғун гашт. Дигар он ки базаи моддӣ - техникӣ системаи ирригатсионии «Вахшстрой» нисбати солҳои аввали қор хеле пеш рафта, вобаста ба ин шумораи кадрҳои инженерӣ - техникӣ, аз ҷумла аз байни мардуми маҳаллӣ рӯз то рӯз меафзуд. Дар ин давраи қараёни сохтмонҳои ирригатсионӣ дар байни коргарон

⁸⁶ Ниг. Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С..82-83.

мусобиқаҳои байни истеҳсолкунандагон ба роҳ монда шуда буд, ки дар он вақт он бо номи «мусобиқаи сотсиалистӣ» шуҳратёр буд. Мусобиқаи сотсиалистӣ байни коргарон шавқу завқи аз якдигар пеш баромаданро талқин мекард ва он ба дараҷае коргаронро ҳавасманд менамуд, ки онҳо ҳатто тайёр буданд баъзан дар рӯзҳои истироҳат ҳам меҳнати шоиста намоянд. Пас аз кушода шуда ба кор даромадани канали калон ва асосии ситемаи ирригатсионии водии Вахш қорҳои васеи бо об таъмин намудани заминҳои наву бекорхобида бо сурат доман паҳн кард.

Колхозчиёни ҷумҳурии Ўзбекистон барои ба ҳаёт тадбиқ кардани ғояи сохтмонҳои суръатноки ирригатсионӣ соли 1939 ба бунёди Канали Калони Фарғона бо як ташаббуси умумихалқӣ қорро оғоз карданд. Умуман навбати яқум ва дуҷуми сохтмони ККФ дарозияш 125 км ташкил мекард, ки дар он зиёда аз 50 ҳазор одамон ширкат варзиданд. Оби канал ҳазорҳо гектар заминҳоро шодоб намуд. Масъалаи камобии ноҳияҳои шимолии Тоҷикистонро аз байн бурд.

Ноҳияҳои Исфараю Конибодони вилояти Ленинобод, ки дар наздикии канали ба нақшагирифта ҷойгир буда, дар фасли гармии тобистон заминҳои обёришавандаи ин мавзеъ аз об ниҳоят азият мекашиданд. Чунин вазъиятро ба эътибор гирифта, Шурои Комисарони Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 июни соли 1939 дар бораи «Сохтмони канали калони Фарғона» қарор қабул кард ва дар он зарур шуморид, ки онро дар сарҳади Тоҷикистон давом дода шавад. Ба «Тоҷикводхоз» супориш шуд, ки ба ин сохтмон 300 ҳазор сум ҷудо карда шавад. Кумитаи Ҳизбӣ ва ҳокимияти Шуравӣ аз 14 июни соли 1939 бо қарори маҳсуси худ ташаббуси давом додани Канали Калони

Фарғонаро аз ноҳияи Кирови ҷумҳурии Шуравии Ўзбекистон то ноҳияи Конибодони ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистонро ҷонибдорӣ намуданд.

Ҳукумату ҳизби коммунистии ҷумҳурӣ ташаббуси меҳнаткашони ноҳияҳои шимолиро дар бораи дар сохтмони канали Калони Фарғона ширкат варзиданро ҷурра тарафтор шуданд.

Пленуми июлии (соли 1939) КМ ҲК (б) Тоҷикистон моҳияти ниҳоят муҳими сохтмони ирригатсионии ноҳияҳои шимолиро ба эътибор гирифта, бюрои КМ ҲК ва Шурои Комиссарони Халқиро вазифадор намуд, ки дар муддати кӯтоҳ чорабиниҳои амалие, ки ба сохтмони канали ба сарҳади ҷумҳурӣ дахл доштаро қор қарда бароянд. Тамоми комиссариатҳои халқӣ, муассисаҳои марказии ҷумҳуриявӣ, ташкилотҳои ҳизбӣ, шуравӣ ва хочагии вилояти Ленинобод барои сохтмони он ҳамаҷониба ёриву мадад расонанд.⁸⁷

Қисми тоҷикистониҳои Канали Калони Фарғона масоҳати дар он вақт калонро дарбар гирифта, дарозиаш қариб 65 км-ро ташкил мекард. Ин канал ба воситаи ноҳияи Конибодони ҷумҳурии Тоҷикистон ва ноҳияҳои Кирову Қуқанди ҷумҳурии Ўзбекистон гузашта меомад, ки дар сохтмони он меҳнаткашони ин ҷумҳуриҳо бевосита саҳм гузароштанд. Бояд изҳор қард, ки дар қисми тоҷикистониҳои сохтмони Канали Калони Фарғона, ки дар он вақт қисми шимолии сохтмон ном дошт меҳнаткашони ноҳияҳои имрӯзаи Конибодом, Исфара, Ленинобод, Нов ва Пролетар, ки ба ҳар чи тезтар ба анҷом расидани ин иншоот ҳавасманд буданд диловарона заҳмат мекашиданд. Сохтмони иншоот дар ибтидои моҳи августи соли 1939 бо як тантана ва рӯҳи баланди меҳнатдӯстӣ оғоз

⁸⁷ Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. С. 205.

гардид. Харрӯз дар қисми тоҷикистони канал ҳазорҳо меҳнаткашон бо олотҳои истеҳсолии дасташон баромада баҳри шукуфоии мамлакат фидокорона заҳмат мекашиданд. Маълум, ки дар он солҳо техника нокифоя буд, аксари корҳои сохтмонӣ дастӣ иҷро карда мешуд.

Дар ҷараёни сохтмон ҳаракати стахановӣ рӯз то рӯз авҷ мегирифт ва аз байни меҳнаткашон, ки нормаҳои истеҳсолиашонро чанд маротиба зиёд иҷро мекарданд аз ҷониби маъмурияти сохтмон бо мукофотҳои пуливу молӣ қадрдонӣ карда мешуданд. Дар сохтмони қисми тоҷикии Канали Калони Фарғона харрӯз наздики 24 ҳазор заҳматкашон ширкат варзида, саҳми арзандаи ҳешро мегузоштанд.

Колхозчиёни Ўзбекистону Тоҷикистон аз меҳнати коркунони қисми асосии ККФ рӯҳбаланд гардида, мақсади сохтмони қисми шимолии онро ба миён гузоштанд. Ба анҷом расидани ин сохтмон имконият фароҳам меовард, ки қариб 6 ҳазор гектари заминҳои нави ноҳияи Ашти ҷумҳурии Тоҷикистон азхуд карда шавад. Ташаббуси колхозчиёни вилояти Ленинободро ба эътибор гирифта, моҳи феврالی соли 1940-ум Шурои Комиссарони Халқӣ ва КМ ҲК Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор карданд, ки бо яққоягии колхозчиёни Ҷумҳурии Ўзбекистон қисми шимолии канали Калони Фарғона сохта шавад. Дар қисми тоҷикистони канал корҳои заминканӣ 21 феврالی соли 1940 оғоз ёфта дар зарфи 14 рӯз, яъне 6 марти ҳамин сол ба охир расид. Дарозии канал дар сарҳади ноҳияи Ашт 25 км-ро ташкил мекард.⁸⁸

Дар ҷараёни сохтмон намунаи меҳнати қаҳрамононаро ҳазорҳо меҳнаткашон нишон доданд,, ки метавон аз байни онҳо чанде аз диловарони меҳнатро ном бурд. Масалан, Д. Зокиров, Д. Холматов,

⁸⁸ Қосимов А. Ҳамроев М. асари номбурда, С.82.

А. Бобоев, М. Рӯзиев, Раҷабов, М. Юсупов, Г. Юсупов ва бисёр дигарон дар рафти сохтмони иншооти бузурги ирригатсионӣ намунаи ибрат нишон дода, баъдан таҷрибаи андухтаи истехсолии хешро чун эстафода ба насли ҷавон доданд, то ки онҳо дар дигар сохтмонҳои обёрикунандаи ҷумҳурӣ чун падару бобоҳои хеш содиқона баҳри баланд бардоштани истехсоли хоҷагии кишоварзӣ ва вобаста ба ин беҳтару хубтар намудани дараҷаи некуахлоқии халқ саъю кӯшиш намоянд.

Ташаббуси сохтмончиёни ККФ ва қисми шимолии онро ба назар гирифта, дар чанде аз ноҳияҳои ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи обёрии босуръатона каналу, замбуруғҳо ва бисёр дигар корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративиро бомуваффақият ба анҷом расониданд. Дар ин чорабиниҳо ҳазорҳо меҳнаткашон ширкат варзида, бо меҳнати софдилонаи хеш заминаи обёрӣ ва азхудкардани ҳазорҳо гектар заминҳои бекоҳобидаро асос гузоштанд. Дар ин соҳа корҳои бузург ва ҳалқунандаи инкишофи ирригатсия ва мелиоратсияро меҳнаткашони шимолии Тоҷикистон ва водии Вахш ба анҷом расониданд. Таъсири корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративии меҳнаткашони водии ҷумҳурӣ инчунин ба зарбдорони ноҳияҳои кӯҳсори мамлакат, ки аз норасидани заминҳои киштзор азият мекашиданд бечунучаро нарасида наместонд.

Бо сарвари ташкилотҳои маҳаллии шуравӣ ва хизмӣ барои афзудани заминҳои қорам ва обшор кардани онҳо бо иштироки оммавии меҳнаткашон корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ гузаронида мешуданд. Дар ноҳияҳои Куйбешеву, Кировободи водии Вахш як чанд каналҳо мувофиқи имконият васеъ карда шуд ва дар ноҳияҳои Кӯлобу Фархор дар як давраи муайян шаш манбаҳои обёришаванда бунёд карда шуданд. Дар водии Ҳисор шаш манбаҳои обёришаванда ва дар водии Зарафшон дуто чунин манбаҳои обтаъминкунӣ сохта шуданд. Дар вилояти

Ғарм бошад рудҳои Яхакпаст ва Булкост ва чанде рудҳо дар Помир низ ба руи қор омада буданд.

Дар охири солҳои 30 ва ибтидои солҳои 40-уми асри XX дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи қалонтарини ирригатсионӣ ва мелиоративӣ сохтмони канали Қалони Ҳисор ба ҳисоб мерафт. Барои иншооти чунин манбаи қалони ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ҳатман лоиҳаи дар асоси илмӣ тартибдода шарт ва зарур буд. Ба ин хотир Ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҳизби коммунистӣ дар назди муассисаҳои лоиҳакашӣ вазифа гузоштанд, ки дар муддати начандон дароз лоиҳаи сохтмони канали Қалони Ҳисор кашада шуда, ба назди комиссияи қабул гузорад. Ниҳоят 24 моҳи июли соли 1940 Ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҳизби коммунистӣ лоиҳаи техникий сохтмони ин каналро, ки аз дарёи Душанбе то Қаротог давом мекард маъқул шумориданд. Дарозии навбати аввали он 54 км-ро ташкил карда, аз он қисми тоҷикистониаш 20,5 км буд. Аз сабаби он ки қисми асосии об ба водии Сурхондарё сарф мешуд, дар сохтмони ин иншооти қалон қолхочиён ва дигар табақаҳои ҷамъияти ҷумҳурии Ўзбекистон бо меҳнаткашони Тоҷикистон миёро саҳт баста, дар шароити дар он вақт ниҳоят душвор шабу рӯз мардонавор қор қарданд.

Сохтмони қисми тоҷикистониини канали Қалони Ҳисор ба майдони дар ҳақиқат зарбдори меҳнати қаҳрамонона табдил дода шуда буд, ки дар он меҳнаткашони водии Ҳисор ва гирду атрофи он аксаран ихтиёрона ширкат варзида буданд. Бо баъзе маълумотҳои бойгонӣ дар ин қими сохтмони ирригатсионӣ зиёда аз 40 ҳазор одамон, 400 қорқунони инженер-техники, 250 қорқунони тиб шабу рӯз заҳмат мекашиданд.

Барои иҷрои қорҳои заминқанӣ самти канал ба 12 қитъа тақсим шуда буд. Яке аз иншооти асосии

сохтмони канал сарбанди об буда ва ду қитъаи дигар барои сохтмони иншоотҳои гидротехникӣ равона карда шуда буд. Бо қарори Шурои Комиссарони Халқии ҷумҳурии Тоҷикистон ва КМ ХК (б) Тоҷикистон сохтмони сарбанд дар дарёи Душанбе барои канал бо тамоми қувваю воситаҳои ҷумҳурии мо сохта шуд.⁸⁹

Сартанзимаи канал то 90 метри мукааб, дарғот бошад дар вақти бисёробии дарё, қудрати то 800 метри мукааб об сардодан дорад. Идоракунии дарвозаи дарғот автоматикунонида карда шуда буд. Ҳаҷми қорҳои бетониву оҳану бетонӣ дар дарғот ва танзима 6 ҳазор метри мукаабро ташкил меод.

Сарвари қитъа Н.К. Фенин роҳбарии ҷараёни сохтмонро бодикқат назорат карда, ба коргарон ва мутахассисони инженер-техникӣ саривақт маслиҳатҳои судманд меод.

Дар тамоми самти қисми тоҷикистони канали Калони Ҳисор аллақай охири январи соли 1941 наздики 2 мил. метри кубӣ хок, ба иншооти гидротехникии навъи инженерӣ 800 ҳазор хишт ва 6 ҳазор метри кубӣ бетон қорқард карда шуда, бо тракторҳо 1,4 млн. метри кубӣ хок қанда, дар 15 млн. метри квадратӣ майдон саҳт карда шуд, 162 ҳазор метри кубӣ хок баровада шуда, 200 метри квадратӣ канал кофта шуд.⁹⁰

Дар самти канал шаҳрчаҳои сохтмончиён пай ҳам пайдо шуда, қор дар чушу хуруш ва бо як ҳисси ватандорию ватандӯстӣ сурат мегирифт. Қолхозчиёни водии Ҳисор дар давраи тайёри ба сохтмони канал аз мардум ҳазорҳо белу қаланд, зоғнул, занбар ва дигар олатҳои меҳнاتро гун қарданд.

Ду ҳазор қолхозчиёни ноҳияҳои гирду атрофи Душанбе ба сохтмони сарбанд-санҷиши фишори об, ки бояд мавҷи пуршури дарёи кӯҳиро ба маҷрои канал

⁸⁹БДТНЧТ, Ф.3, оп. 4, д. 580, л.128.

⁹⁰ Коммунист Таджикистана, 28 январи соли 1941.

равон кунад, бо як хисси ифтихор ва ватандорӣ оғоз намуданд. Сохтмони чунин сарбанди об маводҳои ниҳоят зиёди сохтмони ро талаб мекард. Танҳо дар ин иншоот 1,5 ҳазор тонна семент сарф шудааст, ин дар он солҳое, ки ҳоло дар Тоҷикистон заводи истеҳсоли ин навъи маҳсулоти сохтмон набуд ниҳоят ҳаҷми калон аст. Чунин дар он замон сохтмони бузурги гидротехникӣ дар муддати ним сол бапорро карда шуд.

Дар давраи ташкили корҳои тайёри колхозчиёни ҷумҳурии Ўзбекистон дар мавзеи худ барои барпо кардани иншооти аз лиҳози техникӣ мураккаб оғоз намуда, тоннели зерини заминро (Дюкерро) сохтанд, ки оби канали Калони Ҳисор аз таги дарёи Хонақо безарар гузашта ба сарҳади ҷумҳурии Ўзбекистон мерафт. Дюкер имконият меод, ки системаи вучудоштаи обёриро халалдор накарда, оби каналро бемалол ба заминҳои Ўзбекистон раван кардан имконият пайдо гашта буд.

Дар ибтидои соли 1941 пас аз гузаронидани корҳои зиёди тайёри сохтмони канал дар ҳама участкаҳо васеъ ба роҳ монда шуда буд. Ин сохтмон ба майдони ҳарбу зарби намояндагони миллатҳои гуногун, ки ниҳоят дар ягонагӣ, ҳамфаҳмию ҳамдастгирӣ табдил ёфта буд, ҷараён гирифт. Дар ин сохтмон колхозчиёни колхозҳои кулли ноҳияҳои водии Ҳисор фидокорона заҳмат кашиданд. Ба сардии саҳти зимистон нигоҳ накарда, ҳар як меҳнаткаш бо ташаббуси калони фидокорӣ кор карда, нормаи ҳаррӯзаи хешро аз 300 то 350 % иҷро мекард.⁹¹ Колхозчиёни участкаи 3-уми сохтмони канали Калони Ҳисор бо як ташаббуси калон дар ин иншооти пресептиватор кор мекарданд. Колхозчиён ба мусобиқаи сотсиалистии Умумии тифоқӣ ҳамфикр гардида, дар сохтмони иншооти ирригатсионӣ

⁹¹ Коммунист Тоҷикистани, 3 январи соли 1941.

самаранокии истехсолиашонро ду маротиба афзуданд. Масалан, дар бригадаи депутати Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қумрӣ Нозирова колхозчиён Раҳимов, Азимов ва дигарон нормаи ҳаррӯзаашонро то 6 маротиба зиёд иҷро мекарданд.⁹²

Дар натиҷаи меҳнати фидокоронаи колхозчиён ва дигар табақаҳои ҷамъият, ҷорабиниҳои зиёди ташкиливу ташвиқоти коркунони ҳизбӣ ва давлатӣ корҳои асосии заминкании дастӣ дар охири баҳори соли 1941 ба итмом расида, канали асосӣ дар масоҳати 48 км. аз нақшаи 49,3 км. пешакӣ кашида аллакай тайёр шуда буд, яъне то тамоман ба охир расонидани ин иншоот 1,3 км. монда буду халос.⁹³ Бо ҳамин давраи аввали сохтмони канали Калони Ҳисор дар давраи нисбатан кӯтоҳ бомуваффақият ба анҷом расид.

Аммо, ҳучуми аҳдшиканонаи германияи гитлерӣ моҳи июни соли 1941 ба мамлакати шуроҳо ва оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ сохтмони канали Калони Ҳиссорро муваққатан ба ақиб партофт. Давраи дуҷуми сохтмони ин иншоот тирамоҳи соли 1941 давом дода шуд ва кори ба итмом расонидани он зиёда аз як сол тӯл кашид. Ин сохтмон дар давраи ниҳоят душвор ва барои Ватан тақдирсози шароити ҷангӣ бурда мешуд, ки он вақт тамоми қувваю воситаҳо барои ҳочати зарурии набардҳо ва маҳви душман равона карда шуда буд. Хусусияти давраи дуҷуми сохтмони ин иншооти ирригатсионӣ аз яқум қабл аз ҳама аз он иборат буд, ки дар ҳайати сохтмончиён дигаргунии куллие ба амал омад. Яъне коргарони ҷавони ба ҷанг омода шуда бо амри Ватан баҷои бему каланд дар набардҳои ҷанг яроқу аслиҳаи зидди душманро ба души хеш гирифтанд.

⁹² Коммунист Таджикистана 16 январи соли 1941

⁹³ Рӯзномаи «Правда Востока», 12 сентябри соли 1942.

Акнун дар сохтмони иншооти ирригарсионӣ асосан занҳо, наврасон, муйсафедони колхозчӣ заҳмат мекашиданд, ки дигаршавии ҳайати коргарон кори сохтмонро анча душвор намуд. Аммо, ба рӯзҳои саҳти давраи чангӣ нигоҳ накарда, колхозчиён бо чиддиат ва хоҳиши қавӣ шабу рӯз нагуфта, барои ҳарчӣ тезтар ва хушсифаттар ба анҷом раонидани сохтмон кор мекарданд.

Барои ин фидокории сохтмончиён месазад, ки чанде мисолҳои раднопазирро пешкаши хонандагон бояд кард. Масалан, пешқадамони сохтмон аз ноҳияи Регар Ҳамроев, Аҳроров, Назаров, Мавлонов ва чанде дигарон норми рӯзонашонро аз 800 % ва аз он ҳам зиёдтар иҷро мекарданд.⁹⁴ Ба чунин пешқадамони сохтмони халқӣ метавон номҳои Одилова, Муҳаммадалиева ва дигарон, ки норми рӯзонашонро як чанд бор зиёд иҷро кардан, бояд бо эҳтиром ба забон гирифт, то ки номи неки онҳо дар саҳифаҳои зарини таърих сабт гардад ва наслҳои оянда бидонанд, ки ин муваффақиятҳои иқтисодиву иҷтимоии имрӯзаи мо аз он солҳо сарчашма гирифтааст.

Дар ҳарбузарби истеҳсолии соли душвори чангӣ занҳо аз мардон ақиб наместонданд. Масалан, депутати Шурои Олии Ҷумҳурии РСС Тоҷикистон К. Назарова норми рӯзонашро 500% иҷро кард, С. Исмаилюева 600 %, К. Маликова бошад дар як рӯз 6-7 нормаро иҷро кард.⁹⁵

Дар солҳои чанг, ки чавонон ба набард рафта буданд, албатта дар ҷараёни сохтмон меҳнаткашонии водии Ҳисор ба душвориҳо сарба сар гардиданд. Ба ёрии колхозчиёни водии Ҳисор барои ба охир расонидани навбати дуҷуми сохтмон аз ноҳияҳои кӯҳии Норақ, Файзобод ва Варзоб колхозчиён омада,

⁹⁴ Тоҷикистони сурх, 14 сент.соли 1942.

⁹⁵ Тоҷикистони сурх, 14 сент. Соли 1942.

самаранокона захмат кашиданд ва ба муваффақиятҳои меҳнатӣ ноил гардиданд.

Факту рақамҳо исбот мекунанд, ки дар сохтмони канали Калони Ҳисор инчунин колхозчиёни вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон меҳнати самаранок нишон додаанд. Колхозчии калонсол Раҳимбой Юлдошев бо каланд дар як смена 61 мк. хокро ба ҷои 11 мк. кандааст. Аъзои комсомол Зайнаб Сатторова мунтазам нормаи рӯзонаро то 5 маротиба иҷро мекард.⁹⁶

Сохтмони канали Калони Ҳисор дар ниммаи аввали моҳи сентябри соли 1942 дар авҷи калонтарин задухурди давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, яъне муҳорибаи назди Сталинград ба анҷом расида буд. Дахҳо ҳазор колхозчиёни ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон 5 мил. кубиметр корҳои заминканиро иҷро намуданд.

12 сентябри ҳамин сол меҳнаткашони Тоҷикистону Ўзбекистон ғалабаи беҳамтои меҳнатиро бо тантана ҷашн гирифтанд. Дар тантанаяи кушода шудани канал ҳазорҳо колхозчиён ва 700 нафар пешқадамони набарди меҳнат, намояндагони ҳизбию давлатии Ўзбекистони ҳамсоя ширкат варзиданд.⁹⁷ Дар иди бузурги меҳнат ҳамроҳии онҳо як гурӯҳи калони санъаткорони машҳури ин ҷумҳурӣ омаданд.

Дар ин митинги умумихалқии тантанавӣ муншии КМ ПК (б) Тоҷикистон Д.З. Протопопов бо нутқи пурмухтаво баромад намуд. Дар ин баромад лидери ҳизбии Тоҷикистон ҳизмати ватанпаварии халқҳои ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Ўзбекистонро бо мисолу далелҳои мушаххас дар ҷараёни сохтмони дар он вақт азими ирригатсионӣ ҷамъбаст кард. «Бо кушишу ғайрати дӯстонаи ду халқ,- изҳор кард ӯ,- аллакай

⁹⁶ Рӯзномаи «Правда Востока», 12 сентябри соли 1942.

⁹⁷ Тоҷикистони Сурх, 15 сент.соли 1942.

сеюмин иншооти бузурги ирригатсионӣ сохта шуд. Дар ин сохтмон 50 ҳазор колхозчиён, 400 коркунони инженер – техникӣ, 250 коркунони тиббӣ ширкар варзиданд.⁹⁸

Кушода шудани канал барои меҳнаткашони ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистон иди бузурги истеҳсоли маҳсуб буд. Ба ин муносибат Комиссариати Халқии Заминдории Иттиҳоди Шуравӣ телеграммаи табрикӣ фиристонида, дар он меҳнати қахрамононаи колхозчиён, стахановҳо, коркунони инженер-техникии ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ёзбекистонро қадрдонӣ намуд.

Сохтмонҳои босуръати халқӣ таҷрибаи иншоотҳои ирригатсиониро ғанӣ кард. Дар натиҷаи ҳамкориҳои эҷодии коркунони инженер-техникӣ ва колхозчиён тамоми душвориҳои дар ҷараёни сохтмон пешомада паси сар карда шуданд. Муҳандис - ирригатор Н.Д. Свириденко (Муҳандиси асосии ККФ, КШФ, ККХ), муҳандисҳо А.А. Аҳмедов, С.З.Мирошниченко, В.А. Стариков, А.А. Запольский, А.А. Турсак, Б.П. Внучков, А.А. Комаров, Д.Ф. Трешин ва бисёр дигарон дар ҷумҳурӣ барои инкишофи сохтмонҳои халқии ирригатсионӣ бисёр заҳмат кашидаанд. Дар ин иншоотҳои номбаршуда зиёда аз ҳазор нафар коркунони муҳандисӣ- техникӣ қору кирдор кардаанд.⁹⁹

Дар сохтмони қисми тоҷикистони кани Калони Ҳисор бо меҳнати фидокоронаи ҳеш ҷунин коркунони муҳандисӣ- техникӣ ба монанди Митин, Никольников, Савенков, даҳбошиҳо (десятник) Козирев, Моршчинин ва бисёр дигарон буданд.¹⁰⁰

⁹⁸ Рӯзномаи «Правда Востока», 15 сент. Соли 1942.

⁹⁹ Хамидов С. Народное скоростное ирригатсионное строительство в Таджикистане в 1939-1942 гг.- Изв. АН Тадж. ССР. Отд. Обществ.наук, 1962, № 4, С. 57.

¹⁰⁰ Тоҷикистони сурх, 14 сент.соли 1942.

Муваффақиятҳои сохтмони халқӣ ба корҳои зиёди ташвиқотию фаҳмондадиҳӣ дар байни заҳматкашони иншооти ирригатсионӣ вобастагии калидӣ дошт. Коркунони шуравию хизбӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии ду ҷумҳурии ҳамсоя ба ин тарафи кори сохтмон диққати ҷиддӣ меоданд. Коркунони хизбию комсомолӣ дар байни сохтмончиён ҳаррӯз корҳои ташвиқотию фаҳмондадиҳӣ мебуданд, ки ин самаранокии меҳнатро меафзуд. Баҳри баланд бардоштани рӯҳияи сохтмончиён ҳар вақт дар байни онҳо шоиру нависандагони шӯҳратёри тоҷик баромад карда, дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, қаҳрамонӣ, мусобиқаҳои меҳнатӣ сӯҳбатҳои хоса мегузарониданд. Ба ин зумра шоиру нависандагон сардафтари адабиёти навтарини тоҷик С. Айнӣ, шоирон ва нависандагон М. Турсунзода, Б. Раҳимзода, С. Улуғзода, Ҷ. Икромӣ, Р. Ҷалил, М. Раҳимӣ, Ҳ. Карим ва дигарон дохил мешуданд.

Дар самти канал корҳои маданӣ - маърифатӣ тез-тез гузаронида мешуд. Дар байни китъаҳои сохтмон гӯшаи сурх, китобхонаи сайёр, газетаҳои деворӣ, ба забони тоҷикӣ, ўзбекӣ, русӣ ва рӯзномаи корхонҳо нашр мешуданд. Инчунин сари вақт рӯзномаҳои марказӣ ба сари кор мерасиданд, ки сохтмончиён ба воқеаҳои ҷаҳон ва рафти муборизаи халқи шуравӣ ба муқобили ўрдуи фашизм читавр диловарона зарбаҳои ҳалоқаовар мезаданд воқиф мешуданд. Ба сохтмони канал садҳо нафар коркунони тиббии баландихтисос хизмат карда, сари вақт ба беморон ва эҳтиёчмандон ёри тиббӣ мерасониданд.

Барои сохтмони канали Калони Ҳисор, чун дар пештара сохтмонҳои халқӣ заводи семент, сеҳҳои оҳангарӣ, арматурбарорӣ ва дуредгарӣ, ки ба масолаҳашон коркунони муҳандисӣ -техникӣ ва умуман коргарони иншооти ирригатсионӣ эҳтиёҷи зиёд

доштанд сохта шуданд. Муҳандис Фенин дар ҳисоботи хеш навишта буд, ки ҳамаи колхозчиёне, ки дар сохтмони иншоотҳо иштирок доштанд ихтисоси бетонрезӣ ва арматурмониро аз бар карданд, ки онҳоро ҳамчун мутахассис дар сохтмонҳои минбаъда истифода бурдан мумкин аст. Дар ҷараёни сохтмони канал 2 ҳазор нафар колхозчиён касби бетонрезӣ ва арматурмонию сангмониро азбар намуданд¹⁰¹.

Ба кор дармадани канали Калони Ҳисор дар давраи ниҳоят душвори ҷанги Бузурги Ватанӣ, имконияти минбаъда дар ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Ўзбекистон зиёд кардани заминҳои обёришаванда роҳ кушод.

Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳияти махсуси ирригатсияро барои инкишофи минбаъдаи хоҷагии кишоварзӣ ба инобат гирифта, бо амри худ аз 20 марти соли 1940 комиссариати Халқии хоҷагии обро таъсис дод.¹⁰²

II

Азхуднамудани заминҳои нав.

Дар охири солҳои 20- 30 уми садаи ХХ дар назди ҷумҳурии навбунёди Тоҷикистони Шуравӣ масъалаи аввалиндаричаи иҷтимоӣ- иқтисодӣ барқарор ва минбаъд инкишоф додани хоҷагии кишоварзӣ меистод, ҳоло дар ин давра Тоҷикистон асосан ҷумҳурии аграрӣ маҳсуб буд. Дар шароити хушк ва гарми ин кишвар омили асосии инкишофи хоҷагии кишоварзӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, ин сохтмонҳои ирригатсионӣ ва беҳтар намудани ҳолати мелиоративии замин аст. Вобаста ба чунин ҷорабиниҳои аграрӣ боз азхудкунии заминҳои наву бекорҳобида масъалаи дар ҳақиқат

¹⁰¹ Тоҷикистони сурх 19 сент. соли 1942.

¹⁰² Ниг.: История таджикского народа, т.3, кн.2, с.30.

мубрами соҳаи аграрии ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт.

Бояд маълуми ҳамагон шавад, ки дар солҳои дар боло зикр шуда ҷорабиниҳои аграрӣ, яъне инкишофи ирригатсия, мелиоратсия, азхуд намудани заминҳои нав ва бештар қардани ҳолати қорамшоии заминҳои кӯҳна ба таври комплексӣ тадбиқ карда мешуд. Дар ин ҷо барои ба хонанда аниқу равшан гаштан доир ба масъалаҳои ҳалқунандаи аграрӣ бобҳои алоҳида ҷудо карда шудааст. Аз ин рӯ дар ин боб роҳу воситаҳои хусусиятҳои махсуси азхудкунии заминҳои навро дар минтақаҳои аллоҳидаи ҷумҳурӣ ба таври нисбатан мухтасар мавриди таҳқиқ карда мешавад.

Дар охири солҳои 20-ум ва 30-уми садаи ХХ макони асосии азхудкунии заминҳои нав дар қисми ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон ноҳияҳои водии Вахш, водии Ҳисор баҳисоб мерафтанд. Дар шимолӣ Тоҷикистон бошад азхудкунии заминҳои наву бекорхобида дар ноҳияҳои Хучанд, ҳавзаи оби Хочабоқирғон, Қонибодому Исфара ва Ашт ба нақша гирифта шуда буданд. Дар доманақӯҳҳо бошад азхудкунии заминҳои наонқадар васеъ ба нақша гирифта шуда буд. Майдони азхудкунии заминҳо дар ин ҷо маҳз пас аз сохтани канали Қалони Фарғона ва қисми Тоҷикистони он васеъ мешавад.

Дар ин давра диққати асосии ташкилотҳои шуравӣ ва Ҳизбии ҷумҳурӣ ба супориши Ҳукумати марказӣ баҳри азхудқардани ҳазорҳо гектар заминҳои наву бекорхобидаи водии Вахш, ба хотири ҳарчи тезтар ва бештар инкишоф додани истеҳсоли пахта ва аз ҳама муҳим нави маҳиннаҳои он равона карда шуд. Барои хоҷагии халқи мамлакат инкишофи ин соҳаи муҳими хоҷагии кишоварзӣ ниҳоят зарур буд, ки дар ин хусус дар боло ишора рафт. Таҳқиқотҳои муттаҳассисон исбот кард, ки дар мавзеи Осиёи Миёна ягона заминҳои водии Вахш барои инкишофи пахтакорӣ ва қабл аз

хама навъи маҳиннахи он мувофиқ аст. Аз ин рӯ барои ба ин мақсади стратегӣ расидани меҳнаткашони тоҷик Ҳукумати марказӣ ва намояндагони дигар халқҳои иттифоқ ёрии ҳаматарафаи худро дарёф надоштанд. Дар қарори Ҳукумати Шуравӣ «Дар бораи ҳолат ва пешомадҳои саноати бофандагӣ» вазифаи пурзӯр кардани корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ баҳри омода сохтани майдонҳои нави кишт пешниҳод мегардид. Дар қарори «Дар бораи кори «Главхлопком», (18 июли соли 1929) ба он пешниҳод карда шуд, ки «дида баромадани масъалаи сохтмони Вахшро дар муҳлати кӯтоҳтарин ба анҷом расонад».¹⁰³ Ин ва дигар ҳуҷҷатҳои барномавии Ҳукумати Шуравӣ вақт ва роҳу воситаҳои инкишофи системаҳои ирригатсионӣ ва азхудкардани ҳазорҳо гектар заминҳои асрҳои аср хобида ва ташналаби водии Вахшро муайян менамуданд.

Дар охири солҳои 20-ум барои инкишофи хоҷагии кишоварзӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҳизби коммунистӣ диққати махсус дода, маблағгузорӣ ба ин соҳаи хоҷагии кишоварзӣ ба душвориҳои сиёсату иқтисодӣ нигоҳ накарда, сол аз сол зиёд мегардид. Масалан, дар зарфи солҳои 1925-1929 маблағгузрӣ ба хоҷагии кишоварзӣ ҷумҳурӣ аз 3,9 то ба 9, 5 мил. сум зиёд гардид. Натиҷаи он буд, ки солҳои 1928-1929 майдони кишт нисбати солҳои 1924 - 1925 дар заминҳои лалмӣ 1,5 маротиба ва дар заминҳои обёришаванда қариб ду маротиба афзуд.

104

Дар солҳои 1928 - 1929 майдони кишт дар Ҷумҳурии Иттифоқии Тоҷикистон, нисбат аз давраи пеш аз ҷағӣ 15,4 ҳазор гектар аз ҳисоби заминҳои лалмӣ

¹⁰³ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.17.

¹⁰⁴ Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 гг.), С.41.

зиёд шуд. Соли 1929 зиёдшавии заминҳои қорами соҳаи пахтакорӣ махсусан дар водии Вахш ба назар мерасид.

Сарраёсати Кумитаи Иҷроияи Марказии Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон ҳоло 5 моҳи январи соли 1929 дар бораи мустаҳкам кардани қолхозҳо қарор ирсол дод, ки он инчунин ба масъалаи азхудкардани заминҳои қорамнашуда ва бекорхобида низ дахл намуд. Бо мақсади беҳтар кардани роҳбарӣ аз болои қолхозҳо ва мувофиқи нақшаи кашида азхудкардани заминҳои нав дар Тоҷикистон моҳи январи соли 1929 маркази қолхозҳо ва дар назди кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ машварати қолхозҳо таъсис ёфтанд.

Дар ҳамин сол дар округи Хучанд қолхозҳои асосӣ дар асоси азхуднамудани заминҳои нав барпо карда шуда буданд. Дар округи Қурғонтеппа бошад хоҷагиҳои асосие, ки ба қолхозҳо дохил шуда буданд мардуми аз ноҳияҳои кӯҳӣ муҳочиргашта ташкил мекарданд.

То оғози сохтмони минтақаи Вахш кишти пахта ҳамагӣ 17,3 ҳазор гектарро ташкил мекар. Системаи нав имконият фароҳам овард, ки зироати хоҷагии кишоварзӣ камаш 70 ҳазор гектарро дарбар бигирад. Ба масъалаи обёрии заминҳои навқорам ҳизби коммунистии ҷумҳурӣ аҳамияти бағоят қалон медод. Дар қарори анҷумани якуми муассисони ҳизб (6-15 июни соли 1930) зикр шуда буд, ки вазифаи инкишофи пахтакорӣ дар Тоҷикистон барои афзудани миқдори маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ, баланд шудани дараҷаи некуаҳволии моддӣ ва маданияи деҳқонони меҳнаткаш аҳамияти қалон дорад.¹⁰⁵

Ба масъалаи инкишофи ирригатсия ва азхудкардани заминҳои нави водии Вахш Ҳукумати Шуравӣ ва ҳизби Коммунистӣ, аҳамияти қалон медоданд, зеро ҳалли саривақтии он барои мамлакат

¹⁰⁵ . Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш..., С.20-21.

ниҳоят зарур буд. Аз ин рӯ соли 1930 Шурои Комиссарони Халқии СССР оиди сохтмони системаи ирригатсионии Вахш қарор қабул намуд. Корҳои ирригатсионӣ ва азхудкунии заминҳои ин водӣ ба ду навбат қисмат шуда буд. Дар навбати якум 71715 гектар ва навбати дуюм 22 750 гектар ва дар маҷмуъ 94 465 гектар замин аз худ карда мешуд.¹⁰⁶

Дар водии Вахш азхудкунии заминҳои нав хусусиятҳои махсуси хуро дошт, яъне муҳочирон аз баландкӯҳҳо ба ин ҷо муҳочир шуда омада, дар азхуднамудани заминҳо бекорхобида диловарона меҳнат карда ва аз ҳамон ҳисоб соҳиби замин мешуданд. Дар округи Хучанд соли 1929 аксариати колхозҳо дар заминҳои нав азхудшуда таъсис ёфта буданд, яъне чараёни ташкилҳои хоҷагиҳои дастачамӣ аз ибтидо то ба интиҳо бо азхудкунии заминҳои бекорхобида ва нав алоқаи ҷудонашаванда дошт. Сектори сотсиалистӣ дар хоҷагии кишоварзӣ дар асоси ду шакли ба ҳам наздики моликияти сотсиалистӣ, яъне давлатӣ ва колхозӣ- кооперативӣ ташаккул ёфтааст. Маълум, ки ин ду шакли моликият дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ амал мекард. Дар Тоҷикистон моликияти давлатӣ, яъне совхозҳо аз соли 1929 сар карда ба майдони хоҷагии кишоварзӣ қадам гузошта, минбаъд тараққӣ намуданд. Бояд равшан намуд, ки чунин шакли хоҷагидорӣ - совхозҳо аслан дар базаи заминҳои бекорхобида ва нав азхудшуда арзи ҳастӣ мекарданд.

Аз ин рӯ фаъолияти совхозҳо чун хоҷагии давлатӣ ба масъалаи инкишофи ирригатсия ва азхудкардани заминҳои нав зич алоқаманд буданд. Давлат чунин хоҷагӣҳоро аз лиҳози маблағ, техника ва кадрҳои ихтисосманд сари вақт таъмин мекард. Дар он маконҳое, ки совхозҳо амал мекарданд дар он ҷойҳо

¹⁰⁶ БМДЧТ. Ф. р-20, р.2, д.660, в.171

масъалаи азхукардани заминҳои наву бекорхобида, нисбати он маконҳое, ки колхозҳо арзи ҳастӣ мекарданд, кор тез мерафт ва масъалаҳои дар пеш монда сари вақт ба иҷро мерасиданд.

Дар солҳои панҷсолаи якум баробари баланд шудани маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ, инчунин майдони кишти зироатҳои гуногун ва қабл аз ҳама пахта аз ҳисоби азхудкунии заминҳои нав васеъ гардид. Масалан, майдонҳои кишт нисбати соли 1928 дар соли 1932 қариб 43% васеъ шуд, яъне аз 546 ҳазор гектар ба 779 ҳазор гектар расид.

Дар солҳои панҷсолаи дуюм ба сохтмонҳои ирригатсионӣ ва вобаста ба ин барои азхудкардани заминҳои наву бекорхобида доимо диққати ҷиддӣ дода мешуд. Масалан, танҳо солҳои 1929-1932 барои сохтмонҳои ирригатсионӣ ва азхуднамудани заминҳои нав наздики 110 мил. сум маблағ ҷудо карда шуда буд, ки дар натиҷа он имконият фаро расонд, ки 113 ҳазор гектар заминҳои аз лиҳози обёриву мелиоративӣ тайёр гардида афзояд.¹⁰⁷

Дар зарфи панҷсолаи якум дар ҷумҳурӣ дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ аз ҷумла хоҷагии кишоварзӣ муваффақиятҳои ҷашмрас ба даст дароварда шуд. Ҷунин дигаргунӣҳо дар анҷумани 2-уми Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон (7-11 январи соли 1934) ҷамъбаст шуда, вазифаҳои навбатии панҷсолаи дуюми инкишофи хоҷагии халқ, аз ҷумла хоҷагии кишоварзӣ ва инкишофи ирригация ва азхудкунии заминҳои нав ба пеш гузошта шуд. Тавре ки маълум аст вазифаҳои ба пеш мондаи панҷсолаи дуюми инкишофи хоҷагии халқи Тоҷикистон, дар он вақт пурра аз вазифаҳои умумиттифоқӣ бармеомад.

Яке аз вазифаҳои муҳими ба пеш гузоштаи инкишофи хоҷагии кишоварзӣ дар зарфи панҷсолаи

¹⁰⁷БМДҶТ. Ҷ. р. 288, р.1, д.301, в.54.

дуом чун пештара ба таври васеъ ба роҳ мондани корҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхуднамудани заминҳои нав ва бекорхобида маҳсуб аст. Чараёни азхудкунии заминҳои нав дар зарфи солҳои панҷсолаи дуом, дар асоси пешрафти базаи моддӣ-техникӣ ва ёрии ҳамачонибаи давлат мунтазам пеш мерафт.

Маълум, ки дар ин давра ҳам яке аз иншоотҳои калони ирригатсионӣ дар Тоҷикистон сохтмони водии Вахш маҳсуб буд. Тавре ки дар боло ишора рафт моҳи сентябри соли 1933 канали калон ба қор даромад ва суръати азхудкунии заминҳои навро хеле тезонд.

Дар охири соли 1935 миқдори заминҳои аз лиҳози ирригатсионӣ тайёр карда шуда дар водии Вахш 76 ҳазор гектарро дарбар мегирифт, ки аз вай 41,4 ҳазор гектар аз ҷониби колхозу совхозҳо ва хоҷагиҳои якка азхудкарда шуд. 20327 гектар майдони пахта, 7373 гектар майдони зироат ва 5481 гектарро юнучка ва 8027 гектарро дигар нави зироат ташкил мекард. Дар заминҳои азхудкарда шуда 274 колхоз, якчанд совхозҳо ва ба муҳочирони аз Русия омада 24 артел ташкил карда шуд.¹⁰⁸

Дар ҳамин вақт зарурияти ба амал омад, ки заминҳои азхудкарда шуда ба шӯъбаҳои алоҳида қисмат карда шаванд. Масалан, ба шӯъбаи колхозҳо 21645 гектар, совхозҳо 12645 гектар, муҳочирони маҳсус 3814 гектар, шӯъбаҳои шахсӣ 2500 гектар ва шӯъбаи давлатӣ 796 гектар замини нав тақсим карда шуд.¹⁰⁹

Дар натиҷаи азхудкардани заминҳои нав водии Вахш ба се ноҳияи маъмури қисмат шуд: Қурғонтеппа, Ҷилиқӯл ва Колхозобод. Дараҷаи ҷойгиршавӣ ва тақсими майдонҳои киштзор ба ҳар яке ин ноҳияҳо ба таври зер нишон дода шудааст: дар Қурғонтеппа 120 колхозии дорои 11643 гектар замин мавҷуд буд, ки 3245

¹⁰⁸ БДТНҚТ . Ф. 3, р.6, д, 533, в. л.2.

¹⁰⁹ Дар ҳамон ҷо.

хоҷагиро муттаҳид мекарданд. Дар ноҳия ду совхозии пахтакорӣ мавҷуд буд, яъне «Вахш» ва «Мардат». Онҳо 7752 гектар соҳиби замин буданд. Майдонҳои дорои шабакаи обёрии ноҳия 32,7 ҳазор гектарро ташкил мекарданд. Соли 1935 дар 20, 5 ҳазор гектари он кишт гузаронида шуд. Аз он ҷумла дар 11148 гектар ё 55,8 % онҳо пахта кишт карданд.¹¹⁰

Соли 1936 шумораи заминҳои нави аз лиҳози ирригатсионӣ ва мелиоративӣ тайёр шуда дар водии Вахш зиёда аз 17 ҳазор гектарро ташкил мекард.

Ба қатори сохтмонҳои калони системаҳои ирригатсионии Ҷумҳури, ба ҷуз дигар иншоотҳои оммавӣ ва таъмир намудани системаҳои хурди обёришаванда, сарбанди Чубек, ки арзишаш зиёда аз 10 мил. сумро ташкил мекард ва системаи Хоҷа-Боқиргон дохил мешуданд. Дар натиҷаи васеъ ба роҳ мондани системаҳои калон ирригатсионӣ дар муддати панҷсолаи дуюм хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон соҳиби зиёда аз 30 ҳазор гектар заминҳои нави обёришаванда гардид.¹¹¹

Дар панҷсолаи дуюми инкишофи хоҷагии халқ чараҳои сохтмони ирригатсионӣ ва азхудкуардани заминҳои нав дар водии Вахш, яъне ватани истехсоли пахтаи маҳиннах, ки онро инчунин навӣи мисрӣ меномиданд бо суръат идома меёфт. Суръати тези азхудкунии заминҳои нав дар асоси системаҳои ирригатсионӣ дар дигар мавзӯҳои ҷумҳури ба назар мерасид. Масалан, қисми асосии ноҳияи Куктош ҳоло дар ибтидои панҷсолаи дуюм чун як макони камишзоро ваҳшӣ доништа мешуд. Соли 1934 СМТ танҳо 4 ҳазор гектарро қор кард намуда, аз он колхозҳо ба ҳисоби миёна аз ҳар як гектар замин ҳамагӣ 2 сентнерӣ ҳосили пахта рӯёниданду халос. Пас аз се сол, яъне соли 1937

¹¹⁰ Ниг. Хамрое М. таърихи обёрии води Вахш. С. 103-104.

¹¹¹ Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 гг.), С 124.

заминҳои коркард шуда 27 ҳазор гектарро ташкил карда, ҳосилнокии зироати пахта чандин маротиба баланд шуда, аз ҳар як гектар замин 20 сентнерӣ ҳосил руёнда шуд.¹¹²

Ба қор андохтани ҳазорҳо гектар заминҳои нав дар солҳои панҷсолаи дуюм сабаби тез гардидани қувваҳои истеҳсолкунанда шуд. Дар ин давра шумораи заминҳои нав азхудшуда, ба 145 ҳазор гектар расид. Дар мавзеи Қурғонтеппа, ки дар гузашта яке аз маконҳои ақибмонда маҳсуб буд, азхудкунии заминҳои наву сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ ва инкишофи маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ имконият дод, ки чунин соҳаҳои саноат ба мисли пахтатозакунӣ, ордбарорӣ ва равшан истеҳсонкунӣ ва дигар соҳаҳои саноати сабук рушт ёбад.

Азхудкардани ҳаҷми калони заминҳои бекорхобида танҳо ба души хоҷагии кишоварзие, ки ба беист тараққӣ карда истодаи базаи моддӣ-техникӣ таъя мекунад гузошта шуда буд. Дар натиҷаи меҳнати аҳлонаи меҳнаткашон дар солҳои панҷсолаи дуюм колхозу совхозҳои ҷумҳурӣ дар роҳи азхудкардани заминҳои нав ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гаштанд.

Қорҳои калони ирригатсионӣ ва махсусан азхуднамудани заминҳои нав дар водии Вахш чун базаи асосии истеҳсоли пахтаи маҳиннаҳ масъалаи бо қуваи қорӣ таъмин кардани ин заминҳо аз ҳисоби ноҳияҳои кӯҳии камзамину сараҳолӣ муҳочир намудани деҳқонон маҳсуб буд. Аммо, ҳалли ин масъала ҳам душвории зиёде ба пеш меовард. Аввало на ҳама меҳост, ки ҷову макони обоияшро гузошта ба дигар ҷой раванд. Аз қониби дигар аз он қисми муҳочирони ба заминҳои нав муҳочир шуда на ҳамаашон дар он ҷо муқимӣ мешуданд ва бо ҳар роҳу восита маблағи

¹¹² Коммунист Таджикистана, 3 нояб. соли 1937 г.

давлатро гирифтаба ба макони аслиашон бар-мегаштанд ва ё ба дигар ноҳияҳо шахрҳо тақсим мешуданд. Дар ин ҷо мо ба масъалаи муҳоҷирати дохилӣ ба таври муфассал намеистем, зеро баъдтар оиди ин масъала масхус истода мегузарем.

Хусусияти азхудкунии заминҳои нав дар панҷсолаи дуюм нисбати панҷсолаи якум аз он иборат аст, ки аз сабаби дар панҷсолаи дуюм зиёд гардидан ва нисбатан сифатнок шудани тамоми намудҳои техникаи хоҷагии кишоварзӣ, ихтисоснок шудани кадрҳои агротехникӣ, истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ бехтар гардид. Дар солҳои панҷсолаи дуюм макони азхудкунии заминҳои нав аслан водиҳо буданд, ки дар ин ҷо техникаи хоҷагии кишоварзӣ нисбати ноҳияҳои баландкӯҳ дуруст кор фармуда мешуд. Маълум ки ҷумҳурии Тоҷикистон аслан кӯҳсор аст ва дер боз дар ноҳияҳои баландкӯҳ техникаи хоҷагии кишоварзӣ ба таври бояду шояд истифода бурда намешуд, аз ин рӯ қорҳои азхудкунии заминҳои нав, сохтмонҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ (тахту ҳанвор қардани замин ва ғайра) аз ҷониби меҳнатқашони деҳот дастӣ бавоситаи техникаи оддитарин, аз ҷумла бел, каланд, ҷок ё тавре мегуянд ноғзул иҷро қарда мешуд.

Хусусияти дигари қараёни азхудқардани заминҳои нав ва бекорқобида дар солҳои панҷсолаи дуюм ва минбаъд боз аз он иборатаст, ки дар мамлакат ҳаракати навоарӣ дар қараёни истеҳсолот ба амал омад, ки онро ҳаракати стахановӣ меномиданд. Ин қараён дар ҳама соҳаи хоҷагии халқ аз ҷумла хоҷагии кишоварзӣ, истеҳсолоти ҷамъиятӣ як ҷунбиши сифатан ба даст даровардани истеҳсолотро ба миён овард.

Қаҳиши сифатиро шароити муаян, яъне аз лиҳози техникӣ таъмин қардани истеҳсолот, афзудани кадрҳои, ки аксарияташон техникаро дуруст идора қарда метавонистанд, аз лиҳози иқтисодӣ мустақкам шудани

колхозҳо ва баланд гардидани дараҷаи некуаҳволии колхозчиён ба вучуд овард. Барои ҳамин ҳам он ҳаракати стахановие, ки дар Донбас бавучуд омада буд бо тезӣ дар байни меҳнаткашони Тоҷикистон, аз ҷумла колхозчиён паҳн гардид. Ташаббускорони ин ҳаракат аз байни коркунони хоҷагии кишоварзӣ колхозчиён ва коргарони совхозҳои водии Вахш буданд.

Маълум, ки дар солҳои сохтмони колхозӣ ва азхудкардани заминҳои нав саноат ба маънои асосиаш вучуд надошт ва аз ин лиҳоз дар Тоҷикистон аслан синфи коргар ба маънои то маш вучуд надошт. Ин шароитро ба эътибор гирифта Ҳукумати мамлакат ва хизби коммунистӣ ба ҳалли ин масъала эътибори зиёд медод, то ки синфи коргар ба деҳқонон ҳамачониба мадад раснад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъала аз шаҳрҳои марказии иттифоқ ба Тоҷикистон фиристонидани кадрҳои ихтисоманд буд. Чунин бригадаҳои коргарӣ, ки дар он вақт бо номи бригадаҳои биступанҷазорнафарӣ маълум буданд, ки ба ноҳияҳои алоҳидаи Тоҷикистон ва махсусан ноҳияҳои аграрӣ, ки аз ҳама бисёртар ба коргарон эҳтиҷ доштанд тақсим карда шуд. Ин бригадаҳои коргарӣ дар азхудкардани заминҳои нав қабл аз ҳама механизаторон, муҳандисон ва роҳбарони хоҷагӣ мавқеи намоёнро бозиданд.

Рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» ба фаъолияти бригадаҳои коргарӣ баҳо дода чунин навишта буд:» Дар симои бригадаҳои корғарии Маскав, Ивано-Вознесенск мо ифодаи нави шакли иттифоқи истехсолиро мебинем. Бе ягон шубҳа гуфтан мумкин аст, ки бисёр муваффақиятҳои мо дар соҳаи сохтмони колхозӣ маҳз бо роҳбарӣ ва иштироқи бевоситаи коргарони пешқадам ба даст оварда шудааст».¹¹³

¹¹³ Марсаков К.П. азнавсозии сотсиалистии деҳоти Тоҷикистон. Дар кит:»Оилаи бузурги халқҳои советӣ., Душанбе, 1972, С.113.

Баҳри бомуваффақият ва сари вақт ба анҷом расонидани сохтмонҳои ирригатсионӣ ва азхудкардани заминҳои нав дар солҳои 30-уми асри XX ғалабаи сартосари сохти колхозӣ аҳамияти калидӣ дошт. Факту рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки то охири панҷсолаи дуйӯм дар Тоҷикистон сохти колхозӣ пурра ғалаба кард, ки ба он чунин далелҳо шаҳодат медиҳанд: соли 1937 кохозҳо дар ҷумҳурӣ 89,9 % ғоизи хоҷагиҳои деҳқониро муттаҳид карда, 98,3% тамоми заминҳои киштбоби деҳқонро қор карда баромаданд. Ин хоҷагиҳо ҳам аз лиҳози ташкилӣ ва ҳам аз лиҳози хоҷагӣ мустаҳкам шуданд. Дар натиҷаи ғалабаи сохти колхозӣ дар мамлакат синфи нав, яъне деҳқонони колхозӣ сари қор баромаданд.

Дар охири панҷсолаи якум, вақте ки хоҷагиҳои коллективӣ давраи манафактураи тараққии худро аз сар меғузaronиданд, яъне хоҷагиро ҳанӯз бо олатҳои оддӣ деҳқонӣ пеш мебурданд, онҳо ба мамлакат 48,8 ҳазор тонна пахтаи сафед дода буданд. Дар охири панҷсолаи дуйӯм, баробари ғалабаи сохти колхозӣ, аз ҷиҳати ташкилию хоҷагӣ мустаҳкам шудани колхозҳо, онҳо ба давлат 178,4 ҳазор тонна пахтаи соф доданд. Ҳосилнокии пахта аз ҳар гектар то ба 16 сентнерӣ расид.¹¹⁴ Ба ҳамин тариқ, танҳо дар зарфи панҷ сол ҷамъоварии умумӣ ва ҳосилнокии зироати асосии хоҷагии кишоварзӣ, яъне пахта қор маротиба афзуд. Ин муваффақият ба он оварда расонд, ки мамлақати Шуро аз берун ба дохили мамлакат ворид кардани пахтаро бас кард. Ҷумҳурӣ аз ҷиҳати ҷамъоварии умумии пахта дар Иттифок ба ҷои дуйӯм ва аз лиҳози ҳосилнокӣ ба ҷои якум баромад. Хизмати шоистаи пахтакорони Тоҷикистон махсусан бузург буд, ки онҳо ақидаи дар он давра маълумро, ки гуё дар мамлақати

¹¹⁴ «Ҳоҷагии халқӣ РСС Тоҷикистон дар соли 1968». Маҷмӯаи ҳарсолаи статистикӣ. Душанбе, 1968», С. 68.

мо пахтаи маҳиннах парвариш карда намешавад, дар кори амалӣ ин ақидаи нодурустро рад карданд. Ин ва дигар факту рақамҳо шаҳодати он аст, ки дар солҳои панҷсолаи якум ва дуум дар натиҷаи заҳмати колхозчиён, коркунони инженер - техникӣ ва бисёр дигарон ҳазорҳо гектар заминҳои ташналаб азхуд ва обшор карда шуда, ҳосилнокии заминҳо мунтазам баланд бардошта шуданд.

Ҳоло баҳори соли 1927 дар деҳаи Ҳалқачари ноҳияи Сарои Камар 27 дона чигити пахтаи мисрӣ коштанд, ки аввалин тухмии солҳои Шуравиро дод. Соли 1929 нахустин маротиба дар якчанд гектар пахтаи маҳиннах коштанд. Дар охири панҷсолаи якум 4,2 ҳазор тонна ва дар соли 1937-ум 33,9 ҳазор тонна пахтаи маҳиннах чамъоварӣ карда шуд.¹¹⁵ Ин мисолҳо ки доир ба инкишофи маҳсулнокии кишти пахтаи мисрӣ оварда шуд ба он шаҳодат медиҳанд, ки то чӣ андоза нақшаи азхуднамудани заминҳои нав барои пешравии хоҷагии кишоварзӣ мавқеи боризро дорост.

Дар Помир коллективонии хоҷагии кишоварзӣ аз сабаби аз марказҳои ҷумҳурӣ дур будан ва дар дохили вилоят байни ноҳияҳо набудани алоқаҳои мустақами иқтисодӣ, танҳо дар солҳои панҷсолаи дуум оғоз меёбад. Колхозҳои Помир аллақай дар аввали солҳои 30-уми асри XX тавонишанд натиҷаҳои дилхоҳи истеҳсолиро ба даст оранд. Масалан, дар виставкаи хоҷагии кишоварзӣ дар Хоруғ соли 1936 натиҷаҳои хоҷагиҳои артели ҷавонӣ, ки натиҷаи истеҳсоли зироату обҷакорӣ худро намоиш дода, аз роҳбарияти вилоят баҳои сазовор гирифтанд. Дар ин ҷо колхозҳо, ки аз ҳар як гектар 25 центр ва ё аз он зиёд ҳосили ғалладона ба даст оварданд ба намоиш

¹¹⁵ Марсаков К.П. азнавсозии сотсиалистии деҳоти Тоҷикистон... С.114.

гузошта шуда буданд. Дар ҳамин сол дар натиҷаи меҳнати софдилонаи меҳнаткашони деҳот 6 колхозҳо таъсис дода шуд.

Аз соли 1937 сар карда дар ин ҷо ҷараёни сохтмони колхозӣ характери оммавино касб менамояд, ки ин сабаби як дараҷа инкишоф ёфтани сохтмонҳои маҳаллии ирригатсионӣ ва мелиоративӣ мегардад. Меҳнаткашони Помир техникаи навро ки бо шумораи наонқадар зиёд ба ин ҷо ворид гашта буд, аз соли 1937 азхудкунии заминҳои навро бекорхобидаро оғоз намуда, дар ин ҷода ба муваффақиятҳои ба шароити кӯҳсор мувофиқ ба даст дароварданд. Масалан, дар ин сол меҳнаткашони Помир аз ҳисоби қорҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ нисбати соли 1933 майдони заминҳои қорамро 2 ҳазор гектар зиёд карданд.¹¹⁶

Моҳи марти соли 1937 Шурои Комиссарони Халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи « баъзе ҷорабиниҳо оиди инкишофи хоҷагии халқи вилояти мухтори Бадахшони Кӯҳӣ» қарори махсус қабул намуд, ки дар он дар хусуси муваффақиятҳои муайяни сохтмони қорҳои, аз ҷумла ба масъалаи шебу фарози аздухнамудани заминҳои навро суҳан мерафт.

Аз солҳои 1938-1942 сар карда нақшаи иҷроиши панҷсолаи сеюми тараққиёти хоҷагии халқи СССР ва аз ҷумла ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз меёбад. Дар ин нақша инкишофи бемайлоии қулли соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат ва аз ҷумла хоҷагии кишоварзӣ ба миён гузошта шуда буд. Дар ин нақша механикунонидани хоҷагии кишоварзӣ пешниҳод гардид. Масалан, шумораи стансияҳои мошинӣ - тракторӣ (СМТ) дар ин мудат ба 57 расонида мешуд. Дар ин солҳо нақшаи гузаштан аз системаи хоҷагидорӣ то ҳама ба Устави артелӣ хоҷагии кишоварзӣ пешниҳод карда шуда буд. Маълум, ки дар ин роҳ дар солҳои панҷсолаи аввал

¹¹⁶ БМДҶТ. Ҷ. р.-18,р. 5 д 152. в. 2.

бисёр корҳо карда шуда, аммо масъалаҳои ҳалталаб махсусан дар Помир ҳоло вучуд дошт, бояд дар солҳои панҷсолаи сеюм ин масъала ҳалли пурраи хешро дармеёфт. Тачрибаи таърихӣ бармалло нишон дод, ки дар натиҷаи гузаронидани корҳои зиёд ва як чанд чорабиниҳои амалишаванда, аллақай дар охири соли 1940 чараёни аз тозҳо ба Устави артели хоҷагии кишоварзӣ гузаштан ба итмом расид.

Дар ибтидои оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ коллективонии хоҷагии кишоварзӣ дар мамлакат пурра ба анҷом расид, ки ин муваффақият ба инкишофи минбаъдаи механизатсияи хоҷагии кишоварзӣ ва азхудкунии заминҳои нав мусоидат намуд, зеро тамоми хоҷагиҳои дастачамбӣ ба афзоиши маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ ва қабл аз ҳама пахта ва сифати аълои он навӣ пахтаи маҳиннаҳ ҳавасманд буданд.

Дар солҳои панҷсолаи сеюм дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ чараёни васеи азхудкунии заминҳои нав ва вобаста ба ин дигаргуншавии сохтори хоҷагиҳои ҷаббасти ба назар мерасад. Чунин дигаргунӣ сабаби афзудани заминҳои киштбоб мешавад, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва вобаста ба он баланд гардидани дараҷаи зиндагии меҳнаткашон мешуд. Дар соли 1940 тамоми заминҳои киштшаванда ба 807 ҳазор гектар расид, ҳол он ки дар соли 1913 чуни заминҳо ҳамагӣ 494 ҳазорро ташкил мекард. Дар ин сол майдони пахта ҳамагӣ 27 ҳазор гектар буд ва соли 1940 омада ин шумора ба 106 ҳазор гектар расид¹¹⁷, ки он дар бобати афзоиши заминҳои нав шаҳодат медиҳад.

Умуман дар соли 1940 нисбати соли 1913, ки соли аз ҳама баланди тараққиёти хоҷагии халқи собиқ Русияи подшоҳӣ ба ҳисоб мерафт, заминҳои қорам дар натиҷаи гузаронидани корҳои ирригатсионӣ ва

¹¹⁷ «Хоҷагии халқӣ РСС Тоҷикистон дар соли 1976». Маҷмӯаи ҳарсолаи статистикӣ. Душанбе, 1977», С58.

мелиоративӣ наздики 160%, аз ҷумла майдони галладона зиёда аз 130 %, маҳсулоти техникӣ ба 426/ %, пахтакорӣ 417, 6% зиёд гардиданд.¹¹⁸

Маълум, ки асоси азхуднамудани заминҳои нав ва бекорхобида дар ҷумҳурӣ инкишофи иншоотҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ба ҳисоб мерафт, зеро бе таъмини ҷунин мавзъҳо бо оби фаровон ва тахту ханвор кардани қитъаҳо ҳосили дилхоҳ гирифта аз имкон берун аст.

Дар солҳои пеш аз ҷангӣ ба ҷуз сохтмонҳои калони ирригатсионӣ ва аз худ намудани мавзъҳои васеъу беканор ҳукумати ҷумҳурӣ диққати муайянро барои инкишофи обёрӣ ва азхудкардани заминҳои наонқадар калону васеъ, низ дар масшоби ҷумҳурӣ ба роҳ монда буд. Қабл аз ҳама диққати ҷиддӣ барои инкишофи шабакаҳои ирригатсионӣ, обтақсимкунӣ ва коллекторҳо дода мешуд. Соли 1939 дар водии Ҳисор чараёни хушк намудани ботлоқҳо оғоз ёфт, ки майдони 875 гектарро ташкил мекард. Дар ин ҷо мебоист коллектор сохта мешуд, ки дарозиаш 8,5 км, бо ҳаҷми қор ба 45 ҳазор метри кубӣ баробар буд. Ин иншоотҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ бо қувваи қолхзчиён беш аз муҳлат 25 август бомуваффақият ба анҷом расид. Инчунин дар ҳамин фурсад бо қувваи аҳоли ва қолхзчиёну қолхзчизанҳо каналҳои Ҷузӣ, Кампир-Қалъа, Говкуш, Янги Қурғон васеъ ва азнавсозӣ карда шуд. Дар ноҳияи Фарм Заҳмат васеъ карда шуда, дар ноҳияи Рушан канали Барзу сохта шуд.

Соли 1940 қолхзчиён ва қолхзчизанони ВМБК 7 канал бунёд карданд, ки дарозиашон 36 км.-ро дарбар мегирифт ва имконият фароҳам овард, то ки 620 гектар заминҳо обшор гарданд. Дар солҳои 1938-1939 дар 8

¹¹⁸ «Ҳочагии халқӣ РСС Тоҷикистон дар соли 1976». Маҷмӯаи харсолаи статистикӣ. Душанбе, 1977», С.48.

ноҳияи Тоҷикистони Марказӣ майдони заминҳои обёришаванда 5097 гектарро ташкил мекард.

Дар соли 1939 дар майдони 66,5 ҳазор гектар шароити бемайлоии истифодаи об таъмин шуда, баҳори соли 1940 барои азхудкунӣ 5 ҳазор гектар замини нав шарот омода карда шуд. Ҳамагӣ соли 1940 дар сохтмонҳои халқӣ зиёда аз 45 ҳазор меҳнаткашони ҷумҳурӣ асосан колхозчиён ва колхозчизанҳо софдилона ширкат варзиданд. Дар сохтмон 7,5 млн. рӯзи корӣ бо арзиши 24 млн. сӯм сарф карда шуд.¹¹⁹

Дар натиҷаи сохтмонҳои азими суръатноки халқӣ ва тоза намудани кубурҳои обгузар соли 1940 дар водии Вахш майдони заминҳои қорам 16,3 ҳазор гектар афзуд.¹²⁰

Таҷрибаи таърихӣ бечунучаро исбот намуд, ки шакли нави дар солҳои 30-уми асри сипарӣ шуда ташкили меҳнати дастачамъӣ, яъне сохтмонҳои босуръати халқӣ оиди инкишофи ирригатсия ва азхуднамудани заминҳои нав калиди рушди соҳаҳои мухталифи хоҷагии кишоварзӣ гардид.

Ташаббуси коркунони хоҷагии кишоварзӣ ва умуман меҳнаткашони ҷумҳуриро оиди васеъ намудани заминҳои нав ва бо об таъмин кардани онҳоро ҳукумати ҳизби ҷумҳурӣ сари вақт дастгирӣ карданд. Масалан, ҳоло моҳи май соли 1933 Ҳукумати ҷумҳурӣ «Дар бораи рафти обёрӣ ва азхудкунии водии Вахш» қарор қабул кард. Бо мақсади ба таври ҷиддӣ тағйир додани сохтмон шабакаи захбуру захкашҳо ва бехтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо аз механизми то ин дам ҷудокарда шуда берун, боз ду экскаватор ва дигар техникаҳои кишоварзӣ ҷудо кард шуд. Ба кумитаи иҷроияи ноҳияи Қурғонтеппа супориш дода

¹¹⁹ БДТНҚТ. Ф.5, р.4. д. 66.

¹²⁰ Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы). С.151.

шуда буд, ки барои сохтмони шабакаҳои обҷамъкунӣ аз деҳқонони маҳаллӣ ва дигар меҳнаткашон 1000 кас чудо кунад.¹²¹

Ҳукумати ҷумҳурӣ чунин супоришхоро ба назди колхозчиён ва умуман меҳнаткашони Тоҷикистон гузошта, аз болои иҷрои онҳо назорати қатъӣ менамуд. Бояд як нуқтаи назаре, ки дар он вақт барои азхуднамудани заминҳои наву бекорхобида дар назди роҳбарияти ҷумҳурӣ меистод ин аз лиҳози илмӣ асоснок кардани чараҳои азхудкунии заминҳои нави ҷумҳурӣ ва аз ҷумла водии Вахш мебошад. Ҳаминро ба назар гирифта, роҳбарияти ҷумҳурӣ ба олимони намоёни заминшиносу зироатпарвари мамлакат барои ёрӣ расонидан муроҷиат мекард. Зеро дар он солҳо дар ҷумҳурии Тоҷикистон чунин кадрҳо тамоман нокифоя ба назар мерасиданд ва ҳатто бояд иқрор шуд, ки дар сатҳи олимони намоёни соҳаи кишоварзии мамлакат ягон касро дар ин ҷо дучор шудан амри маҳол буд.

Масалан, бо ташаббуси Ҳукумати Тоҷикистон Комиссариати халқии зироати Иттифоқ баҳри тафтиши хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ моҳи сентябри соли 1934 экспедитсияи комплекси ВАСХНИЛ (Академияи умуимиттифоқии илмҳои хоҷагии кишоварзии ба номи В.И. Ленин)-ро барпо намуд. Т. Запарожес сарвари ин экспедитсияи бонуфӯз гардид. Пас аз ба итмом расидани вазифаҳои дар назди аъзоҳои экспедитсия гузошта ӯ фушурдаи ҳисоботро ба роҳбарияти ҷумҳурӣ ва пасон ба ВАСХНИЛ пешниҳод намуд. Дар он фушурдаҳо гуфта мешуд, ки таҳлили шароитҳои водии Вахш ва таҷрибаи кишти пахта мутлақо исбот намуд, ки дар ин мавзӯе кишти пахтаи маҳиннаҳ комилан ҷои аст.

Таҳқиқи заминҳои водии Вахш исбот намуд, ки баробари афзудани майдонҳои обёрӣ ва набудани

¹²¹ Ниг. Хамрое М. таърихи обёрии водии Вахш. С.97.

низомии истифодаи оби обёрӣ, надоштани шабакаи обчамъкунӣ ва дараҷаи пасти агротехника дар ноҳияҳои кӯҳанобёрӣ бадшавии ҳолати заминҳо мушоҳида мегардад, дар заминҳои азнавобёришаванда бошад, шуршавӣ ва ботлоқшавии ҷузъии онҳо ба назар мерасад.

Экспедитсия майдонҳои умумии бобу мувофиқи обёрии доираи навбати аввали заминҳои кӯҳанобёриро дар ҳаҷми қариб 47 ҳазор гектар ва навобёриро дар ҳаҷми 25 ҳазор гектар аз лиҳози сифатӣ таҳлил кард¹²², ки ин чорабинӣ барои минбаъд афзун гаштани шумораи заминҳои наву ҳосилхез мусоидат намуд.

Тавре ки дар боло ёдовар шуда будем ҷараёни дар он вақт босуръати азхудкунии заминҳои наву бекорхобида қариб, ки дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ идома меёфт, яъне дар водии Ҳисору, ноҳияҳои кӯҳсор ва дашту дамани шимоли Тоҷикистон ба ин кор меҳнаткашон тамоми қувваю иродаи хешро баҳри дарёфти муваффақиятҳо сарф карда, комёб мешуданд. Дар қисми шимолии Тоҷикистон яке аз мавзёеҳое, ки заминҳои зиёди бекорхобида доштанд, дашти доманфароҳи Мирзочулу Дилвазин маҳсуб аст.

Азхудкунии ҳақиқии ин даштҳои ташналабу бирён асосан пас аз инқилиби октябрӣ оғоз мегардад. Баъд аз тақсими миллӣ-ҳудудӣ Мирзочул ба ду қисм тақсим шуда буд, яъне ба ғарбу шарқ. Қисми шарқияш ба ҳайати Ўзбекистон гузашт ва ғарбияш ба ҳайати Қазоқистон. Дар Тоҷикистон бошад танҳо пас аз сохтмони обанбори Қайроқум ва стансияи электрики «Дӯстии халқҳо», яъне аз ниммаи дуҷуми солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-уми асри ХХ, вақте ки ҷумҳурии Ўзбекистон ба ивази заминҳои дар зер баҳр мондаи тоҷик зиёда аз 43 ҳазор гектар заминро аз ҳисоби Мирзочул ба мо дод, ҷараёни азхудкунии он оғоз

¹²². Хамрое М. таърихи обёрии водии Вахш. С.98.

мёбад. Бо амри Президиуми Шурои Олии ҷумҳурии Ўзбекистон аз 18 августи соли 1958 қисми чанубу шарқии Мирзочул (Голодная Степь), ки дар мавзеи Тошкент дохил мешуд, ба ихтиёри вилояти Ленинобод (ҳоло Сугд) дода шуд ва бо ҳамин чараёни азхудкунии заминҳои нави шимоли Тоҷикистонро оғоз кард.¹²³

Дар бораи минбаъд азхудкардани заминҳои бекорхобидаи дашти Дилварзин дар ин ҷо дигар хочати сухан кардан нест, чунки ин масъала аз мавзуи мо берун аст. Танҳо мо лозим шумурдем, ки як ду ҷумла доир ба ин масъалаи аграрӣ ба хонанда ёдрас намоем.

Масъалаи инкишофи системаҳои ирригатсионӣ, бехтар намудани ҳолати мелиоративии киштзорҳо ва азхудкардани заминҳои нав дар панҷсолаи сеюми тараққиёти хочагии халқи ҷумҳурӣ яке аз вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳсуб буд. Тавре ки каме пештар нишонрас карда шуда буд, дар ин давра ҳалли ин масъалаи тақдирсоз аслан дар водиҳои фароҳи ҷумҳурӣ амалӣ карда мешуд. Бо мақсади сари вақт роҳбарӣ кардан ба иҷрои вазифаҳои номбурда ва истифодаи дурусти замину системаҳои ирригатсионӣ соли 1939 дар Тоҷикистон Комиссариати халқии хочагии об ташкил карда шуд.

Дар солҳои панҷсолаи сеюми тараққиёти хочагии халқ дар водии Вахш чун қаблан корҳои ирригатсионӣ ва мелиоративию азхудкардани заминҳои нав қатъ нагашта буд. Дар ибтидои моҳи ноябри соли 1939 ин яке аз калонтарин системаи обёришавандаи собиқ иттифоқи шуравӣ маҳсуб буд.

Дар қарори Шурои Комиссарони Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 1939 қайд карда шуда буд, ки дар муддати сохтмони системаи ирригатсионии водии Вахш колхозу совхозҳои

¹²³ Парпиев С.М. Орошение Голодной Степи. Изд. «Ирфон», Душанбе 1965, С.24.

Тоҷикистон, дар дашти хушку урён соҳиби 22 ҳазор гектар заминҳои обӣ шуданд.¹²⁴

Шароити ҷуғрофӣ ва табиати гарми водии Вахш имконият дод, ки ҳар сол кишти пахтаи маҳиннаҳ дар заминҳои навқорам зиёд карда шавад, ки он барои баланд бардоштани иқтисодиёт ва бехтар шудани дараҷаи некуаҳволии колхозчиёну коркунони совхозҳо мусоидат мекард. Факту рақамҳои зиёд шаҳодат медиҳанд, ки нисбат ба дигар мавзёҳои ҷумҳурӣ дар ин ҷо кишту кори зироати муҳими техникӣ- пахта сол аз сол зиёд мешуд. Масалан, дар давраи аз соли 1926 то соли 1940 дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон кишти пахта 1,8 маротиба, дар водии Ҳисор 5 маротиба, Кулоб 16 маротиба, дар водии Вахш ва поёноби Қофарниҳон 37 маротиба афзуда аст.¹²⁵

Ин факту рақамҳо ба хулосае меоранд, ки дар солҳои пеш аз ҷангӣ корҳои заминсозиву заминазхудкунӣ ва обёрӣ нисбати дигар мавзёҳои ҷумҳурӣ дар водии навбунёди Вахш самараи дилхоҳ медоданд. Ва чунин шароит ба он сабаб мегашт, ки дар он солҳо иқтисодиёт баланд гардида, дар ҷумҳурӣ аз ҳисоби хоҷагиҳои ин водӣ колхозу совхозҳои миллионер пайдо мешуданд. Пайдо шудани колхозу совхозҳои миллионер дар навбати худ, сабаби баланд гардидани дараҷаи некуаҳволӣ ва маданӣ- маишии колхозчиён, коркунони совхозҳо, коркунони муҳандисӣ- техникӣ ва ғайра шуданд.

Ба ақидаи яке аз муттаҳасисони соҳаи ирригатсия ва мелиоратсияю азхудкардани заминҳои нав дар Тоҷикистон М. Ҳамроев: »Афзудани майдонҳои аз лиҳози ирригатсионӣ омода сохтаи «Вахшстрой» аз рӯйи чунин маълумотҳо тафсиҳ карда мешавад: соли

¹²⁴БМДҶТ. Ф. р- 288, р. 2, д. 332, в. 61.

¹²⁵ Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы). С.150.

1930 чунин заминҳо 43,3 ҳазор гектар, соли 1938 бошад, бештар аз 72 ҳазор гектар буданд. Бадин васила, дар ин солҳо майдонҳои аз лиҳози ирригатсионӣ тайёр карда дар водии Вахш ба 28,7 ҳазор гектар афзудаанд.»¹²⁶

Ҳаминтавр, дар солҳои 30-уми асри XX дар натиҷаи меҳнати аҳлона ва фидокоронаи меҳнаткашони ҷумҳурии Тоҷикистон ва талошу роҳбарии ҳукумати мамлакат ҳазорҳо гектар заминҳои ташналабу бекорхобида, хусусан дар водии Вахш дар натиҷаи системаҳои калони ирригатсионӣ ва мелиоративӣ азхуд карда шуда, ба макони пахтаю, зироатҳо ва боғу бўстон табдил ёфт, дараҷаи зиндагӣ ва маданӣ-маънавии меҳнаткашони деҳот нисбати солҳои қабли хеле баланд баромад.

Ш

Муҳочирати дохилии ҷумҳурии деҳқонон.

Маълум, ки яке аз омилҳои муҳими инкишофи системаҳои обёрикунанда, тахту ханвор намудани заминҳои кӯҳнаву нав ва азхудкардани онҳо, саривақт ташкил кардани муҳочирати дохилиҷумҳурии деҳқонони камзамини минтақаҳои кӯҳӣ ва доманакӯҳ ба ҳисоб меравад. Пас аз таъсиси Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон, ки ба воситаи Ҷумҳурии Ёзбекистон ба ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ ворид гардида буд, ба зиммааш аз боло вазифаҳои зиёди иқтисодӣ гузошта шуда буд. Роҳҳои ҳалли ин вазифаҳо, аз ҷумла инкишофи соҳаҳои обёриву коркарди заминҳои нав, ташкили муҳочирати дохилиҷумҳурӣ ва ба ин васила инкишофи соҳаи пахтакорӣ дар Анҷумани нахустини Муассисони Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон (моҳи декабри соли 1926) баррасӣ гардид.

Баробари бештар гардидани вазъи сиёсӣ ва пеш омадани масоили гуногуни ҳаёти иқтисодӣ аҳамият ва

¹²⁶ Хамрое М. таърихи обёрии водии Вахш. С.87.

миқёси муҳочирати дохилӣ афзуд. Инкишофи маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ ва махсусан пахтакорӣ ва бо қувваи корӣ ҳамаҷониба таъмин кардани заминҳои навқорами водиҳои зарнисор дар ҳаёти иқтисодии Тоҷикистон бисёр масъалаҳои пешрафти ҷумҳуриро ҳаллу фасл мекард. Барои ба эътидол овардани масъалаҳои обу замин, махсусан дар қаламрави Ҷанубӣ ва Марказии Тоҷикистон, ба таври мӯътадил ҷойгир кардани аҳоли, инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва маишӣ- маданӣ, пешрафти саноати сабук ҳамаҷониба кӯмак мерасонад.

Гарчанде, ки масъалаи инкишофи пахтакорӣ, корҳои зиёд ва душвори обёриву мелиоративӣ ба сиёсати якказироатӣ бевосита алоқаманд бошанд ҳам, дар шароити Тоҷикистон ба таври объективӣ дар пешрафти ҳаёти ҷамъиятӣ саҳми арзандае гузоштанд ва мегузоранд. Маҳз ба шарофати ҳалли ин масъалаҳо бо қувваи ҷумҳурияҳои иттифоқӣ дар солҳои 30-юм ва минбаъда дар қаламрави Тоҷикистон чандин иншоотҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва гидроэнергетикӣ барпо карда шуданд, ки то имрӯз ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ хизмат мекунад.

Таҷрибаи таърихӣ бармалло собит мекунад, ки солҳои бистуму сиюми асри XX дар Тоҷикистон ба масъалаҳои мазкур диққати ҷиддӣ меоданд. Оид ба масъалаи муҳочирати деҳқонони ноҳияҳои кӯҳӣ ба макони нав ва ҷойгир кардани онҳо давра ба давра қарорҳои давлатию ҳизбӣ бароварда, аз болои иҷрои онҳо назорати қатъӣ бурда мешуд.

Ба хотири амалӣ гардонидани нишондодҳои анҷумани нахустини Шуроҳо Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шурои Комиссарони Халқии Тоҷикистон аз 5 март соли 1927-ум «Дар бораи ба муҳочирон ва сокиншавандагон додани имтиёзҳо» қарори дахлдор бароварда, роҳу воситаҳои ба ҳаёт тадбиқ кардани

онҳоро ба таври мушаххас нишон дод. Дар ин ҳуҷҷати таърихӣ характери кори кишоварзӣ ва ирригатсионӣ-мелиоративии деҳқонон дар заминҳои навқорам ва ташналаб муайян гардида, вобаста ба он имтиёзҳои фотехон аниқу равшан карда шудаанд. Мувофиқи ин ҳуҷҷат муҳочироне, ки ба заминҳои аз лиҳози мелиоративӣ душвор азхудшаванда кӯчонида, барои тахту ханвор ва ба кишти зироат тайёр кардани онҳо заҳмати зиёд мекашиданд, панҷ сол аз андози кишоварзӣ озод карда мешуданд. Деҳқононе, ки ба мавзеҳои заминаш аз лиҳози қорҳои мелиоративӣ сабуқтар кӯчонида мешуданд, дар се соли аввали муҳочират аз додани андози давлатии кишоварзӣ озод буданд. Ба деҳқононе, ки ба заминҳои аз ҷиҳати хоҷагӣ ва мелиоративӣ тайёр муҳочир мегардиданд, чунин имтиёз ба муддати як сол дода мешуд.¹²⁷

Мувофиқи қарори мазкур оилаҳои муҳочирон ва молу маводи онҳо то ҷою ҷалоли нав бо нақлиёти давлатӣ кашонида мешуданд, ки ин ҳам дар он шароит кӯмаку мадади калон ба ҳисоб мерафт. Масъалаи ба водиҳои ҷумҳурӣ кӯчонидани деҳқонони ноҳияҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳ ба яке аз масъалаҳои муҳими давлатӣ табдил ёфта буд. Бо мақсади бонизом ва аз рӯйи нақшаи пешакии ҳукумати амалӣ гардонидани чорабиниҳои ниҳоят муҳими ҳаёти ҷамъияти зарурияти таъсиси мақомоти махсус ба миён омад. Бо ҳамин мақсад Кумитаи Марказии Иҷроия ва Шурои Комиссарони Халқии Тоҷикистон 15 март соли 1927-ум дар хусуси «таъсиси Кумитаи муҳочиркунӣ» Қарори дахлдор қабул карданд. Ба ин ташкилот аз ҷониби КИМ-и Ҷумҳурӣ ҳуқуқи бо тамоми муассисаҳои Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон барқарор кардани алоқаи бевосита дода шуда буд.

¹²⁷ Систематическое собрание действующих законов Таджикской ССР. Таджикгосиздат, Сталинабад, 1932, С. 490-491.

Ба масъалаи аз макони бобой ба макони дигар кӯчонидани деҳқонон басо кори сангину меҳнатталаб буд.

Ба ҳалли чунин масъалаҳои муҳимми инкишофи минбаъдаи иқтисодӣ- иҷтимоӣ ва маданӣ-маишии ҳаёти ҷумҳурӣ, яъне ирригатсияю мелиоратсия ва муҳочикунии аҳолии ноҳияҳои кӯҳсор ба водиҳои фарох далелу рақамҳои зиёде шаҳодат медиҳанд. Дар зарфи якчанд соли баъди таъсиси Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон ҳазорҳо хоҷагиҳои деҳқонони безамину камзамин ба заминҳои бекорхобидаву навқорам кӯчонида шуданд. Масалан, аз соли 1924 то соли 1928-ум аз ноҳияҳои кӯҳӣ ба водии Вахш ва дигар ноҳияҳои ҷанубию марказии ҷумҳурӣ зиёда аз 8000 хоҷагиҳои деҳқонӣ кӯчонида, мувофиқи шароити онвақта дар макони нави зист ҷойгир карда шуданд.¹²⁸

Ба армияи муҳочирон ба ҷуз аз деҳқонони ноҳияҳои кӯҳӣ инчунин хоҷагиҳои фирориёни аз Афғонистон бозгашта низ дохил мешуданд. Бо сабабҳои маълум заминҳои фирориёне, ки дар қаламрави Афғонистон солҳои тӯлонӣ сукунат доштанд ба дасти дигар табақаҳои муштамури ҷамъиятӣ гузаштанд. Баъди бозгашт бархе аз онҳо бо ҳар роҳу восита тавонистанд заминҳояшонро баргардонанд, аммо қисми дигарашон аз воситаҳои истехсолот маҳрум гаштанд. Ин масъалаи ҳаётан муҳимми иҷтимоӣ танҳо бо роҳи ба заминҳои бекорхобида ва навқорам муҳочир кардани чунин гурӯҳи фирориён ҳаллу фасл карда мешуд.

Ба таъқибҳои ҳамаҷонибаи ҳукумати Афғонистон ва қувваҳои зиди Ҳокимияти Шуравӣ нигоҳ накарда, то соли 1928-ум ба Тоҷикистон 6 ҳазор фирориёни солҳои пурушӯб баргаштанд, ки қисми муайяни онҳо аз обу

¹²⁸ БДТНҚТ. Ф.1.р.1, д. 601, в.9.

замини кишт маҳрум гардида, ба заминҳои вилояти Кӯлобу водии Вахш муҳочир карда шуданд.

Дар охири солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юм дар натиҷаи тадриҷан васеъ гардидани заминҳои қорам масъалаи муҳочирти деҳқонони ноҳияҳои камзамину сараҳолӣ ба водихо ба масъалаи муҳимтарини рӯз табдил меёфт. Дар назди ҳизбу Ҳукумати Ҷумҳури ва ташкилотҳои салоҳиятдор вазифаи муҳими дуруст ба Ёротеппа ва Панҷакент ҷойгир кардани муҳочирон буданд.

Дар маъракаи баҳории муҳочиркунии соли 1928-ум мувофиқи нақша мебоист аз ин вилоятҳо 4289 хочагии деҳқонон дар водихо ҷойгир карда мешуданд. Дар асл бошад 4542 хочагӣ муҳочир карда шуд, ки ин нисбати нақшаи пешбинишуда 303 хочагӣ зиёд буд.¹²⁹

Далелу рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар охири солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юми асри XX рафти муҳочирати деҳқонон вусъат ёфта, шароити иқтимоӣ - иқтисодии онҳо низ муътадил гардид. Рӯхи ватандӯстиву ватанпарварии фотеҳони заминҳои бекорҳобидаву навқорам баланд гардид, сафи ихтиёриён рӯз аз рӯз афзуд. Масалан, дар соли таъсиси Ҷумҳурии Иттиҳодии Тоҷикистон шумораи муҳочиршудагон ба 7414 хочагӣ расид, ки ин нисбати солҳои пешина чандин маротиба зиёд буд. Аммо, соли 1930-юм шумораи муҳочирон 6531 хочагиро ташкил мекард, ки ин нисбати соли пешина камтар буд.¹³⁰

Соли 1930-юм нисбати кам гардидани шумораи хочагиҳои муҳочиршуда сабаби муайян дошт. Ин сабаб ба вазъи сиёсии мамлакатҳои ҳамсоя- Афғонистон ва Тоҷикистон вобаста буд. Бояд тазаққур дод, ки воқеаи аз хорича ба Ватан баргаштани муҳочирон як муддат, яъне солҳои 1929- 1930 сут гардид. Зеро дар ин муддат

¹²⁹ БДТНЧТ. Ф.1.р.1, д. 805, в, 89.

¹³⁰ БДТНЧТ. Ф.1, р.1, д. 1626, в. 78.

хавфи ба марзи Тоҷикистон зада даромадани қувваҳои зидди шуравӣ бо сарварию қурбошӣ Иброҳимбек дида мешуд. Ў бо баҳонаи баргаштани фирориён ба Ватан метавонист унсурони зидди давлати синфи коргару деҳқонро ба хоки муқадаси тоҷикон равон намояд

Сабаби дигари дар ин давра муваққатан таъхир афтодани чараёни муҳоҷират сиёсати ҳизбу давлати Шуравӣ ҳамчун синф барҳам додани кулакҳо баҳисоб мерафт. Қорӣ қардани чунин сиёсат дар ҳамон замон дар шароити Тоҷикистон ва махсусан ноҳияҳои чанубию марказии он хато буд ва дар инкишофи минбаъдаи соҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ монеа гардид. Ҳаминро бояд зикр қард, ки дар ноҳияҳои номбурда ҳуди мафҳуми кулак набуд. Зеро дар ин мавзёҳо заминдорони қалон вучуд надоштанд, мардум асосан дар ноҳияҳои кӯҳсори камзамин ҳаёт ба сар мебуданд. Сиёсати ҳамчун синф барҳам додани ба ном бою кулак дар асоси қарорҳои марказ аз ҷониби ташкилотҳои ҳизбиву давлатӣ дар ҷумҳурӣ амалӣ карда мешуд. Дар асоси ҳамин сиёсат хоҷагиҳои миёнаҳол ҳамчун бою кулак аз воситаҳои истеҳсолот ва ҳуқуқи интиҳобот маҳрум қарда мешуданд ва ҳатто ба онҳо барои ба мавзёҳои навбунёд кӯчидан иҷозат дода намешуд. Бо ҳамин восита соҳаҳои муҳталифи хоҷагии кишоварзиро аз деҳқонони қордону пуртаҷриба маҳрум месохтанд.

Дар чараёни муҳоҷират ва дар макони нав маскан гирифтани деҳқонон душвориҳои дигаре низ садди роҳ мешуданд. Яке аз душвориҳои ба мавзёҳои нав кӯчонида, ҷо ба ҷо қардани аҳолии кӯҳистон аз он иборат буд, ки мардуми таҳҷой ба онҳо чандон муносибати хуш зоҳир намекарданд. Ин омили равонӣ ва этникӣ қабл аз ҳама дар он ноҳияҳо ба назар мерасид, ки дар он ҷойҳо бештар аҳолии туркзабон маскан доштанд. Онҳо, ки бо амри таърихи замон халқи муқимии тоҷикро бо зӯриву таҳдид ба ҷониби

кӯхсор пеш карда буданд, акнун намехостанд, ки тоҷикон боз ба заминҳои бобоии хеш баргарданд. Масалан, чунин воқеа дар ноҳияи Фархор рух дода буд. Вақте ки солҳои 1927-1929 аз ноҳияҳои кӯҳӣ ба ноҳияи Фархор зиёда аз 1600 хоҷагии деҳқонон кӯчонда шуданд, ташкилотҳои салоҳиятдор ва ҳукумати маҳаллӣ дар рафти ҷо ба ҷо кардани онҳо ба душворӣ вохӯрданд, яъне аҳолии таҳҷоии туркзабон барои муқимӣ шудани онҳо муқобилият нишон дод. Онҳо баҳонаеро пеш оварданд, ки гӯё ин заминҳо аз он аҳолии фирорӣ набуда азони мардуми “муқимӣ”, яъне моли туркзабонон мебошад.

Ба ҳамаи ин душворӣҳо нигоҳ накарда, ҷараёни муҳоҷиркунии деҳқонони ноҳияҳои кӯҳиву баландкӯҳ ба заминҳои бекорхобидаву навқорами ҷумҳурӣ идома меёфт.

Муҳоҷирати дохилиҷумҳурии соҳаи кишоварзӣ ва аз дигар ҷумҳуриҳо ба Тоҷикистон омадани одамон махсусан дар солҳои 30-юми асри XX шакли оммавӣ гирифт, ки ин сабаҳои муайян додшт. Яке аз сабабҳои он сохтмони азими ирригатсионии дорои аҳамияти умумии ттҳодии водии Вахш ба ҳисоб мераф.

Ҷараёни муҳоҷиркунии солҳои 30-юмро шартан метавон ба ду давра тақсим кард: давраи аввал солҳои 1929-1934 ва давраи дувум-солҳои 1935- 1941. Ин давраҳо хусусиятҳои ба худ хос доранд, ки дар ҷараёни таҳлили мавзӯ аниқ мешаванд.

Дар аввали солҳои давраи якуми муҳоҷиркунӣ ба он ноҳияҳои ҷумҳурӣ сурат мегирифт, ки ба қувваи қорӣ зарурат доштанд. Пас аз ба қор даромадани иншооти бузурги ирригатсионии водии Вахш ва азхудкардани даҳҳо ҳазор гектар заминҳои наву бекохобида муҳоҷирон асосан ба ноҳияҳои гуногуни ин водӣ раҳсипор мешуданд. Ба водии Вахш аз ҳамаи ноҳияҳои аҳолиаш зичи Тоҷикистон ва ҷумҳуриҳои иттиҳод ва

кабл аз ҳама Ўзбекистон деҳқонон ва мутахасисон муҳочир карда мешуданд. То давраи азхудкунии оммавӣ деҳқонон ба заминҳои пештар обёришаванда муҳочир мешуданд ва баъд дар заминҳои навқорам манзил мегирифтанд. Қисми асосии муҳочиронро деҳқонони беамину камзамин ва фирориён ташкил мекарданд. Онҳо дар ин давра дар қори иншооти ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхудкардани заминҳои нав фаълон ширкат меварзиданд. Аз ин рӯ дар ин давра муҳочиркунӣ характери оммавиро гирифт. Вале душворҳои зиёде садди роҳи муҳочират шуданд. Масалан, набудани роҳҳои мошингард, танқисии матбуот, нокифоягии маблағи давлатӣ, аз ҷониби ташкилотҳои дахлдори маҳаллӣ нодуруст сарф кардани маблағи барои муҳочирон ҷудокардашуда, нокифоягии ҷову манзил ва ғайра.

Тавре ки ишора рафт, давраи дуҷуми муҳочиркунӣ солҳои 1935-1941-ро дарбар мегирифт. Хусусияти махсуси ин давра аз он иборат буд, ки муҳочирони дохилии Тоҷикистон ва берун аз он аслан дар заминҳои навқорам ҷойгир карда мешуданд. Дар ин давра як дараҷа таҷрибаи муҳочир кардани деҳқонон ва онҳоро аз лиҳози хочагӣ ва маданияту маишӣ мувофиқ ҷойгир кардан пайдо мешавад. Дар натиҷаи андухтани таҷрибаи таърихӣ хатоиву қачравихое, ки пештар дар бобати амалӣ гардонидани ҷорабинии муҳими иҷтимоӣ - иқтисодӣ, яъне муҳочиркунии деҳқонони ноҳияҳои кӯҳиву наздиқӯҳӣ ҷой доштанд, як дараҷа ислоҳи худро ёфтанд. Агар пештар деҳқонони алоҳида ва баъзан бо оилаҳояшон муҳочир мешуданд, акнун аксари онҳо бо оилаҳояшон ва ҳатто бо гурӯҳу колхозҳояшон қуч мебастанд. Дар давраи дувум қору ҷорабинӣ ва ҷобачову муқимӣ гардонидани муҳочирон сифатан тағйир ёфт ва он ба як системаи бонизом мубадал гашт.

Дар ин давра Ҳукумати Шуравӣ аз лиҳози иқтисодиву техникӣ ба муваффақиятҳо ноил гардид. Ба

хотири ҳарчӣ тезтар амали кардани сиёсати инкишофи якказироатӣ ва ба даст овардани мустақилияти истеҳсоли пахта, махсусан, пахтаи маҳиннах (аз мамолики хорича) давлати Шуравӣ ба Тоҷикистон ёри моддиву техниро дарег намедошт. Бештари ин ёрӣ ба водии Вахш фиристода мешуд ва бояд изҳор намуд, ки ин қисми Тоҷикистон ба макони техникаи ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва кишоварзии ҷумхурӣ табдил ёфта буд.

Аз ин рӯ, муҳоҷирони давраи дуюм нисбати деҳқонони пешина бо техникаи хоҷагии кишоварзӣ хубтар таъмин буданд ва ҷои меҳнати пурмашаққати дастии камҳосилро бештар меҳнати техники серҳосил иваз мекард. Ин чараён ба баландшавии ҳаҷми истеҳсолот ва бештар гардидани ҳаёти ҷамъиятӣ ва хубтар гардидани ҳаёти моддӣ-маишӣ ва маданияи фотехони заминҳои навқорам ва бекорхобида мусоидат мекард. Дар натиҷаи дар қорҳои ирригатсионӣ-мелиоративӣ ва кишоварзӣ истифода бурдани воситаҳои техникӣ дараҷаи маълумот ва таҷрибаи техникаи собиқ деҳқонони ноҳияҳои кӯҳӣ афзун гардида, аз байни онҳо як зумра муҳандисон ва механизаторони ботаҷриба ва қордон ба воя расиданд.

Моҳи феввали соли 1931-ум Анҷумани IV шуроҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо гардид, ки яке аз масъалаҳои муҳимми мавриди муҳокима қарор додаи он масъалаи муҳоҷиркунӣ ва бурду боҳти он ба ҳисоб мерафт. Дар маърузаи раиси ШКХ ва КИМ ҷумхурӣ А. Ҳочибоеву Н. Махсум ва намояндаҳои маҳалҳо паҳлуҳои мусбату манфии чараёни аз ноҳияҳои кӯҳӣ ба ноҳияҳои пахтакор муҳоҷир кардани деҳқонон ҳамаҷониба таҳлил карда шуданд. Таҳлили муҳокимарониҳо ба ҳулосае меоварад, ки роҳбарони ҷумхурӣ камбудии мавҷудаи соҳаи муҳоҷиркуниро ба гардани қорқунони маҳаллии ҳокимияти Шуравӣ

мезаданд ва намояндагони маҳалҳо бошанд, аз мақомоти болоии ҳизбиву давлатӣ гиламанд буданд, ки онҳо барои сари вақт ва бо низом муҳочир кардани деҳқонон ва дар макони нав ҷойгир кардани онҳо ёрии лозима намерасонанд. Масалан, раиси КИМ Тоҷикистон Н. Махсум дар баромади хеш изҳор намуд, ки яке аз норасоӣҳое, ки дар ҷодаи муҳочиршавӣ ба назар мерасад, аз ҷониби намояндагони ҳукумати маҳаллӣ аз лиҳози хоҷагӣ ва меҳнатӣ сари вақт ҷо ба ҷо накардани муҳочирон ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин, воқеаҳои ба макони зиндагонии пешина баргаштани бархе аз муҳочирон дида мешавад.¹³¹

Дар ҳамин ҷо ӯ инчунин изҳор намуд, ки агар то ин дам муҳочиркунӣ асосан аз ноҳияҳои кӯҳии Қаротегину Дарвоз сурат гирифта бошад, сиёсати ҳукумат минбаъд ба васеъ кардани ҷуғрофиёи муҳочиркунӣ равона карда хоҳад шуд. Ин ақидаи Н. Махсум дар шароити азхудкунии маҷмуии водии Вахш ба таври васеъ гузаронидани маъракаи муҳочиркунӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ дар ҳамон замон ба ҳақиқати воқеӣ рост меояд.

Дар анҷумани IV шуроҳои Тоҷикистон оид ба сохтмони азими Вахш ва масъалаи ҷо ба ҷо кардани муҳочирон намяндаи Қурғонтеппа баромад карда фикру ақидаи хешро иброз дошт. Ӯ аз ҷумла гуфт, ки ноҳияи Қурғонтеппа ноҳияи муҳочиркунии саросар ҳисобида мешавад. Аммо, аз ҷониби ташкилотҳои дахлдори болоӣ барои ҳаматарафа муқимӣ гардонидани онҳо дар макони зисти нав ғамхорӣ лозима зоҳир намегардад. Дар натиҷа 5000 муҳочирон ба ҷойҳои аввалаи истиқоматии хеш баргаштанд. Ӯ аз депутатҳои анҷуман хоҳиш кард, ки барои баргардонидани онҳо ва ташкил кардани муҳочирони

¹³¹ БМДЧТ. Ф.13, р.1,д. 5, в. 55.

нав ба ноҳия мувофиқи нақшаи муайян кӯмак расонанд.¹³²

Намояндагони ноҳияҳои кӯҳсори Шимоли Тоҷикистон низ дар анҷуман фикру ақидаи хешро оид ба муҳочиркунӣ ва камбудиву қачравихо дар ин чода иброз намуда, роҳу воситаҳои барҳам додани онҳоро нишон доданд. Аз ҷумла намояндаи ноҳияи Заҳмадобод (ҳоло ноҳияи Айнӣ) Хочаев оид ба муҳочиркунӣ ибрози ақида намуда, ташкилотҳои дахлдори болоиву маҳаллиро огоҳ кард, ки дар соҳаҳои кишоварзӣ мо бояд қувваҳои кориеро, ки ба заминҳои нав сафарбар мекунем, самаранок истифода барем. Мо аз собиқ округи Панҷакент ва ноҳияи Заҳмадобод ба мавзӯҳои ҷанубиву марказии Тоҷикистон қабл аз ҳама ба заминҳои навқорами водии Вахш чандин оилаҳо ва ашхоси алоҳидаро муҳочир намудем. Аммо, таҷриба нишон дод, ки дар макони нав барои ҷойгир шудан ва беҳтар намудани шароити зисту зиндагонӣ ба муҳочирон чӣ аз ҷониби ташкилотҳои болоӣ ва чӣ аз маҳаллии салоҳиятдор ғамхории лозима зоҳир намегардид. Дар натиҷа қисми муҳочирон ба макони пешинашон баргаштанд. Муҳочирон ба василаи матбуот оид ба вазнинии шароити зиндагонӣ фикру андешаи хешро иброз намуда, аз роҳбарияти ҷумҳурӣ ҳалли ғаврии ин масъаларо хоҳиш карданд. Нусхаи мактуби муҳочирон ба мақомоти давлатӣ расонида шуда бошад ҳам, то ҳол натиҷае надода мавҷи муҳочирони гуреза идома дорад.¹³³

Нуқтаи назари муҳолиф оид ба масъалаи ҳалталаби ҷараёни муҳочиркунӣ ва аз лиҳози хоҷагиву меҳнатӣ мустаҳкам кардани деҳқонон ҳам аз ҷониби роҳбарони болоӣ ва ҳам маҳалҳо дар анҷумани шуроҳо, ки баъди ташкилшаваии Ҷумҳурии Иттиҳодии

¹³² БМДҶТ. Ф.13, р.1,д. 5, в.37.

¹³³ БМДҶТ. Ф.13, р.1,д. 5, в.69-70.

Тоҷикистон баргузор гардид, хеле васеъ баён карда шуданд. Таҳлили ҳуҷҷатҳои анҷуман ба ҳулоса водор мекунад, ки ҳам аз тарафи роҳбарону ташкилотҳои салоҳиятдори ҷумҳурӣ ва ҳам маҳаллӣ оид ба амалӣ гардонидани ҷорабиниҳои муҳоҷиркунии аҳолии ноҳияҳои кӯҳӣ ба қачравӣ хатоҳо роҳ дода мешуд. Асоси ба маҳалҳои зисти пештара куч баستاني деҳқонон ба муҳоҷирон сари вақт нарасонидани ёрии моддӣ молиявӣ ҷудокардаи давлат, баъзан ба дигар эҳтиёт сарф кардани он, пеш аз мӯҳлат аз онҳо талаб кардани қарзи давлатӣ, диққат надодан ба шароитҳои зисту зиндагонии онҳо ба ҳисоб мерафт. Назорат аз болои иҷроиши қарорҳои ҳизбиву давлатӣ оид ба имтиёзҳои муҳоҷирон ниҳоят суст буд ва ҳатто роҳбарони болоиву маҳаллӣ ин имтиёзҳоро бо ҳар роҳу восита ба ғоидаи шахсии хеш истифода мебарданд. Ҳамаи ин камбудиву норасоиҳо дар анҷумани шуроҳои ҷумҳурӣ мавриди муҳокима қарор гирифт ва ташкилотҳои маҳаллии ноҳияҳои кӯҳии сараҳолии ноҳияҳои пахтакор вазифадор карда шуданд, ки ба ин қачравӣ фавран хотима дода, ин ҷорабинии муҳим ба низом дароварда шавад.

Аз ҳуҷҷатҳои анҷуман бармеояд, ки дар Тоҷикистон ва махсусан водии Вахш дар ҳамон шароит ҳарчи зудтар ҷорӣ кардани сиёсати якказироатӣ ва бо пахтаи худӣ таъмин кардани мамлакат, дар маркази диққат меистод. Раиси КИМ ҷумҳурии Тоҷикистон Н. Махсум пас аз ба охир расидани муҳокимаҳои намояндагони анҷуман бо сухани хотимавӣ баромад кард. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки ӯ диққати депутатҳоро бо он ҷалб кард, истифодаи заминҳои бекорхобида, инкишофи босуръати пахтакорӣ ва вобаста ба ин муҳоҷир кардани деҳқонон ба чунин заминҳо ба ҳисоб мерафт. Аз ҷумла ӯ махсус қайд кард, ки масъалаи асосие, ки дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар айни замон меистад дар солҳои наздик ба 166 ҳазор гектар расонидани кишти пахта мебошад. Барои иҷрои ин вазифа масъалаи истифодаи заминҳои нав ва ба онҳо қўшонидани деҳқонони камзамину безаминро ҳал кардан лозим буд.

Бояд зикр кард, ки соли 1931-ум, ки соли оғози азхудкунии маҷмӯии сохтмони иншоотҳои гидротехнии водии Вахш ҳисоб мерафт, дар бобати муҳочиркунии дохили ҷумҳурӣ ва берун аз он ба заминҳои бекорхобидаву навқорам соли дигаргунии кулӣ ба ҳисоб мерафт. Ба ҳаммаи камбудихову қачравихо нигоҳ накарда, дар ин давра қараёни муҳочиркунӣ суръат мегирад. Зеро ин масъала яке аз вазифаҳои муҳими сохтмони маҷмаи иншоотҳои ирригатсиониву мелиоративӣ ва истифодаи заминҳои нав ба шумор мерафт.

Муҳочироне, ки аз ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои сафарбар карда мешуданд, бо роҳи оҳан ба тавассути Тирмиз ба ҷумҳурӣ ворид мегардиданд. Ҳаминро бояд таъкид кард, ки аз ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон натавонанд ба мавзӯҳои навбунёди ҷанубию марказии ҷумҳурӣ муҳочирон сафарбар карда мешуданд, балки барои онҳо дар ин ҳолат ҳамаҷумла карда мешуд. Дар ҳамон давра ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон аз лиҳози истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба ноҳияҳои ҷанубию марказии ҷумҳурӣ пешқадамтар буданд. Масалан, аз қониби мақомоти болоии ҷумҳурӣ ҳукумати маҳаллии ноҳияи Панҷакент моҳи феввали соли 1931-ум вазифадор карда шуда буд, ки ба Тирмиз, ки нуктаи қабули муҳочирон аст, 9000 пуд биринҷ бифиристад, ба шаҳри Сталинобод бошад 3000 пуд ҳамингуна маҳсулот равон кунад. Бағайр аз ин ба таври қавӣ 1000 пуд рағани пахта ба Тирмиз бифиристад¹³⁴.

¹³⁴ БМДҶТ. Ф.18, р.1, д. 359, в.55.

Ин ва дигар чорабиниҳои иҷтимоӣ барои қабул ва муқимӣ шудани муҳоҷирон дар ҷову макони нав нигаронда шуда буданд.

Барои он ки ҷараёни муҳоҷиркунӣ сари вақт ва бо низому муташаккилона гузарад, дар ноҳияҳое, ки муҳоҷирон гун мешуданд, аз ташкилотҳои болоӣ ва маҳаллӣ вакилон таъйин мегардиданд, ки онҳо то ба макони нав расонидану ҷо ба ҷо кардан вазифадор буданд ва дар бораи фаъолияти хеш ба идораҳои салоҳиятдор ҳисобот медоданд. Муҳоҷирон дар ин давра гурӯҳ – гурӯҳ бо оилаҳояшон мекӯчиданд. Барои он ки анъанайи ҳамгузарӣ ва хешутабориро идома диҳанд аз ташкилотҳои дахлдор талаб мекарданд, ки ҳамаи онҳоро дар ноҳияи муайян ҷой дода, барояшон дар як ҷой замин ҷудо кунанд. Дигар омили мусбате, ки оид ба муҳоҷиркунӣ ба назар мерасид, барои муҳоҷирони роҳдур созмон додани нуктаҳои дамгирӣ маҳсуб мегашт. Масалан, барои муҳоҷирони ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон чунин нуктаҳо дар истгоҳҳои роҳи оҳани Ховаст (Урсатовск) ва Тирмиз амал мекарданд. Дар ноҳияҳои ҷанубию марказии ҷумҳурӣ бошад, онҳо дар шаҳри Душанбе ташкил карда шуда буданд.

Баҳори соли 1931 муҳоҷиргардонӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон идома дошта, вакилон аз марказу маҳал таъйин карда мешуданд. Масалан, дар ноҳияи Ўротеппа ба ин қор ҷонишини раиси маркази маъракаи киштуқор дар ҷумҳурӣ Аликсеевский ва аз маҳал Ориф Ҳалимов ҷалб гардиданд, ки онҳо аз ҷараёни кӯчидан то ба ҷойи нав расидани муҳоҷирон ҷавобгар буданд. Муҳоҷирони Ўротеппа, шумораашон ба 143 хочагӣ мерасид, мувофиқи талабашон дар ноҳияи Арали водии Вахш дар як мавзеи муайян ҷойгир карда шуданд. Онҳо минбаъд заминҳои ин мавзеъро аз худ карда, соҳаи пахтакориро ривож доданд.¹³⁵

¹³⁵ БМДҶТ. Ф.18, р.1, д. 359, в.69, 112.

Ташкили муҳочирати деҳқонон ба заминҳои бекорхобидаву навкорам чун пешина дар округи Фарм нисбатан муташаккил мегузашт, ки ба он раиси КИМ Тоҷикистон Н. Махсум шахсан назорат мекард. Аввали моҳи март соли 1931-ум аз ноҳияҳои Фарму Ҳоит, Чиргатолу Тавилдараи округи Фарм 500 хоҷагии деҳқонон ба водии Вахш муҳочир карда шуданд, ки ин 170% фоизи нақшаи ҷумҳурӣ ва 125% нақшаи округро ташкил мекард. Аз байни онҳо аз ҳама бештар аз ноҳияи Фарм, яъне 210 хоҷагиҳои деҳқонон муҳочир карда шуда буданд.¹³⁶ Дар ҳамин давра чараёни аз мамолики хориҷа ба Тоҷикистон баргаштани фирориён давом мекард. Чун пештара яке аз роҳҳои ҷо ба ҷо кардани онҳо ба заминҳои бекорхобидаву навкорам муҳочир кардани эшон маҳсуб мегашт. Аввали моҳи апрели соли 1931 хоҷагиҳои фирориёне, ки аз онҳо 212 хоҷагиро қазоқҳо ва 107 хоҷагиро қунғуротҳо ташкил мекарданд, ба ноҳияи Қизилқалъаи водии Вахш муҳочир карда шуданд.¹³⁷

Муҳочирати деҳқонон ба ноҳияҳои ҷанубию марказии Тоҷикистон аз беруни ҷумҳурӣ низ давом мекард. Ин муҳочират аслан аз Ҷумҳурии Ўзбекистон ва қабл аз ҳама аз водии Фарғона буданд. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки ин муҳочирон ихтиёран ба ин ҷо меомаданд ва ё бо хоҳиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё супориши боло? Таҳлилу муқоисаи маводҳои зиёд имконият медиҳанд ба ҳулосае оем, ки ташкили муҳочирон аз Ўзбекистон ба ноҳияҳои навбунёди Тоҷикистон маҳз бо супориши Бюрои Осийимӣнагии КМ ҲКҶ (б) ба вуқӯъ мепайваст. Ҳаминро бояд тазаккур дод, ки иншооти ирригатсионии водии Вахш сохтмони умумиитиҳодӣ эълон гардида буд ва он барои истехсоли пахта бояд

¹³⁶ БМДҶТ. Ф.18, р.1, д. 359, в. 90.

¹³⁷ БМДҶТ. Ф.18, р.1, д. 359, в.149.

дар муддати нисбатан кӯтоҳ ба анҷом расонида мешуд. Тоҷикистон дар танҳоӣ чунин кори бузурги маҷмаиро дар як муддати муайян иҷро карда наметавонист. Ўзбекистон бошад бо Тоҷикистон ҳамсарҳаду ҳамсоя ва дорои қувваи зиёди корӣ буд, ки онҳо таҷрибаи зиёди кишоварзӣ ва қабл аз ҳама пахтакорӣ доштанд. Аз тарафи дигар, ба Тоҷикистон кӯчонидани як қисми аҳолии Ўзбекистон мақсади стратегӣ ҳам дошт, яъне онҳо дар ин ҷо реша давонда муқимӣ шаванд.

Бо супориши Бюрои Осиемиёнагии КМ ҲКҶ (б) аз Тоҷикистон ба вилояти Фарғона бо мақсади ба муҳочират ҷалб кардани деҳқонон Додобоев, Юлдошев ва Давлатбоев ҳамчун вакил фиристода шуда буданд. Онҳо дар байни мардум корҳои оммавӣ - фаҳмондадихӣ бурда, барои муҳочирони ба роҳ баромада шароитҳои иҷтимоӣ- маишӣ муҳайё мекарданд.

Вакили Тоҷикистон дар Намангон Додобоев моҳи март соли 1931-ум ба Бюрои Осиемиёнагии КМ ҲКҶ (б) хабар дод, ки дар ҳамин давра, ғайр аз 450 ашхоси ихтиёрӣ барои Тоҷикистон 3400 нафар деҳқонон ба муҳочиршавӣ омода карда шудаанд.¹³⁸

Дар ахбори хеш Додобоев аз Бюрои Осиемиёнагӣ ва КМ ҲКҶ (б) хоҳиш кард, ки барои 5000 муҳочирон дасти ёрӣ дароз кунад. Инчунин ба муҳочирон имконият дода шавад, ки ҳайвони хонагӣ ва кории худро аз макони асли ба заминҳои нав биёранд.¹³⁹

Мувофиқи нақшаи муайяни пешакӣ соли оғози маҷмааи сохтмони Вахш ҳам аз дохили ҷумҳурӣ ва ҳам берун аз он 12000 хоҷагиҳои деҳқонон ба заминҳои пахтакор муҳочир карда шудданд. Аз рӯйи маълумотҳои боэътимод аввали апрели соли 1931-ум

¹³⁸ БМДҶТ. Ф.18, р.1, д. 359, в. 110.

¹³⁹ БМДҶТ. Ф.18, р.1, д. 359, в. 110.

9729 хоҷагиҳои муҳоҷирон ба заминҳои нав ҷойгир карда шуданд, ки ин 81% нақшаи солонаро ташкил мекард. То ин дам иҷро нагардидани нақшаи муайян ба он вобастагӣ дошт, ки ноҳияҳои Ёротеппа, Кангурт, Нов, Ашт, Обигарм, Заҳматобод, Шӯробод ва Шахристон, инчунин баъзе ноҳияҳои вилояти Фарғонаи Ҷумҳурии Ёзбекистон ўҳдадории муҳоҷиртайёркуниро ба ҷо намеоварданд. Ғайр аз ин, дар ин муддат аз ҷониби ташкилотҳои салоҳиятдор оид ба гузаронидани маъракаи муҳоҷиркунӣ ба қачраву хатоҳои ва методҳои маъмуриятчиғӣ роҳ дода мешуд, ки ин яке аз сабабҳои нисбатан ба таъхир афтодани ин ҷорабинӣ ба шумор мерафт. Чунин амалиёт сабаби вайрон шудани принсипи муҳоҷирати ихтиёрӣ гардида, ба иҷрои нақшаи кўчонидани деҳқонон ба заминҳои бекорхобида ва муқимӣ гардидани онҳо дар ҷову макони нав ҳалал мерасонд.

Воқеан, дар он ноҳияҳои ҷумҳурӣ, ки аз тарафи вакилони марказию маҳаллӣ дар байни деҳқонон қорҳои зиёди оммавӣ-фаҳмондадиҳӣ гузарогнида, принсипҳои ихтиёран кўчонидан асосан риоя карда мешуд, нақшаи муҳоҷиркунӣ барзиёд иҷро мегардид. Ба чунин ноҳияҳо Янгибозор, Шаҳринав, Хучанд ва Фарм дохил мешуданд.

Агар ҷамъбасти якҷандсолаи ҷараёни муҳоҷиркуниро рӯйи қоғаз орем, равшан мегардад, ки суръати он маҳз дар охири солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юм нисбат ба давраҳои баъдина балантар буд. Ба ин қабл аз ҳама омили субъективӣ тақон дод, зеро роҳбарони ҷумҳурӣ махсусан Н. Махсум ва А.Ҳочибоев ҳаракат мекарданд, ки бо ҳамин роҳ деҳқонони ноҳияҳои кўҳӣ соҳиби воситаҳои истеҳсолот шаванд, дараҷаи моддиву маишӣ ва маданияту техникаи онҳо баланд гардад ва тоҷикон худашон заминҳои бобоиашонро обшору азхудкунанд. Масалан, аз соли

1928 то соли 1932-юм, яъне дар зарфи панҷ сол шумораи муҳочирон ба 37732 хоҷагӣ расид. Аммо, дар ҳамин давра аз ин хоҷагиҳо 18355 ё худ 47% ба ҷойҳои истиқомати пешина баргаштанд.¹⁴⁰

Ба макони бобой баргаштани муҳочирон, албатта, сабабҳои субъективӣ ва объективӣ доштанд, ба чараёни муҳочиркунӣ ва дар ноҳияҳои пахтакорҳо ба ҷо кардани онҳо алоқа дошт. Масалан, дар вақти кӯчонидани муҳочирон аз ҷониби вакилони ҷумҳурӣ ва мансабдорони маҳаллӣ ба саҳлангорӣ роҳ дода, таркиби иҷтимоӣ ва қобилияти касбии онҳо ҳаматарафа санҷида намешуд. Дар натиҷа ба ҳайати муҳочирон ғайр аз деқонони асил, чун солҳои пешина инчунин савдогарон, собиқ амалдорони амирӣ, унсурҳои тасодуфӣ, ки ба хоҷагии кишоварзӣ ва махсусан пахтакорӣ алоқае надоштанд, дохил мегардиданд.

Бо мақсади ба эътидол овардани корҳои ташкилии фатҳи заминҳои водии Вахш ва бехтар кардани чараёни муҳочиркунӣ ШКХ ИҶШС соли 1932-юм «дар бораи аз ҷиҳати ирригатсионӣ азхудкардани заминҳои водии Вахш» қарори махсус баровард. Дар ин қарор нақшаи фатҳи навбати якуми заминҳои водии Вахш тасдиқ карда шуда буд. Мувофиқи ин нақша баҳори соли 1933-юм 21,6 ҳазор гектар замин фатҳ ва барои кишти зироатҳои кишоварзӣ тайёр карда шуданд. Аз ин 17,7 ҳазор гектар замин ба колхозҳо ва 4 ҳазор гектар ба совхозҳо дода шуд. Ҳамин сол аз ин заминҳо 5 ҳазор гектараш барои кишти пахтаи маҳиннах (дар колхозу совхозҳо) ба нақша гирифта шуд.¹⁴¹

¹⁴⁰ Абулҳаев Р. Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (Солҳои 1917-2000), Душанбе 2012, С.159.

¹⁴¹ Курбонова Ш.И. Переселение: Как это было?, Душанбе, 1993. С.66.

Ба хоџири иҷрои қарори Ҳукумати Иттиҳод КИМ ва ШКХ Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 ноябри соли 1932-юм « Дар бораи муҳочиркунӣ ба водии Вахш» қарор баровард, ки дар он кӯшиши ба таври мушаххас ташкил кардан қорҳои ташкилӣ - сиёсӣ ва оммавӣ-фаҳмондадиҳӣ оид ба водии Вахш муҳочир қардани деҳқонон баён гашта буд, ки тирамоҳи соли 1932 ва баҳори соли 1933 бо иштироки муҳочирон майдони 1,5 ҳазор га. замин азхудшавад. Аз ҳисоби давлат ҳамаи оилаҳои муҳочирон бо хӯрок таъмин қарда мешуданд. Мувофиқи қарор қулли муҳочирон дар муддати панҷ сол аз андозии кишоварзӣ озод ва то ҳосили оянда бо орд таъмин мегардиданд. Ба ҳар як хоҷагии муҳочир 3 гектар замини обӣ қудо қарда мешуд. Аз ин бояд дар 1-1,5 гектар замин ҳатман пахтаи маҳиннах қошта, боқимондаи замин барои обҷақорӣ, хӯроқи қорво, зироатҳои рағандиҳанда ва ғалладона истифода мегардид.

Дар асоси қунин имтиёзҳо КИМ ва ШКХ Тоҷикистон барои сафарбар қардани муҳочирон аз ноҳияҳои Хӯҷанд, Қонибодом, Ашт, Ҷротеппа, Балҷувон, Хаволинг, Ғарм, Қоит ва Қалъаихумб ба водии Вахш ва дигар мавзёҳои қанубию марказии қумҳурии қораҳои лозимӣ андешиданд.¹⁴²

Тавре ки аз ин мисолҳо бар меояд, дар давраи азхудқардани водии Вахш ва иншоотҳои азими ирригатсионӣ муҳочират доираи васеъро дарбар гирифта, ба ин қорабинии муҳим қариб ҳаммаи ноҳияҳои қумҳурии қалб қарда шуда буданд. Бинобар ҳамин маблағқудокунӣ ба ин қорабинии иҷтимоӣ - иқтисодӣ сол аз сол зиёд мегардид. Ҳукумати қумҳурии соли 1932-юм тамоми хароҷот ва имтиёзҳои муҳочиронро ба назар гирифта, ба ин мақсад 17млн.720 ҳазор сӯм қудо қард.¹⁴³

¹⁴² Курбонова Ш.И. Асари номбурда С 67.

¹⁴³ БМДҚТ. Ф.18, р.2, д.765, в. 45.

Дар ин муддат чунин масъалаҳои муҳим, аз ҷумла дар мавзӯҳои муайян ҷой додани муҳочирон, манзили онҳоро обод кардан, ҷудо кардани ҳавлию хона ва заминҳои қорам, барои инкишофи соҳаҳои кишоварзӣ ёри ҳаматарафа расонидан, ҷудо кардани тухмӣ, олотҳои истеҳсолӣ, маданӣ-маърифатӣ ва дигар масоили ҳаётан зарур ба таври бояду шояд ҳаллу фасл мегардиданд. Барои ҳалли саривақтии ин масъалаҳо ташкилоти махсус лозим буд, ки тамоми ҷамоатҳо маҳз ба иҷрои ҳамин вазифаҳо равона карда шуда бошад.

Ҳамаи ин ва дигар масоилро ба эътибор гирифта, ШКХ ҷумҳурӣ тобистони соли 1932 бо қарори худ трести «Переселенстрой»-ро таъсис дод. Ин ташкилот дар назди Раёсати марказии муҳочиркунӣ, ки дар ихтиёри Комиссариати халқии зироати ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ташкил дода шуд.

Тамоми шароити имкониятҳо ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурӣ ҳар сол нақшаи муҳочиркуниро муайян мекард. Қабл аз ҳама нақшаи ба водии Вахш муҳочир карадни деҳқонон ба эътибор гирифта мешуд. Муҳочиркунии нақшаи баҳор ва тирамоҳи соли 1933-юм чунин буд: аз ҳисоби сарбозони аз хизмати Атиши Сурх озодшуда 1500 хоҷагӣ, ҷамъулҷамъ 3750 хоҷагӣ. Аммо, вақте ки вазъияти бо қувваи қорӣ таъмин будани ноҳияҳои водии Вахш дуруст таҳлил карда мешавад, маълум мегардад, ки чунин миқдори хоҷагиҳои муҳочирон барои инкишофи хоҷагиҳои кишоварзӣ ва махсусан пахтақорӣ кифоя нест. Бинобар ҳамин ин нақша аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва ташкилотҳои салоҳиятдор аз сари нав дида баромада, ба шумораи муҳочирон тағйирот дароварда мешавад. Шумораи муҳочирон дар ин сол ба 5035 хоҷагӣ расида, аз он ба ноҳияи Вахш 1954 хоҷагӣ, Қургонтеппа 1201 хоҷагӣ, Ҷилликӯл 954 хоҷагӣ, Шаҳритус 703 хоҷагӣ ва Арал 823

хочагӣ рост меомад. Аз шумораи умумии деҳқононе, ки ба ноҳияҳои водии Вахш муҳочир шуда буданд, 2697 хочагӣ аз нақша берун буд.¹⁴⁴

Умуман агар соли 1933-юм 8482 хочагӣ ба ноҳияҳои пахтакори ҷумҳурӣ муҳочир шуда бошанд, аз он 3388 хочагӣ аз рӯи нақшаи пешакӣ, 5094 хочагии дигар берун аз нақша ҳичрат карда буданд, ки ин ҳам яке аз вижагиҳои амалӣ гардидани ин чорабинӣ ба шумор меравад. Аз ин миқдор ба ноҳияҳои Шаҳринаву Кӯлоб, Янгибозору Ҳисор, Лақайточику Фархор ва ҷанде дигар 3447 хочагии деҳқонон муҳочир шуданд.¹⁴⁵

Воқеан, Раёсати марказии муҳочиркунӣ пеш аз ҳама ба он диққат меод, ки ҳайати муҳочирон ҳаматарафа омӯхта шавад, то ки минбаъд ба ҳайати он одамони тасодуфӣ, фиребгару қаллоб ва аз хочагии кишоварзӣ дур дохил нагарданд. Нисбати онҳо ва аъзои оилашон дар ҷараёни кӯчбардорӣ ва дар ҷову макони нав муқимӣ гардидан ғамхории махсус зоҳир карда мешуд.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда мисли солҳои пешин дар ҷараёни муҳочиркунӣ ва аз лиҳози хочагӣ муқимӣ гардидани муҳочирон ба хатоиву қачравӣҳо роҳ дода мешуданд, ки ин боиси аз макони нав кӯчидани хочагиҳои деҳқонон мегардид. Танҳо фарқаш аз солҳои пешин дар он буд, ки аз ноҳияҳои пахтакор рафтани деҳқонони муҳочир нисбатан камтар ба назар мерасид. Дар натиҷаи нокифоя будани маблағ соли 1933 1800 нафар муҳочирон, ба истиснои муҳочирони водии Вахш, барои ба эътидол овардани хоҷагиашон қарзи давлатӣ гирифта натавонишанд, ки ин ҳам ба чорабинӣ таъсири манфӣ расонид.

¹⁴⁴ Из истории коллективизации сельского хозяйства и колхозного строительства в Таджикской ССР, 1926-1937. гг. (Сборник документов и материалов) Из-во «Дониш», Душанбе, 1973 т.1.С. 529.

¹⁴⁵Из истории коллективизации... т.1.С. 529.

Тачрибаи андухтаро ба назар гирифта, Раёсати марказии муҳочиркунӣ ба ташкилоҳои хизбиву давлатии ҷумҳурӣ таклиф пешниҳод намуд, то ки ташкилотҳои ноҳиявӣ дар бобати аз лиҳози хочагӣ ҷойгир кардани фотехони заминҳои навкорам амалан ширкат варзанд, бояд дар назди кумитаҳои иҷроияи ноҳияҳои асосии муҳочирқабулкун (Арал, Чилликӯл, Шахритус, Фархор, Қурғонтеппа) шуъбаҳои мустақкам кардани хочагии деҳқонон ташкил дода шавад.¹⁴⁶

Аз соли 1933 то соли 1937 ба водии Вахш зиёда аз 18 ҳазор хочагиҳои деҳқонон аз ноҳияҳои гуногун кӯчонида шуда буданд, ки аз он 3,5 ҳазор хочагӣ боз ба ҷойҳои пешинаи худ баргаштанд. Ин амалиёт ба давлат 1 миллиону 600 ҳазо сӯм зараи моддӣ расонид.¹⁴⁷

Маводҳои бисёр шаҳодат медиҳанд, ки дар солҳои 30-юми асри ХХ, Ҷумҳурии Тоҷикистон мамлақати аграрӣ баҳисоб мерафт, мақомоти хизбиву давлатӣ ба инкишофи обёрию мелиоратсияи замин, азхудкунии мавзъҳои наву ба ин ҷо кӯчонидани деҳқонони ноҳияҳои камзамин диққати ниҳоят ҷиддӣ медоданд. Масалан, КМ ҲҚ Тоҷикистон ва ШКХ ҷумҳурӣ танҳо соли 1936 оид ба ин масъала 37 қарор қабул кардаанд, ки аз онҳо 27-тояш ба масъалаҳои муҳочирати дохилиҷумҳурӣ ва берун аз он бахшида шуда буданд.¹⁴⁸»Дар бораи тайёри ба водии Вахш муҳочир кардани деҳқонон», «Дар бораи истифодаи маводи маҳаллии сохтмон барои муҳочирони водии Вахш», «Дар бораи дар фасли баҳор ба водии Вахш кӯчонидани муҳочирон», «Дар хусуси ба водии Вахш кӯчонидани муҳочирон аз ноҳияҳои Конибодому Шаҳринав», «Дар бораи рафти сохтмон барои муҳочирони водии Вахш» ва амсоли инҳо аз ҷумлаи ҷунин қарорҳо мебошанд.

¹⁴⁶ Из истории коллективизации...т.1, С. 531.

¹⁴⁷ БМДҶТ. Ф.18, р.1. д.1626, в.39-40.

¹⁴⁸ БМДҶТ. Ф.18, р.1.д.986. в. 9.

Муҳочирати нимаи дувуми солҳои 30-юм нисбати муҳочирати нимаи аввали он бо баъзе хусусияту омилҳояш фарқ мекард. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандааш аз он иборат буд, ки агар дар нимаи аввали солҳои 30-юм аз ноҳияҳои кӯҳсору камзамини Тоҷикистон ба водии нисбатан фароҳи он асосан деҳқонон муҳочир шуда бошанд, дар нимаи дуюми он аксари муҳочиронро аҳолии берун аз ҷумҳурии ташкил мекарданд, ки ин ҷараён сабаби субъективӣ дошт.

Дар нимаи дуюми солҳои 30-юм баъди аз ҳаёти сиёсӣ дур кардан ва ҳатто ҷисман нобуд сохтани роҳбарони онвақтаи ҷумҳурии раванди аз манотиқи дигари Иттиҳоди Шуравӣ, бахусус аз Ҷумҳурии Ўзбекистон ба водии аз лиҳози мелиоративӣ беҳтари Тоҷикистон кӯчонда овардани деҳқонон ва табақаҳои дигари аҳолии зиёд гардид. Аммо, раванди аз навоҳии сернуфузи минтақаҳои кӯҳсори ҷанубию марказии ҷумҳурии муҳочир кардани деҳқонони безамину камзамин ва ба водии навобод фиристонидани онҳо нисбатан суст гардид. Масалан, мувофиқи маълумотҳо ба водии Вахш аз соли 1935 то моҳи октябри соли 1936-ум 4250 хоҷагиро муҳочир карданд, ки аз онҳо 1142 хоҷагӣ аз ноҳияҳои Шимолии Тоҷикистон, 1207 хоҷагӣ аз Ҷумҳурии Ўзбекистон ва 1902 хоҷагӣ аз қисми аврупоии Иттиҳоди Шуравӣ буданд. 90 фоизи муҳочирони мазкур сокинони муқими водии зарҳези Вахш буданд.¹⁴⁹

Соли 1937-ум бошад ба водии Вахш ҳамагӣ 2000 хоҷагӣ, аз ҷумла 1700 хоҷагӣ аз ноҳияҳои Осиёи Миёна ва 300 хоҷагӣ аз қисми аврупоии Иттиҳоди Шуравӣ муҳочир карда шуд. Ин ва дигар далелҳо шаҳодат медиҳанд, ки аз нимаи дувуми солҳои 30-юм, махсусан баъди ободонии навбати аввали заминҳои водии Вахш,

¹⁴⁹ БМДҶТ. Ф.18, р.1.д.1625. в.9.

суръати ба инчо кӯчонидани деҳқони берун аз ҷумҳурӣ зиёд мегардад.

Ба ақидаи мо, пас аз ин далелу рақам ва мисолҳо барои хонандагони сершумор истилоҳҳои «фишороварӣ ба русҳо», «риоя накардани принсипи интернатионализм» комилан равшан хоҳад гардид. Акнун онҳо бояд бифаҳманд, ки чаро Н. Махсум, А.Ҳочибоев, Ш. Шотемур ва дигарон ҳамчун миллатчиёни буржуазӣ муттаҳам карда шуданд. Он фарзандони ватанпараст ва бедордили миллат то даме, ки дар сари қудрат буданд, пайваста кӯшиш ба харҷ медоданд, ки ба заминҳои бекорхобидаву навқорами Тоҷикистон маҳз худи тоҷикон ва пеш аз ҳама деҳқонони камзамину беамини ноҳияҳои кӯҳистони он муҳочир гардонидани шаванд, то онҳо тавонанд бо дили гарм ва ибтиқори меҳанпарастона заминҳои аҷдодии хешро ба майдони «тиллои сафед», ба боғу бӯстонҳо табдил диҳанд. Вале сад дарег, ки онҳо армонҳои волои меҳанпарастии хешро бо худ ба гӯр бурданд.

Қараёни пурвусъати муҳочирати деҳқонон ва табақаҳои дигари аҳоли ба водии набунёди Тоҷикистон асосан ниммаи аввали соҳи 30-юмро дарбар мегирад. Аз нимаи дувуми солҳои 30-юм сар карда, раванди аз лиҳози хоҷагию кишоварзӣ аз худ кардани заминҳои бекорхобидаву навқорам ва қорҳои ирригатсиониву мелиоративӣ сурат мегирад. Яъне то ин дам қисми асосии муҳочирони дар макони нав ҷойгир шуда, ба инкишофи хоҷагии кишоварзӣ, қорҳои ирригатсиониву мелиоративӣ ба таври ҷиддӣ машғул мегарданд.

Бояд зикр кард, ки дар ҳуҷҷатҳо, маҷмуаҳои оморӣ, адабиёти таърихӣ то ин дам ягон рақаме, ки шумораи аниқи муҳочиронро дар тӯли солҳои 20-ум ва 30-юми асри ХХ ба таври умумӣ муайян намояд, вучуд надорад. Далелу рақамҳое, ки оид ба муҳочират дар солҳои алоҳида вомехӯранд, ниҳоят ҳархела ва ба ҳам

зиданд. Бинобар ҳамин, мо кӯшиш кардем, ки далелу рақамҳои гуногунро ҳаматарафа омӯхта, ба тарозӯи ақлу идрок баркашида, шумораи умумии муҳочиронро дар давраҳои муайян аниқу равшан созем. Мувофиқи ҳисобу китоб шумораи муҳочирон дар Тоҷикистон аз соли 1924 то соли 1937, яъне то дами мунтазам ба ноҳияҳои навбунёд кӯчонидани деҳқонон зиёда аз 70 ҳазор хоҷагиро ташкил мекард. Аз соли 1937 то соли 1941 бошад шумораи ҳарсолаи муҳочирон нисбати солҳои пешина ниҳоят кам ба назар мерасид.

Дар ин давра макони асосии муҳочиронро ноҳияҳои навбунёди водии Вахш ташкил мекарданд ва қисми бештари деҳқонон ба ин ҷо фиристонида мешуданд. Мувофиқи маълумоти муҳаққиқони ин соҳа аз соли 1925 то соли 1941-ум аз ноҳияҳои мухталифи Тоҷикистон ва берун аз марзи он ба водии Вахш 48,7 ҳазор хоҷагии деҳқонон муҳочир карда шуда буд. Агар ба ин рақам хоҷагиҳои фирорӣ аз Афғонистон баргашта ва коргарону мутхассисони баъди анҷоми иншоотҳои ирригатсионӣ дар водии Вахш монда ҳамроҳ карда шаванд, ин шумора ба 65 ҳазор хоҷагӣ мерасад¹⁵⁰.

Бояд изҳор кард, ки дар раванди муҳочиркунӣ ба заминҳои бекорхобидаву навкорам ҷараёни ба макони пешина бозгаштани деҳқонон пайваста мушоҳида карда мешуд, ки ин аз шумораи умумии кӯчбардоштагон тахминан 15-20 фоизро ташкил мекард. Ин ҷараён дар он замон сабаҳои муайяни сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ дошт.

Ба кулӣ норасоӣҳо, қачраву хатоҳо нигоҳ накарда, Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва ҳизби коммунист ва мақомоти салоҳиятдор дар тӯли охири солҳои 29-ум ва 30-уми асри XX барои амалӣ гардонидани сиёсати аз ноҳияҳои сараҳолӣ кӯҳсор ба водӣҳои навбунёду

¹⁵⁰ Курбонова Ш.И. Китоби нобурда. С.76.

камаҳолӣ муҳочир кардани деҳқонони зиёдеро ба сомон расониданд. Ба ҳаёт тадбиқ кардани ин сиёсати муҳими иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва маданӣ- маишӣ дар шароити Тоҷикистони камзамин барои инкишофи ҳаматарафаи кишоварзӣ, заминкушоиву мелиоратсия ва амсоли инҳо аҳамияти ниҳоят калон дошт. Ҳалли ин масъала дар он солҳо ба муттаносуби демографӣ дар деҳоти тоҷик ҳамаҷониба мусоидат кард. Муҳочирати деҳқонон дар солҳои 30-ум бо баъзе хусусиятҳои хеш фарқ мекард. Яке аз ин хусусиятҳо характери оммавӣ касб кардани он маҳсуб мегашт. Таҷрибаи таърихӣ собит месозад, ки сиёсати муҳочиркунӣ ва хусусан муҳочирати дохили ҷумҳурӣ раванди воқеиву ҳаёти ба шумор мерафт ва барои хоҷагии халқи Тоҷикистон аҳамияти бебаҳо дошт ва дорад.

Аммо баъди огози Ҷанги Бузурги Ватанӣ муҳочирати аграрӣ дар давраи муайян қатъ гардид ва дар солҳои панҷсолаи пас аз ҷангӣ боз эҳё шуд.

IV

Бо техника ва кадрҳои механизаторӣ таъмин кардани заминҳои наву бекорҳобида.

Масъалаи тайёр кардани кадрҳои механизаторӣ дар охири солҳои 20-ум ва солҳои 30-юми асри XX дар Тоҷикистон бевостиа ба ҳаракати колхозӣ ва ҷараёни азхудкардани заминҳои наву бекорҳобида, инкишофи ирригатсияю мелиоратсия ва муҳочирати дохилӣ саҳт алоқаманд буд. Маълум, ки дар шароити Тоҷикистон, ки дар гузашта яке аз гушаҳои аз лиҳози иқтисодиву техникӣ ақибмондаи саризми рус маҳсуб буд. Баъд аз ғалабаи инқилоби октябр бошад то соли 1929-ум Тоҷикистон дар ҳайати ҷумҳурии Ёзбекистон чун ҷумҳурии мухтор маҳсуб буд, ки истиклолияти пурра надошт. Танҳо пас аз соли 1929, ки ҷумҳурии соҳибистиклол гашта, ба ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ дохил мешавад, баъзе масъалаҳои иҷтимоӣ- иқтисодии

хешро нисбатан мустақилона ҳалу фасл мекунад. Ҷумҳурӣ дар охири солҳои 20-ум ва ибтидои солҳои 30-юм ҳамчун ҷумҳурии аграрӣ маълум буд, ки ин вазъият имконият наметод, ки техникаи замонавӣ хоҷагии кишоварзиро дошта бошад. Вақте ки ҳукумату ҳизби коммунист дар мащаби мамлакат масъалаи коллективонии суръатноки хоҷагии кишоварзиро ба миён гузоштанд, тамоми ҷумҳуриҳои шуравӣ барои иҷрои саривақтии ин масъалаи дар он солҳо муҳим ва ҳалқунанда ба шумор мерафт, вазифадор карда мешуданд. Аммо, дар он айём бо асбобу анҷоми хоҷагии кишоварзии бобоӣ на сохти колхозӣ ва на масъалаҳои инкишофи системаҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхудкардани заминҳои нав аз имкон берун буд. Чунин шароитҳоро ба эътибор гирифта, чараёни аз марказ ба ҷумҳурии Тоҷикистон фиристонидани техникаи ҳамонвақтаи хоҷагии кишоварзӣ бо кадрҳои механизаторӣ оғоз меёбад.

Тавре ки дар боло изҳор карда шуд, дар солҳои панҷсолаи якум нисбати давраи барқароркунӣ сохтмонҳои азими ирригатсионӣ ва азхудкунии заминҳои нав бо суръат идома меёфт, ки он ҳам техникаи пуриқтидор ва ҳам маблағи зиёд талалб мекард. Чунин вазъиятро ба эътибор гирифта, бо мақсади аз лиҳози техникӣ таъмин кардани хоҷагии кишоварзӣ ва ирригатсияю мелиоратсияи замин чараёни ба ҷумҳурӣ дохил кардани инвентар (асбобу анҷом) тез карда мешавад. Аз соли 1929 то 1932 ба ҷумҳурӣ зиёда аз 30,5 ҳазор сипари (плуги) бо асп ҳарактунанда, зиёда аз 35,2 ҳазор мола, наздики 13,5 ҳазор сеялок (мошини тухмпӯшӣ), 11,5 ҳазор культиватор (мошини заминнармкунӣ), 8,2 ҳазор каланд, 11 сипари (плуги) трактор ва 79 молаи трактор (борон) ба ҷумҳурӣ ворид гаштанд¹⁵¹.

¹⁵¹ БМДҶТ. Ф..20, р 2, д.397, в, 8, 11.

Дар натиҷаи саноаткунонии мамлакат колхозҳо ва совхозҳо бо тракторҳо ва дигар техникаи хочагии кишоварзӣ ва хочагии об таъмин карда шуданд, ки ин чараён махсусан барои ҷумҳурии Тоҷикистон комилан аҳамияти калони иқтисодӣ дошт. Ин мувафакқият ба он оварда раксонд, ки шумораи СМТ (стансияҳои мошину тракторӣ) дар Тоҷикистон дар айни долу зарби корҳои бузурги ирригатсионӣ ва мелиоративӣ сол аз сол аз ҳисоби ҷумҳуриятҳои саноатии мамлакат зиёд мешавад. Масалан, шумораи СМТ аз соли 1930 то 1932 дар Тоҷикистон аз 4 то 19 расид. Дар соли 1931 бошад 7 СМТ- нав бунёд карда шуданд: дар Сталинобод, Қурғонтеппа, Ҷилликӯл, Фархор, Кӯлоб, Нов ва Конибодом. Соли 1932 бошад 8 СМТ дар Ҳисор, Янгибозор, имрӯза Рӯдакӣ, Вахш, Хучанд, Исфара, Ӯротеппа ва Панҷакент бунёд гардид. СМТ дар базаи хеш 1085 трактор доштанд. Иқтидори парки тракторӣ зиёда аз 4 баробар, яъне аз 3 то 14,4 ҳазор қувваи асп афзуд. Танҳо дар минтақаи водии Вахш сохтаи СМТ зиёда аз 100 трактор дошт.¹⁵²

Маълум, ки дар солҳои 30-юм яке аз омилҳои муҳими азхудкунии заминҳои нав ва системаҳои ирригатсионӣ ва ба онҳо ҷо кӯчонидани муҳочирони меҳнатӣ ва онҳоро бо ҷову маконҳо ба ҷо кардан мавқеи СМТ ва кадрҳои он калон буд. Агар дар солҳои панҷсолаи якум ва дуҷуми инкишофи хочагии халқ баробари барпо кардани якчанд СМТ ва ғайи гардонидани онҳо аз техникаи замонавӣ, дар панҷсолаи сеҷуми хочагии халқ бошад баробари сохтани якчанд СМТ нав, ҳаракат мерафт, ки онҳоро бо техникаи пуриқтидори ҳозиразамон таъмин карда, ташкили меҳнатро беҳтар намудан меистод.

¹⁵² Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы). С.80-81.

Таъмин кардани чаранёни системаҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва аз худ кардани заминҳои наву бекорхобида бо техникаи зарурӣ, дар солҳои пеш аз ҷангӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Дар он солҳо чунин шиоре ба пеш омада буд, ки «техника ҳамаро ҳал мекунад». Аз ин лиҳоз ин масъала дар мамлакат яке аз масъалаҳои ҳалқунандаи ҳаёти ҷамъиятӣ маҳсуб буда, барои ҳалли саривақтии он ҳизбу ҳукумати шуравӣ маблағро дарёф намедоштанд. Дар натиҷаи саноаткунонии босуръати мамлақати шуроҳо масъалаи бо техникаи замонавӣ таъмин кардани чараёни сохтмони ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхудкардани заминҳои наву бекорхобида дар мамлакат ва аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ҳалли худро ёфт. Баъд аз бо техникаи нав таъмин кардани хоҷагии кишоварзӣ дар мамлакат шиори нав пайдо мешавад, ки он чунин ном дошт «кадрҳо ҳамаро ҳал мекунад». Ин чунин маъниро доро буд, ки техникаро бояд кадрҳо идора ва кор фармоянд. Аз ин нуктаи назар дар мамлақати шуроҳо ва аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хоҷагии халқ инкишофи техникаю тайёр кардани кадрҳо баробар чараён мегирифт.

Вақте ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иншоотҳои бузургу умумихалқӣ аз ҷумла обёрӣ ва азхудкардани даштҳои ташналабу бекорхобидаи водии Вахш, системаҳои умумихалқии суръатноки канали калони Фарғона, қисми шимолии он ки ба Тоҷикистон таалуқ дошт, иншооти ирригатсионии канали калони Ҳисор ва ғайра оғоз гардиданд чараёни бо техника таъмин кардан ва ба ин муносибат тайёр кардани кадрҳои хоҷагии обу азхудкардани заминҳо наву бекорхобида низ оғоз мегардад.

Масалан, вақте ки дар аввали солҳои 30-уми асри XX чараёни азхудкунии водии Вахш оғоз мегардад, яке

аз масъалаҳои муҳими ҳалли чунин иншоотҳои бузурги умумихалқӣ сари вақт бо техникаю технологияи замонавӣ таъмин кардани он мерафт. Маълум, ки дар он вақт ин масъала дар Тоҷикистон бе ёриву дастгирии умумииттифоқ ҳаллу ҷасли худро намеёфт. Барои ҳамин ҳам аз рӯзҳои аввали кори иншоотҳо аз тамоми ҷумҳуриятҳои Иттифоқ ва қабл аз ҳама аз Федератсияи Русия ба иншоотҳои ирригатсионии Тоҷикистон техникаи гуногун бо ихтисосмандон фириснида мешуд.

Дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза дар навбати аввал техникаи хоҷагии обу, мелиоратсияи замин ва азхудкунии заминҳои наву бекорхобида ба водии Вахш раван карда мешуд. Дар шароити нисбатан бераҳаи водии Вахш, ки сохтмони умумииттифоқӣ эълон карда шуда буд, аз дигар ҷумҳуриятҳои иттифоқ ба сохтмон оварда расонидани техника як масъалаи ниҳоят душвори боваринашаванда маҳсуб буд. Ин масъала дар шароити вучудияти Иттиҳоди Шуравӣ бо ширкати дастаҷамъии мутахассисони миллату халқиятҳои гуногун ба сомон расонида мешуд, ки мардуми ҷаҳонро ба ҳайрат меовард.

Бо супориши Ҳукумати Шуравӣ ва ҳизб аз ҷумҳуриятҳои иттифоқ сари вақт техникаю технологияро бо мутахассисонаш бо азобу машақати зиёд ба сохтмони водии Вахш оварда мерасониданд ва онро ба кор мебаровардан ва дар вақти лозимӣ онҳоро аз таъмир мебароварданд. Барои он ки фикру ақидаи изҳоркардаи мо беасосу бепоя ба назар нарасад оиди ин масъала мисолу далелҳо меоварем. Вақте ки ҷараёни азхудкунии водии Вахш оғоз ёфт, дар он ҷо на қувваи кории ихтисосманд ва на техникаи замонавӣ арзи вучуд мекард. Аммо, бе мутахассису техникаи заминкан нақшаи кашаи ин иншоот басомон намерасид. Барои ҳамин ҳам, ҷараёни ба водии Вахш ворид гаштани ҳам техникаю ва ҳам мутахассисон ба тамоми душвориҳои

ба пеш омада нигоҳ накарда рӯз то рӯз суръат мегирифт.

Аз ин рӯ, мутахасион ба хулосае омаданд, ки дар қисмҳои душворкоркунии канали калони Вахш бо тамоми санъати баланд техникаро эҳтиёткорона ва сари вақт истифода бурдан лозим буд. Маълум, ки ин техника бо мутахассисонаш аз шаҳрҳои саноати мамлақати шуроҳо ва хорича ба ин ҷо бо сад душворӣ ворид мешуданд. Масалан, яке аз намудҳои техника, ки шумораи онҳо дар ибтидои сохтмон ба 28 то экскаваторҳои тамғаҳои гуногуни хоричӣ мерасид кор фармуда мешуданд. Яке аз воситаҳои асосии то ба сохтмон оварда расонидани чунин техника, ин роҳи оҳани Тирмиз ба ҳисоб меравад. Пас аз ин техникаро дар биржаҳо (қайқи калони боркаш А.Р.) аз тариқи Амударё то бандари Панҷи Поён мекашониданд. Аммо, ин ҳоло ҳалли масъала набуд, зеро то маркази асосии «Вахшстрой» боз бештар 120 км роҳ мемонд.

Дар он вақт 120 км роҳ ин масофаи нисбатан дуру дароз буд, барои ҳамин ҳам ба миён масъала ба амал омад, ки техникаи хоҷакии кишоварзӣ, аз ҷумла экскаваторҳоро бо роҳи худ бурдан лозим ва ё ба қисмҳо тақсим карда то ба коргоҳ расонидан шарт ва зарур аст. Ин корро муҳандисон ва мутахассисони ботачриба ба анҷом расонида, баъд аз ба сари сохтмон расидан боз онро ба шакли коршоям баргардонидан лозим буд.

Қисм-қисм кашонида овардани экскаваторҳо то ба макони иншоотҳои ирригатсионӣ метавонист вақти зиёдеро талаб кунад, ки мутахассисон дар гирду атрофи ин масъала баҳсу андешаҳои зиёд мекарданд. Дар охир роҳи ҳалли ин масъала аз ҷониби муҳандис С.К. Калижнюк (муовини сардори сохтмон) муайян карда шуд. Ӯ таклиф намуд, ки қисмҳои экскаваторҳоро дар бандари Панҷи Поён васл карда, онҳоро ба қитъаи

асосӣ бо гашти худашон ронда бурдан лозим аст. Ин таклиф аз ҷониби намояндаи фирмаи «Менк» муҳандис Хевелт дастгирӣ ёфт.

Вале баъзеҳо ба монанди (муовини сармуҳандис роҷеъ ба механика А. М. Телегин, муҳандис–механизатор М.М. Кустодиев) ёфт шуданд ва мардумро боваркунониданӣ мешуданд, ки экскаваторҳо барои хайкарда бурдани роҳи дур пешбинӣ нагардидаанд ва то ҷойи зарурӣ нарасида аз қор баромаданашон аз имкон дур нест. Хатто комиссияи махсусе, ки маҷлиси машваратии истехсолӣ таъин карда буд, роҳи ҳаракати экскаваторҳоро санчида ба хулосае омад, ки экскаваторҳоро бо гашти худашон бурдан имконнопазир аст. Дар охир ба онҳо муяссар гардид, ки ба ин сардори сохтмон Р.Я. Измайловро боваркунонанд ва ӯ васлсозии экскаваторҳоро дар бандар манъ намуд. Баҳсу мунозираҳо тӯл мекашиданд, беасосии чунин андешаҳо исбот карда мешуданд. Маҷлиси Кумитаи ҳизбии «Вахшстрой» яҷанд бор доир гардид ва ниҳоят таклифи С.К. Калижнюкро қатъиян дастгирӣ ва тадбирҳои дахлдор андешид. Дар охир қарор дода шуд, ки экскаваторҳо бо гашти худашон ба қитъаи асосӣ оварда шавад.¹⁵³

Ба шахсони камбовару сустирода зарба зада, кумитаи ҳизбӣ қарори хешро ба ҳаёт тадбиқ намуд. Бо гашти худ рондани экскаваторҳои маркаи «Менк», ки тасмачарх буданд бомуваффақият оғоз ёфт. Ин вазифаро ба ихтиёри коргарони драга (мошинҳои махсуси заминканӣ А.Р.) гузошта шуд. Дар сари рули якумин «Менк- Гамбург ба навбат Сабуренко ва рафиқонаш менишастанд. Дар ду рӯз мошин аз қитъаи душвортарин –дарёбоди Панҷ бо регзори равон ба пуштакӯҳ баромад. Дар тӯли ин ду рӯз «мо ташвиши зиёд кашидем,»- баъдтар ба хотир меоварад собиқ

¹⁵³ Ниг. Ҳамроев М.. Таърихи обёрии Вахш.С. 39-40.

муншии кумитаи ҳизбии «Вахшстрой» Н.И. Епифанов. Баъди 9 рӯз экскаватор ба қитъаи асосӣ расиданд ва бо гашти худ ба ин ҷо якчанд экскаватор оварда шуд.¹⁵⁴

Ҳукумату ҳизби коммунисти Иттифоқ ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри пешрафту муваффақиятҳои иншооти бузургӣ «Вахшстрой» доимо ғамхорӣ карда, қабл аз ҳама ин майдони ҳарбу зарби меҳнатиро бо техникаи замонавӣ таъмин мекарданд, зеро ба охир расонидани ин иншоот ба пешрафти хоҷагии халқи мамлакат бисёр мадад мерасонд. Натиҷаи он аст, ки соли 1933 дар ин иншооти аср 25 экскаваторҳои пурқувват ба кор дароварда шуда буданд. Дар ибтидои соли 1934 бошад дар бунёди шабакаи ирригатсионии водии Вахш 220 мошинҳои заминканию хоккашонӣ ва 17 фресно (бели лағжандаи тракторӣ А.Р.) дар истехсолот кор фармуда мешуданд.¹⁵⁵

Моҳияти бузурги «Вахшстрой» боз дар он зоҳир мегардад, ки ҳоло дар аввали моҳи октябри соли 1931 ШКХ ИҶШС доир ба ин масъалаи дар он вақт тағдирсоз қарор ирсол намуд, ки дар он «Вахшстрой» ба гурӯҳи иншоотҳои махсуси зарбдори мамлакат ворид карда мешуд. Инро ба эътибор гирифта барои сохтмони «Вахшстрой» 250 тракторҳои маркаи ҳархела бо қисмҳои изътиётӣ ва бо кадрҳо таъмин карда шуда буд¹⁵⁶. Дар бораи ғамхорӣ роҳбарияти Иттиҳод ва Тоҷикистон нисбати сохтмони азими «Вахшсторӣ» боз он рақам шаҳодат медиҳад, ки дар ниммаи аввали солҳои 30-юми асри ХХ дар истехсолоти ин ҷо 500 трактор фаъолият мекард.¹⁵⁷

Яке аз масъалаҳои муҳими чараёни сохтмони ирригатсионии «Вахшстрой» ин ташкил кардани корхонаҳои таъмиркунии техника ба шумор мерафт, ки

¹⁵⁴ Ҳамроев М.. Таърихи обёрии Вахш.С. 40.

¹⁵⁵ Коммунист Таджикистана. ,13-уми сентябри соли 1958.

¹⁵⁶ БДТНЧТ. Ф.3,р.6, д, 48,в. 49.

¹⁵⁷ Коммунист Таджикистана, 13 сентябри соли 1958.

ба ин масъала ҳам диққати чиддӣ дода мешуд, зеро корҳои заминканию бетонрезӣ ва дигар машғулиятҳои вазнин зуд-зуд техникаро аз кор мебароварданд. Бо ҳамин мақсад дар роҳи сохтмони иншооти ирригатсионӣ дар ҳар участкаи рафти кор устохонаҳо бо таҷҳизоту устоҳо таъмин буданд. Устохонаҳои асосӣ дар минтақаи марказии сохтмон ҷойгир буданд. Онҳо дорои 41 дастгоҳ, 12 мотор, як генератор ва 3 динамомошин махсуб буданд. Чунин таҷҳизот дар ҳафт сеҳ ҷойгир карда шуд. Аммо, таҷриба нишон дод, ки устохонаҳои марказӣ талаботи сохтмонро оиди таъмири техника ҷавоб дода наметавонанд. Соли 1932 боз як устохонаи механикӣ дар қитъаи дуҷуми сохтмон барпо карда шуд, ки онҳо махсус тракторҳоро таъмир мекарданд.¹⁵⁸

Маълум, ки молҳо, маводҳои сохтмонӣ ва таҷҳизодҳо барои сохтмони иншооти ирригатсионии Вахш аз тамоми гушаву канори собиқ Иттифок, аз виоляту шаҳрҳои саноатии Федератсияи Русия, Белорусия, Украина, Арманистону Озорбойҷон ва Гурҷистон ва дигар ҷумҳуриятҳои Иттифок дастрас карда мешуданд. Барои чунин борҳо ва таҷҳизотҳоро ба сохтмони Вахш бурда расондан аз ҷониби Ҳукумати Марказӣ зиёда аз 350 мошинҳои боркаш ҷудо карда шуда буд.

Дар ҷараёни сохтмон мавқеи нақлиёти боркаш ва асбу ароба ва уштур дар шароити Тоҷикистон кам набуд. Чунин навъи нақлиёт ҳам вазифаҳои дохили сохтмон ва ҳам берун аз онро иҷро мекард. Баҳри таъмини ин навъи нақлиёт аз ҷумҳурияҳои Осиёи Миёна -аспу уштури зиёд харидорӣ карда шуд. Масалан, дар аввали моҳи июни соли 1931 нақлиёти боркашу аспу аробаи «Вахшстрой» 597 асп буд, ки аз он 402 тои он коршоям ҳисоб меёфт, аз 102 уштур бошад

¹⁵⁸ Коммунист Таджикистана 21 августи соли 1931.

танҳо 67 тояш коршоям ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои минбаъда дар натиҷаи баъзе чорабиниҳоро андешидан шумораи нақлиёти аспу ароба рушт ёфт. Масалан, соли 1933, шумораи аспҳо алақай ба 3000 ва уштурҳо ба 2000 расид, ки барои тезонидани суръати сохтмони ирригатсионӣ мусоидат намуд.¹⁵⁹

Дар рафти сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхуднамудани заминҳои нав, бунёди роҳу хиёбонҳо дар шароити онвақтаи табиӣи водии Вахш баробари техника истифодаи корвони уштурҳо чун нақлиёти хеле зарурӣ басо бомаврид ва айни муддао ба ҳисоб мерафт.

Сохтмони иншоотҳои гидротехникии водии Вахш ба хизмати чунин нақлиёт хусусан барои кашонидани ҳаргуна бор аз як ноҳия ба ноҳияи дигар эҳтиёҷ дошт. Чунини эҳтиёҷи Тоҷикистонро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон ба таври ихтиёрӣ якчанд оилаҳоро бо корвони уштурҳо ба сохтмони Вахш фиристод. Масъалаи интиҳоб ва ҷо ба ҷо кардани оилаҳои уштурбонон дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва мақомоти маҳаллии Ҳокимияти Шуравӣ меистод, чунки инкишофи зоти уштур ва уштурпарварӣ ба интиҳоби ҷой ва тарзи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии муҳоҷирон вобастагии зиҷ дошт. Бо ҳамин мақсаад 2-юми ноябри соли 1930-юм ШКХ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷойгир кардани хочагиҳои казокҳои уштурпарвар» қарори махсус интишор намуд. Онҳо дар ноҳияи Қурғонтеппа ҷойгир карда шуданд. ШКХ ҷумҳурӣ дар қарори мазкур ба Комиссариати халқии ҷумҳурӣ супориш дод, ки дар муддати як рӯзи баъди интишори қарор гурӯҳи заминсозонро ба ноҳияи Қурғонтеппа бифиристад ва ба хочагиҳои уштурпарвар фавран мувофиқи ҳаҷми муайян замин ҷудо кунад. Ба

¹⁵⁹ Касимов А., Хамраев м. Развитие орошение земель Советского Таджикистана., Душанбе, 1985, С.43-44.

кумичроияи ноҳияи Қурғонтеппа супориш дод, ки дар чойҳои зисти ин хоҷагиҳо шурои ҷамъияти мустақили миллӣ таъсис диҳад.¹⁶⁰

Албатта техникаю воситаҳои нақлиётро ба макони сохтмони иншоот бурда расонидан бечунучаро вазифаи кадрҳои мутахассисон махсуб буд. Дар он замон мувофиқи таъмини техника, ки аз тамоми Иттифоқ ба даст дароварда мешуд, кадрҳо низ намояндагони миллату халқиятҳои мамлакати бузург буданд, дар қори сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ саҳми арзандаи хешро гузоштаанд. Масалан, дар ҷараёни сохтмони системаи ирригатсионии «Вахшстрой» дар қатори намояндагони халқияту миллатҳои дигар, инчунин коргарони Боку иштирок варзидаанд. Бо ташаббуси онҳо дар қулли сеҳҳои марказии устохонаҳои механикӣ бригадаҳои зарбдор ташкил карда шуданд, ки дар байни онҳо мусобикаҳо ташкил карда шуда буд.

Бояд изҳор кард, ки намунаи меҳнати қаҳрамононаро коргарон ва инженер - техникҳо махсусан дар вақти бунёди оббандҳои зинадори Ҷилликӯл моҳи март соли 1934 бармалло нишон доданд. Дар даҳ рӯзи фатҳи ин иншоот бисёр коргарон ва дигар мутахассисон меҳнати шоён нишон дода, баъзеи онҳо дар як рӯз то 12-14 соат меҳнати фидокорона нишон доданд.

Қорҳои асосиро оиди сохтмони канал механизаторҳо, экскаваторҳо ва ронандагони онҳо иҷро менамуданд. Дар рафти сохтмон бисёре аз онҳо истеҳсолкунандагони шоиста ва қаҳрамонони соҳаи заминкани гардиданд. Масалан, бригадаи зарбдори драгерӣ (мошини махсуси заминкани) И.П. Пашков моҳи апрели соли 1932 нақшаи қорҳои заминканиро 117

¹⁶⁰ Систематическое собрание действующих законов Таджикской ССР. Таджикгосиздат, Сталинабад, 1932, С. 494.

% ва дар даҳаи аввали моҳи май 172% иҷро намуд. Драгери калон Т. Ленин, экскаватори маркаи «Менк V1-2» қабул намуда, дар байни машинистон қабл аз хама интизоми қавиро чорӣ карда, кадрҳои камтаҷрибаро таълиму тарбия дод.¹⁶¹

Набояд аз нақши хотир дур кард, ки дар солҳои сохтмони ирригатсионии водии Вахш ва азхудкунии заминҳои наву бекорхобида саҳми занон кам нест. Дар ин сохтмонҳо шумораи онҳо ба 626 мерасид, ки аз байнашон муҳандисон, техникҳо, харротҳо, бетонрезҳо, таъмиргарони маркази устохонаҳои механикӣ ва дигар участкаҳои кор машғули истехсолот буданд.

Дар аввали соли 1933 мусобиқаи сотсиалистӣ ва ҳаракати зарбдор дар байни коллективи бинокорони «Вахшстрой» авҷ гирифт. Устохонаҳои механикӣ нақшаи моҳи январӣ соли 1933-ро 105 %, моҳи февралро 131% иҷро намуданд.

Воқеияти «Вахшстрой» аз рӯйи рӯҳбаландӣ, чӯшухурӯши меҳнатӣ ва корнамоию қаҳрамониҳои бемисл тавсиф карда мешавад. Бригадаи Бредун, ки дар сохтмон машҳур буд, ба корҳои заминковии иншооти асосиро бомуваффақият иҷро намуд. Баъд ба ӯ корҳои бетонрезиро супориданд. Бредун дар бораи бетон ягон фаҳмише надошт. Ба ӯ лозим омад, ки тамоми корҳои навро дуруст биомӯзад ва бо мадади созмони ҷавонон бригадаи ҳисобӣ хоҷагии ӯ бетонрезиро азхуднамуд.

Аз бригадаи ӯ чунин коргачавонон, ба мисли Мирҳамид Мирзоев, техник Досов, коргар Кузмин ва дигарон дар иншооти асосӣ бетонрезони беҳтарин гардиданд.¹⁶²

Аз колхозии «Октябри Сурхи»-и ноҳияи Хучанд чун садҳо дигар дилдодагони сохтмони Вахш Полвон

¹⁶¹ Ниг. Касимов А., Ҳамраев м. Развитие орошение земель Советского Таджикистана. С. 55.

¹⁶² Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш. С.70.

Каримзода омад. Даре нагузашта ӯ худро дар чараёни истехсолот чун шахси кавиירוдаю меҳнатдӯст нишон дод ва дар натиҷа ба сарвари бригадаи беторезон таин гардид. Дар рафти корҳои истехсолӣ аъзоёни бригадаи ӯ аз дигарон куллан фарқ мекарданд. Дар натиҷаи андуштани таҷрибаи истехсолӣ аъзоёни бригадаи ӯ ки собиқ колхозчиён маҳсуб буданд ба кишоварзон, ба коргарони пешқадам, мутухассисони чунин як иншооти бузурги аср «Вахшстрой» мубаддал гаштанд.¹⁶³

Бояд изҳор намуд, ки дар солҳои 30-ми асри XX сохтмони ирригатсионии «Вахшстрой» дар шароити ниҳоят хушкӯ гарми ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии ҷумҳурии Тоҷикистон, маҳз бо мададу ёрии ҳамҷонибаи Ҳукумати Марказӣ, иштироки намояндагони миллату халқиятҳои СССР амалӣ гардид. Дигар ин ки чунин сохтмони азими аср бе техникаи мураккаби муҳандисии заминсозиву заминканӣ дар муддат нисбатан кӯтоҳ иҷронашаванда маҳсуб буд. Тавре ки дар боло ишора рафт техникаи дар он вақт мураккаби заминсозиву заминканӣ бе меҳнати шабонарӯзии ҳазорҳо кадрҳои таҷрибаноки коргарӣ ва инженер - техникӣ иҷронопазир буд, ки он ба ҳеч шахс пинҳон нест. Ин ғалаба натиҷаи ягонагии ҳамбастагии халқҳои мамлақати паҳновари Шуравӣ ба даст оварда шуд, зеро «Вахшстрой» барои пешрафти иқтисодӣ - иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангии тамоми халқҳои мамлақат хизмат кард ва имрӯз низ хизмат карда истода аст.

Агар каме бошад ҳам корҳои сохтмони «Вахшстрой» бо мисолҳо нишон дода шаванд, маълум мегардад, ки танҳо дарозии умумии каналҳои калон, гурӯҳию обёрӣ ва танзимакҳое сохтаву аз нав бунёд карда шуда буд, ба 13 ҳазор км мерасид. Дар онҳо

¹⁶³ Курочкин И. Вахшстрой (очеркҳо ва қайдҳои сафар), Тошкент-Самарқанд, 1934, С.82.

наздики 10 ҳазор иншоотҳои гидротехникӣ бунёд шуда буданд. Дар натиҷаи амалӣ гардидани кулли корҳои обёрии набати аввали водии Вахш 30 млн. метри мукааб корҳои заминканӣ, 40 ҳазор метри мукааб корҳои бетонию оҳану бетонӣ, 22 ҳазор метри мукааб сохтмонҳои ҷубин ва ғайра бунёд ёфтанд.

Аз лиҳози техникӣ таъмин будани «Вахшстрой» аз рӯйи меъёрҳои онвақта ниҳоят баланд ба назар мерасид. Ба ин сохтмони азим 28 экскаватори тағмаҳои гуногун, 130 трактор, 450 автомашин, 2 конвейер-транспортёр, 163 механизми заминковии конструкцияҳои гунгун, ҷуйканҳо ва чигинаҳои аспӣ хизмат мерасониданд.¹⁶⁴

Факту рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки сохтмони ирригатсионии Вахш дар ҳамон солҳо дар миқёси Иттиҳоди Шуравӣ соҳиби парки калонтарини тракторӣ ба ҳисоб мерафт. Масалан, дар сохтмони калонтарини Иттиҳоди Шуравӣ дар ҳамон вақт «Днепрострой» 14 экскаватор, дар сохтмони канали Панама 16 экскаватор, дар «Вахшстрой» бошад танҳо дар ибтидои кор 28 экскаватор ба сохтмон ҷалб карда шуд.¹⁶⁵

Баробари бо техника сари вақт таъмин кардани «Вахшстрой», масъалаи бо кадрҳо ва қабл аз ҳама бо коркунони инженер-техникӣ таъмин кардан дар ҷои аввал меистод. Яъне, аз лиҳози базаи моддӣ-техникӣ таъмин кардани соҳаи хоҷагии кишоварзӣ дар назди Ҳокимияти Шуравӣ ва ҳизби коммунист масъалаи ҳалкунанда шуморида мешуд. Дар қарори хеш аз 11 апрели соли 1938 «Дар бораи чорабиниҳо оиди инкишофи хоҷагиҳо ва сохтмони маданӣ-маишӣ дар Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон», ШКХ СССР ва КМ ҲКУ (б) Комисариати Халқии Заминдориро вазифадор намудан, ки дар Тоҷикистон 3

¹⁶⁴Ниг. Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш. С.94.

¹⁶⁵БМДТНТ. Ф. 4414, р.1 д. 540, в. 165.

СМТ-ии нав, 235 трактор ва 20 комбайн чудо намоянд. Пас аз қабули ин қарор Комиссариати халқии Заминдории СССР ба Тоҷикистон 129 трактор ва 21 комбайн фирестод. Дар натиҷа дар ҷумҳурии стансияҳои машинӣ тракторӣ (СМТ) дар Ғунҷӣ, Қаромазор ва Хаволинг барпо карда шуданд¹⁶⁶.

Ин ва дигар мисолу далелҳои боварибахш ба он шаҳодат медиҳад, ки Ҳукумати марказӣ ва ҳизби коммунист, барои рушту тақомули соҳаҳои хоҷагии кишоварзии Тоҷикистон ва махсусан пахтакорӣ аҳмияти ҷиддӣ дода, сол аз сол базаи моддӣ -техникии сектори аграриро қавӣ мегардониданд.

Дар ин ҷо метавон чанде мисолҳо овард, то ки андешаи зикршударо тасдиқ намояд. Масалан, дар ибтидои нақшаи панҷсолаи сеюми инкишофи хоҷагии халқ дар ҷумҳурии 46 СМТ амал карда бошад, соли 1940 шумораи онҳо ба 51 расид. Базаи истехсолии онҳо бехтар гардид. Дар хоҷагии кишоварзӣ парки тракторҳо аз 3740 мошини соли 1937 то ба 3884 мошини соли 1940 омада расид. Шумораи комбайнҳо аз 63 то 137 ва мошинҳои боркаш бошад аз 811 то 1533 адад расид¹⁶⁷.

Дар охири солҳои 30-юми асри XX дар ҷумҳурии Ўзбекистон ва Тоҷикистон корҳои бузурги ирригарсионӣ ва мелиоративӣ бо қувваи халқ бо суръати тез ва бонатиҷа бурда мешуд. Сохтмони канали калони Фарғона, ки дар он замон дар шароити онвақта иншооти бузурги ирригатсионии тезамал ва умумихалқӣ маҳсуб буд, ташаббуси меҳнаткашонӣ ҷумҳурияҳои ҳамсояро бедор мекард. Масалан, моҳи октябри соли 1939 колхозчиёну колхозчизанони ноҳияҳои шимолии ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббус

¹⁶⁶ Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы), С 145.

¹⁶⁷ Таджикистан за 40 лет. Душанбе 1964, С. 98.

нишон дода изҳор намуданд, ки онҳо тайёран сохтмони Канали Калони Фарғонаро аз шаҳри Конибодом то ба шаҳри Ленинобод идома диҳанд. Чунин ташаббуси умумихалқиро Ҳукумати Иттифок ҳамачониба дастгирӣ намуда, аз лиҳози моддӣ ва техникӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мадади ҳамачониба расонида шуд.

Бо мақсади ба лоиҳа гирифтани ва иншооти ирригатсиониро сохтани аз ҷониби ШКХ СССР ва КМ Ҳизби Коммунистӣ ба ҷумҳурии Тоҷикистон 5 млн. сӯм, 10 автомашини ЗИС-5, 10 автомашини ГАЗ-АА, 5 автомашини ПИКАП-М-1, 10 трактори ЧТЗ, 10 мошини заминканию хоккашонӣ, 4 электростансияи сайёр., 3 ҳазор метри кубӣ чуб, 1500 т. семент, 300 т. оҳан ва дигар маводҳои сохтмонӣ, инчунин хурукворӣ дода шуд.¹⁶⁸

Дар натиҷаи меҳнати диловаронаи колхозчиёну колхозчизанон, кормандони инженер-техникӣ ва умуман баҳодурони ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон сохтмони қисми шимолии Канали Калони Фарғона дар муддати 24 рӯз сохта шуд. Дар ин муддат онҳо тавонистанд пеш аз вақт наҳри 60 километро сохта зиёда аз 900 ҳазор метри кубӣ хоку шағал бароваранд.¹⁶⁹

Тавре ки дар боло изҳор карда шуд аввалин сохтмони калонтарини ирригатсионӣ ва мелиоративии ҷумҳурии Тоҷикистон «Вахшстрой» ба ҳисоб мерафт, ки дар зарфи солҳои (1931-1934) навбати аввали он бомуваффақият ба анҷом расид. Дар ин сохтмони азим аз 12 то 20 ҳазор одамон кор кардаанд. Танҳо як худи экскаваторҳо 24 то буданд, яъне 2 маротиба аз Днепрострой зиёд буд. Аз тамоми гушаи канори

¹⁶⁸Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы), С. 149.

¹⁶⁹ Коммунист Таджикистана, 18 октя.соли 1940.

мамлакат ба ин сохтмони аср муҳандисон, техникҳо ва коргарони ихтисосманд омада қувваю дониши ҳешро баҳри ободии Ватани тоҷикон дарег надошта, таҷрибаи андухтаи худро ба коргарони маҳаллӣ меоданд. Дар ҷараёни сохтмон бисёр коргарони маҳаллиро таълим доданд, ки аз байни онҳо муҳандисон ва коргарони касбӣ бавоя расиданд ва онҳо минбаъд дар дигар инштҳои обёришаванда дилпуруна кор намуданд.

Дар солҳои панҷсолаи дуюм сохтмони системаи ирригационии Вахш бомуваффақият ба анҷом расид. Дар охири панҷсола ин система 72 ҳазор гектар заминҳои ташналаби водии Вахшро шодоб намуд.¹⁷⁰

Баробари «Вахшстрой» қорҳои сохтмонҳои ирригационӣ инчунин дар ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳурии Тоҷикистон бо муваффақият бурда мешуд. Масалан, дар солҳои 30-уми асри ХХ сохтмони сарбанди Чубек дар ноҳияи Маскав ва сарбанди Арал дар ноҳияи Куйбешев оғоз гардид, ки онҳо пеши роҳи заминҳои қорамро аз обзеркунӣ ҳифз мекарданд. Дар ҳамин вақт инчунин қорҳои азнавсозиву инкишофи системаҳои обёрии Хучабоқирғон ривоч гирифт.

Дар солҳои панҷсолаи сеюми инкишофи хоҷагии халқ бо ташаббуси меҳнатқашони Осӣи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон сохтмонҳои халқии суръатнок руи қор омад ва онро роҳбарони маркази мамлакат ва маҳалҳо бо ифтихор тарафдорӣ намуданд. Ба ин муносибат дар ҳамон вақт рӯзномаи «Правда» навишта буд, ки ҳаракати умумихалқӣ барои об, барои ҳосили баланди пахта-саҳифаи дурахшони таърихи Тоҷикистон аст.¹⁷¹

¹⁷⁰ История таджикского народа, т. 3, кн. 1 М., 1964, С. 307.

¹⁷¹ Хамидов С. Народное скоростное ирригационное строительство в Таджикистане в 1939-1942 гг. - «Изв. АН Тадж. сср. Отд. Общ. Наку», 1962, № 4, С. 48.

Хусусияти махсуси сохтмонҳои суръатноки системаҳои ирригатсионӣ аз он иборат буд, ки ташаббуси он аз худи оммаи халқ баромадааст ва умуман онҳо бо қувваю бозӯ ва маблағи хеш онро амалӣ намуданд. Масалан, агар соли 1937 аз ҳисоби маблағи колхозҳо ба ситемаҳои ирригатсионӣ 8,3 ҳазор сӯм сарф карда бошанд, соли 1939 омада ин маблағ ба 9 млн. сӯм расид.

Ҳаракати умумихалқӣ барои об, барои азхудкардани заминҳои наву бекорҳобида, ки ба ҳама чой доман паҳн кард, соли 1939 дар тамоми мамлакат ба он қариб 900 ҳазор колхозчиён ширкат варзиданд.¹⁷²

Колхозчиёни водии Ҳисори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон тирамоҳи соли 1940 бо методи халқӣ сохтмони канали Калони Ҳиссорро оғоз карданд, ки аз дарёи Варзоб то дарёи Қаротӯғ дар масофаи 49,3 км тӯл мекашид.¹⁷³

Корҳои тайёри моҳи октябри соли 1940 оғоз ёфт. Тамоми амалиётҳои коргарӣ ба мавзёҳои сохтмонӣ тақсим карда шуданд, ки бо тракторҳои пурқувваттарини он замон «Челябинец» таъмин карда шуда буд. Дар самти роҳ чандин шаҳрчаҳои сохтмонӣ қомат рост намуданд. Колхозчиён ва умуман мардумони водии Ҳисор барои сохтмон ҳазорҳо бела каланд, занбар ва дигар олотҳои зарурии истехсолиро дар як муддати нисбатан кӯтоҳ чамъоварӣ карданд.

Дар ҳақиқат рафти кор нишон дод, ки ин иншооти ирригатсионӣ характери умумихалқӣ гирифт, ҳама марду зан, муйсафеду наврасон миёнро мустаҳкам баста, ба душвориҳои пешомада нигоҳ накарда шабу рӯз диловарона хизмат карданд.

¹⁷² Абулхаев Р.А. Вопросы новейшей истории таджикского народа (Сборник избранных статей и публикаций) часть 6. Душанбе 2021. С. 204.

¹⁷³ Хамидов С. Указ. Раб., С. 53.

Ду ҳазор колхозчиён аз ноҳияҳои гирду атрофи шаҳри Сталинобод барои сохтмони иншооти бузурги сарбанд ва обтақсикунак, ки бояд оби дарёи Варзобро ба руди Калони Ҳисор равона намояд, бо як шавқу завқ ва бо ибтиқори муҳандисон сар карданд. Барои ин сарбанд маводҳои ниҳояд зиёди сохтмонӣ лозим буд. Дар ин иншоот танҳо 1,5 ҳазор тонна семент сарф шуд. Ин иншооти дар он вақт ниҳоят заҳматталаб дар зарфи 6 моҳ барпо гардид.¹⁷⁴

Дар ниммаи аввали моҳи сентябри соли 1942 сохтмони канали Калони Ҳисор бомуваффақият баитмом расид, ки ин нишонаи хизмати фидокоронаи меҳнаткашони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ҳамсояи Ўзбекистон мебошад. Дар ин сохтмон аз ду ҷониб ҳам қувваи корию ва ҳам техникаи заминканию обтақсимкунӣ бо тамоми қоидаву қонунаш ба кор бурда шуд. Ин иншооти ирригатсионӣ натанҳо аҳмияти иқтисодиву иҷтимоӣ, инчунин аҳмияти зиёди тайёр кардани кадрҳои маҳаллӣ, муҳандисони соҳаи обёрӣ, ки минбаъд барои инкишофи хоҷагии кишоварзӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ зарурияти калон дошанд.

Муҳандисон-ирригаторҳо Н.Д. Свриденко (сарвари муҳандисони ККФ, КШФ, ККХ) муҳандисон А.А. Заполский, А.А. Турсак, Б.П. Внучков, А.А. Камаров, Д.Ф. Трешин ва дигарон барои пешрафти сохтмонҳои ирригатсионии халқӣ ва тайр кардани кадрҳои маҳаллӣ саҳми арзада нишон додаанд. Ҳамаги дар сохтмонҳои ККФ, КШФ, ККХ зиёда аз 1000 муҳандис –техникҳо қору ғаъолият кардаанд. Дар сохтмони канали Калони Ҳисор бо меҳнати фидокоронаи хеш чунин муҳандисону техникҳо ба монанди Митин, Николников, Савенков, Старов, Козирев, Моршчинин ва бисёр дигарон қорнамоӣ нишон додаанд.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Тоҷикистони сурх, 12 сент соли 1942

¹⁷⁵ Тоҷикистони сурх, 14 сент. соли 1942.

V

Вазъи мадани-маишии фотехони заминҳои нав.

Дар охири солҳои 20-ум ва солҳои 30-юми асри XX дар назди ҷумҳурии навбунёди Тоҷикистон ҳалли чандин масоили дастаҷамъии хоҷагии халқ меистод, ки иҷроиши он калиди асосии рушти минбаъдаи мамлакат ва боло рафтани дараҷаи некуаҳволии меҳнаткашон маҳсуб буд. Тавре ки дар боло зикр гардид инкишофи ирригатсия, азхуднамудани ҳазозҳо гектар заминҳои наву бекорхобида, ба хотири бо суръати тез инкишофи истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ ва маҳсусан соҳаи пахтакорӣ, ки бояд Иттиҳоди Шуравӣ дар ин ҷабҳа дар миқёси ҷаҳонӣ истиқлолиятро ба даст дароварад, ба миён гузошта шуд. Дар ин солҳо сохтмонҳои асосии ирригатсионии водии Вахш, канали Шимолии Фарғона ва канали Калони Ҳисор, ки иншоотҳои умумииттифоқӣ маҳсуб буданд, аз ҳисоби маблағи Иттифоқ ва ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин бо саҳми меҳнаткашон бунёд карда мешуданд, ки оиди ҳалли саривақтии ин масъала байни муҳандисони дохиливу хориҷӣ шубҳа пайдо шуд. Таҷрибаи таҳриҳӣ нишон дод, ки қувваҳои яққояи коргарону мутахассисони Шуравӣ бо шарафона аз ӯҳдаи иҷроиши ин иншоотҳои бузурги ирригатсионӣ баромада тавонистанд. Аз ин рӯ қувваи асосие, ки дар ин иншоотҳо шабу рӯз барои Ватан заҳмат мекашиданд оммаи меҳнаткаш, муҳочирони дохилӣ, муҳандисону техникҳо, роҳбарони ҳукумату ҳизб, комсомолону ҷавонони мамлакат, сарварони вазорату муассисаҳои дахлдор, роҳбарони ҳукумату ҳизбӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Дар ин ҷо чунин вазъиятро баназар гирифтани лозим аст, ки баҳри пешрафти нақшаҳои кашида, доир ба инкишофи тамоми ҷабҳаҳои хоҷагии кишоварзӣ, ки дар шароити Тоҷикистон асоси он сохтмонҳои

ирригатсионӣ ва азхудкардани заминҳои наву бекорхобида маҳсуб аст, бе муҳайё накардани шароитҳои мадани-маишӣ, бе сохтани ҷову манзил барои коргарону муҳандисон ва деҳқонони муҳочир ва ғайра кор пеш намерафт. Баҳри ташкили шароитҳои мусоид ба кору зиндагии фотехони сохтмонҳои ирригатсионӣ азхудкардани заминҳои наву корамнашуда, омилҳои асосӣ муҳайё буданд, зеро ин иншоотҳо аҳмияти умумииттифоқиро доро буданд. Аз таъмини техникаю технология сар карда, то таъмини муҳандисону коргарони баландихтисос, дар мавзеи сохтмон ташкил кардани инфраструктура, шароити маданияю маърифатӣ ва ғайра барои сохтмончиён аз ҷониби ташкилотҳои муассисони дахлдори Иттифоқ ва ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузорӣ карда шуд. Аз ҳарду ҷониб ҳам сари вақт барои тезонидан ва иҷрои вазифаҳои дар пеш гузошта, саҳмгузорӣ карда мешуд.

Барои шароити муътадил муҳайё кардан ба сохтмончиён ба вазорату муассисаҳои салоҳиятдори иттифоқ ва ҷумҳурии Тоҷикистон, қабл аз ҳама чунин вазифаҳои мушаххас: сохтмони ҷову манзили зист барои муҳочирони дохилӣ; аз лиҳози маишӣ таъмин кардани кулӣ сохтмончиён; таъсиси муассисаҳои сайёри маданӣ- маишӣ; ташкили муассисаҳои таълимӣ; корхонаҳои маданӣ-равшаннамоӣ; сохтани роҳу купрукҳо ва ғайра гузошта шуда буданд.

Баробари иҷроиши тамоми масъалаҳои сохтмонҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ, инчунин масъалаҳои, ки дар боло номбар карда шуданд мутаносибан иҷро карда мешуданд.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки барои муҳочирони дохилӣ, коргарону муҳандисон ва дигар қувваҳои ҷамъияти, ки дар ҷараёни фатҳ намудани заминҳои чулу беоб ва онро ба макони маҳсулотҳои муҳимтарини хоҷагии кишоварзӣ ва қабл аз ҳама пахтакорӣ табдил

додан, онҳоро сари вақт бо хонаву ҷой таъмин кардан шарт ва зарур буд. Дар шароити онвақта танҳо ҷумҳурии Тоҷикистон чунин вазифаи масъулиятнок ва меҳнатталабро иҷро карда наметавонист. Аз ин рӯ аз рӯзҳои аввали ба миён омадани чунин масъалаи маишӣ-маданӣ ба ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Иттифоқ ва ҷумҳурияҳои ҳамсоя, аз ҷумла ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар ҷараёни сохтмонҳои ирригатсионӣ бо мо ҳамкор буд, дастӣ ёрӣ дароз кард.

Барои иҷрои ин вазифаҳои муҳими ҳаётӣ дар «Вахшстрой» махсус бригадаҳои сохтмонӣ, аз ҳисоби мардуми таҳҷой, муҳоҷирон ва ихтиёриёне, ки аз гушаву канори Иттифоқ ба ин сохтмони зарбдор омада буданд ташкил карда шуданд. Барои сохтмончиёни манзили зисти фотехони заминҳои нав шароитҳои муътадили бо хӯрокворю молҳои саноатӣ сари вақт таъмин кардан вазифаи муҳим буд. 14-уми декабри соли 1930 Ҳукумати Тоҷикистон оиди «Вахшстрой» қарор қабул кард, ки дар он изҳор карда шуда буд, ки тамоми навҳои озуқа аз рӯи категорияи якум ҳисобида шавад, зеро ин иншоот аҳамияти умумииттифоқӣ дошт.

Ҳукумати Тоҷикистон аз 21 –уми моҳи июни соли 1931 дар назди ташкилотҳои салоҳиятноки Маскав дар бораи таъминоти мутамарказии сохтмони Вахш ҳамчун сохтмони зарбдор бори дигар масъала гузошт. Шӯрои Комиссарони Халқии ИҶШС дар қарори хеш аз 2-юми октябри соли 1931 ба Комиссариати халқии таъминоти ИҶШС ва Иттифоқи марказии ҷамъиятҳои матлуботи Иттиҳоди Шуравӣ пешниҳод намуд, ки кашонидани молҳои саноатӣ ва хӯроквориро барои «Вахшстрой» февран оғоз намоянд. То 15 сентябри соли 1931-ум 32 ошхона ташкил карда, 6 анбори молҳои саноатӣ, як анбори марказӣ дар Панҷи Поён ва 5 анбори ёрирасони қитъаҳо, баробари ин 22 мағозаи молҳои саноатӣ ва 10 дӯкони хӯрокворӣ бино карда шуд.

Дар ибтидои соли 1932 бо мақсади боз ҳам зиёдтар конё гардонидани бинокорон бо хуроки умумию молҳои саноатӣ 27 нуқтаи савдо ва дӯконҳои фурӯши молҳои саноатӣ озуқаворӣ кор мекарданд. Ба зами он 12 ошхона, 8 буфет ва 4 чойхонаи сурх ба кор даромад. Дар системаи сохтмони «Вахшстрой» чандин нонвойхонаҳо кушода шуда, ба сохтмончиёни «Вахшстрой» хизмат мекарданд.¹⁷⁶

Бо мақсади минбаъд мустаҳкам намудани қувваҳои мавҷудаи кории «Вахшстрой» ва боз ҳам қавӣ гардонидани вазъияти моддии онҳо хизбу Ҳукумати Тоҷикистон 19-уми майи соли 1933 бо мақсади иловатан ба ин иншоот ҷудо намудани миқдори зиёди озуқаворӣ ва молҳои саноатӣ тақлиф ба миён гузоштанд. Гайр аз ин супориш дода шуд, ки таъминоти зарбдорони касбу ҳунарҳои асосӣ беҳтар карда, ноҳияҳои кишоварзии назди сохтмон ба тайёр кардани гӯшт вобаста карда шаванд.¹⁷⁷

Сохтмони системаи ирригатсионии водии Вахш ва бомуваффақият анҷом ёфтани он, бечунучаро талаб мекард, ки шароити маданӣ - маишии коргарон дар вақташ муҳайё карда шавад. Барои фарзандони онҳо муассисаҳои тарбиявӣ таълимӣ низ сохтан шарт ва зарур буд, зеро онҳо мебоист чун наслҳои маърифатноку хизматгори халқи хеш бавоя расанд. Ин масъала ҳам аз назорати ташкилотҳои салоҳиятдор дур намонданд. Бо мунтазам ҷудо кардани маблағҳои лозимӣ чунин масъалаҳои иҷтимоӣ – маданӣ иҷро карда мешуданд, ки албатта аз камбудиву норасоии ҷузъӣ ӯрӣ набуданд. Агар ба факту рақамҳои мушаххас назар афканем, онҳо гувоҳи онанд, ки дар ин ҷода пешравиҳо ба назар мерасиданд. Масалан, дар ибтидои соли 1932 дар системаи «Вахшстрой» аллақай 4 клуб, 4

¹⁷⁶ Ниг. Ҷамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш. С.66.

¹⁷⁷ БДТНҚТ. Ф.3,р.1, д. 732, в. 39.

чойхона, 3 майдончаи варзишӣ, 3 дастгоҳи кино, 2 маркази радио мавҷуд буд. Дар ҳар клуб 3-4 кружок кор мекард. Албата оид ин масъалаҳо норасоӣҳои зиёде мавҷуд буданд, яъне таҷҳизоти клубҳо ҳоло ба талаботи он вақт ҳатто ҷавобгу набуд, гушаҳои сурх танҳо дар чойхонаҳо дида мешуд. Аммо, тамоми талаботҳои коргарону оилаҳои онҳоро чунин ташкилотҳо қонеъ карда наметавонистанд. Дар самти сохтмон китобхонаҳо баъзан кор мекарданд. Дар равиши сохтмон инчунин моҳи апрели соли 1932 кружоки драммвӣ ташкил карда шуда буд¹⁷⁸.

Дар самти сохтмон фаъолияти муассисаҳои маданияи маишӣ мунтазам рӯ ба беҳбудӣ мерафт, яъне то моҳи майи соли 1932-юм 4 майдончаи варзишӣ, 6 кинои сайёр, 2 карнаи радио, 10 китобхонаи сайёр ва 5 китобхонаи доимӣ мавҷуд буд, кружокҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, варзишӣ ва ба инҳо монанд кор мекарданд. Моҳи марти соли 1933 боз 3 клуб ва 14 гушаи сурх кушода шуд. Дар ташкили корҳои маданияи оммавӣ сохтмонҳои комсомолону ҷавонон нақши бориз бозиданд. Бо ташаббуси онҳо дар 12 гурӯҳи бинокорон клуб сохта, майдончаи варзишӣ ва ҳафт кружоки драммвӣ ташкил карда шуд¹⁷⁹.

Ҳамин тавр, дар солҳои 30-юм дар тамоми мавзӯҳои сохтмонҳои ирригатсионӣ баҳри баланд бардоштани рӯҳу қуввати армияи сохтмончиёни «Вахшстрой», мувофиқи шароити имкониятҳои ҳамон вақт корҳои маданий ва маишӣ мунтазам гузаронида шуда, рӯз ба рӯз сифати хизматрасонӣ дар ин самт ба сохтмончиён хубтару беҳтар мешуд. Масалан, дар ибтидои соли 1936 дар майдони сохтмони ирригатсионӣ 7 клубу театр, 5 китобхона, 6 чойхонаи

¹⁷⁸ Ҳамроев М. Таърихи обёрии водии Вахш. С.87.

¹⁷⁹ Дар ҳамон ҷо. С.88.

сурх, 4 дастгоҳи кино, 3 радиоузел, 350 нуқтаи радио кору фаъолият мекард.¹⁸⁰

Қараёни муҳочират қатъи назар аз душвории қачравиро идома меёфт ва чун пештара яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаби замон ба шумор мерафт. Ҳалли нақшаи сохтмони ҷову манзил, муассисаҳои маданӣ- маърифатӣ ва ғайра барои муҳочирон дар маркази диққати ташкилоту муассисаҳои салоҳиятдор меистод. Масалан, соли 1933-юм танҳо мувофиқи шартномаи байни Комиссариати халқии зироати ҷумҳурӣ ва созмони иншоотҳои Вахш сохтмони 31 муассисаи маданӣ-иҷтимоӣ, 250 хонаҳои дуошёна, 40 ҳавзаҳои обтозакуни, кушодани 48,3 км роҳи мошингарди байни Колхозобод, Қўрғонтеппа ва Ҷилликўл ба нақшп гирифта шуда буд. Барои сохтмони чунин иншоотҳо ба водии Вахш 538 ҳазор метри мукааб ҷўбу тахта, 9000 метри мукааб фанер, 127 тонна мум, 80000 метри мураббаъ шиша, тахминан 2 миллион дона хишти пухта ва дигар таҷҳизотҳо бурдан лозим буд. Арзиши умумии ин сохтмонҳо ба 8,9 миллион сўм мерасид.¹⁸¹

Умуман барои харачоти ҳаматарафаи муҳочирон соли 1933 танҳо ба водии Вахш сарф кардани қариб 30 миллион сўм ба нақша гирифта шуда буд.

Чун солҳои пешина дар қори кўчонидан ва ҷо ба ҷо кардани муҳочирон дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла водии Вахш, ки макони асосии қорҳои мелиоративию ирригатсионӣ ба ҳисоб мерафт, душвории зиёде ба ҷашм мерасид. Ин душвории қабл аз ҳама нокифоягии маводи сохтмон, мутахассисони баландихтисос, қоргарони қасбӣ, техникҳо ва амсоли инҳо маҳсуб мегаштанд. Норасоии аз ҳама қиддӣ чун ҳарвақта аз он иборат буд, ки муҳочирон на ҳама вақт ва на дар

¹⁸⁰БДТНҚТ. Ф.9, р.1, д 184, в.33.

¹⁸¹Курбонова Ш.И. Китоби нобурда. С. 68-69.

хама чо бо хонаву чой, молу мавод таъмин карда, дар макони нав аз лиҳози хочагӣ муқимӣ гардонида мешуданд. Дигар сабаби ба макони пешина баргаштани деҳқонон ва дигар табақаҳои ҷамъиятӣ аз он иборат буд, ки чун солҳои қалби намояндагони ташкилотҳои муҳочиркунӣ ба шумораи муҳочирон диққат дода, андеша намекарданд, ки онҳо ба соҳаҳои кишоварзӣ ягон сару кор доранд ва ё на? Бинобар ҳамин ҳам ҳамроҳи деҳқонони асил ва хоҳишмандони азхуднамудани заминҳои нав шахсони тасодуфие, ки ба кишоварзӣ ягон муносибате надоштанду танҳо имтиёзхоро истифода мекарданд, муҳочир мешуданд. Вақте ки ашхоси ба ном қувваи корӣ ба душворихоӣ азхуднамудани заминҳои нав рӯ ба рӯ мешуданду ба онҳо тоб оварда наметавонистанд, фавран роҳи гурезро пеш мегирифтанд. Ба зами ин ба макони зисти аслии баргашта дар байни мардум ташвиқоти зидди муҳочиршаваӣ мебуданд ва бо ҳамин ба халқу давлат зарари моддию маънавий мерасониданд.

Дар хоста гирифтани ва аз лиҳози хочагӣ, маданӣ – маишӣ чойгир ва мустаҳкам намудани муҳочирон дар макони нав ба хатоҳои роҳ дода мешуд, ки бечунучаро дар ин бобат мақомоти маҳаллӣ, раёсати муҳочиркунӣ, шӯъбаи азхуднамудани системаи ирригатсионии водии Вахш, ташкилотҳои таъминотӣ ва амсоли инҳо низ айбдор ҳисобида мешуданд. Онҳо сари вақт ба колхозҳои муҳочирон замини қорам ва ба хочагиҳои алоҳида участкаи назди ҳавлигӣ чудо намекарданд. Гайр аз ин ташкилотҳои салоҳиятдор ба хочагиҳои муҳочирон заминҳои шӯр ва ё аз лиҳози ирригасионӣ ва мелиоративӣ нотайёро чудо мекарданд, ки ин ба муқимӣ гардидани онҳо дар макони нав душворихоӣ иловагӣ меовард.¹⁸²

¹⁸² Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане. С. 125.

Ба ҳамин тариқ сол аз сол оиди муҳоҷиркунии дохили ҷумҳурӣ ва дар заминҳои нав ҷойгир кардани деҳқонон масъалаҳои навбатии ҳалталаб рӯи кор омада, ҳаҷми иҷроиши ин паҳлӯи ҳаёти ҷамъиятӣ торафт васеъ ва доманадор мегардид. Бояд изҳор намуд, ки дар ҷараёни кӯчонидан ва аз лиҳози хоҷагӣ, маданӣ- маишӣ дар ҷою макони нав мустаҳкам намудани деҳқонон нақшу мавқеи раёсати муҳоҷиркунии назди Комиссариати халқии зироат кам набуд. Ин мақомоти махсуси муҳоҷиркунӣ дар тӯли солҳои 30-юм дар ҳаллу фасли масъалаҳои мушкил ва муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ташкили корҳои оммавӣ - фаҳмондадиҳӣ дар байни деқонони муҳоҷир, дар ҷойҳои нав қабул ва ҷойгир кардани онҳо, ташкили шароитҳои муътадили зиндагӣ, маданӣ- маърифатӣ, ҷудо намудани заминҳои қорам, ташкили хоҷагиҳои шахсӣ, коллективӣ, сари вақт расонидани ҳамаи ёрмандиҳои муайян кардаи давлат ва амсоли инҳо қору хизмати зиёде ба харҷ меод. Оиди фаъолияти ин мақомоти махсуси муҳоҷиркунии аҳолии ноҳияҳои камзамини кӯҳсор ба водиву даштҳои беканор дар адабиёти таърихии ҷумҳурӣ фикру ақидаҳои мухталифе вучуд дорад. Баъзе таҳқиқотчиён фаъолияти ин мақомотро аз будаш зиёд таърифу тафсиф намуда, паҳлуҳои дигари масъала, яъне ба камбудиву хатоӣ ва қачравӣҳо дидаву доништа роҳ додани қорқунони алоҳидаро ноида мегиранд. Дар асл бошад ҷӣ дар зинаҳои болоӣ ва ҷӣ поёнӣ ходимони алоҳидаи ин мақомоти салоҳиятдор ба хатоҳои дағалу афнопазир, яъне ҳангоми додани қарзҳои давлатӣ, ҷудо қордани замини қораму участкаҳои наздиҳавлигӣ ва ғайра ба маҳалгарой, ҳешутаборпарастӣ ва ҷурабозӣ роҳ меоданд. Баъзан маблағе, ки давлат барои харчи муҳоҷирон ҷудо мекард, ба қорҳои ғайр сарф ва қисман аз қониби шахсони алоҳида азхудқарда

мешуданд. Чунин амалиётҳои ношоистаи ашхоси алоҳидаи раёсати муҳоҷиркунӣ ба тафаккури деҳқонон ва умуман ба чараёни кӯчокӯчи деҳотиён таъсири манфӣ нарасонида наметавонист.

Факту мисолу далелҳои бозътимод шаҳодат медиҳанд, ки дар ниммаи аввали солҳои 30-юм дар дохили ҷумҳурӣ аз ҳама зиёдтар хоҷагиҳои деҳқонон муҳоҷир карда шуданд, ки шумораи онҳо ба 12241 хоҷагӣ мерасид. Дар ҳамин давра беш аз ҳама заминҳои нав аз лиҳози ирригатсионӣ мелиоративӣ азхудкарда шуданд, ки миқдори онҳо танҳо дар водии Вахш 7035 гектарро ташкил меод. ¹⁸³ Маблағе, ки бо мақсади гузаронидани муҳоҷират ба ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо шуда буд, аз маблағи солҳои пешин хеле зиёд буд, ки қариб 95% аз худ карда шуд. ¹⁸⁴

Сохтмони водии Вахш, ки овозааш дар тамоми Иттиҳоди Шуравӣ паҳн гардида буд ва ба анҷоми он ҳамаи ҷумҳуриҳо ҳавасманд буданд, бегуфтугу дар маркази диққати мақомоти ҳизбиву давлатии натавонанд Тоҷикистон, балки тамоми мамлакат меистод. Масалан, дар қарори пленуми (сентябри соли 1934) Бюрои осиемиёнагии КМ ҲКУ (б) қайд карда мешуд, ки дар натиҷаи ба охир расидани мӯҳлати навбати якуми сохтмони бузурги Вахш давраи нав оғоз меёбад, ки он аз лиҳози мелиоративӣ тайёр кардани заминҳои нав дида мураккабтар аст. Ин давраи нави дар мавзӯҳои водии Вахш ҷойгир намудани муҳоҷирон ва аз лиҳози хоҷагӣ азхуднамудани заминҳои навқорам ва бекорхобида ба ҳисоб мерафт. Дар қарори пленум изҳор карда мешуд, ки ҷойгир намудани муҳоҷирон ва аз ҷиҳати хоҷагӣ азхуднамудани заминҳои водии Вахш танҳо кори сокинони Тоҷикистон набуда, балки вазифаи тамоми ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна мебошад. ¹⁸⁵

¹⁸³ БМДҶТ. Ф. 18. Р.1. д.1626. в. 78.

¹⁸⁴ Дар ҳамон ҷо. д. 16-23. в. 22.

¹⁸⁵ Хамроев М. Деятельность коммунистической партии..., С. 275.

Барои ҳаминҳам дар давраи нави сохтмони ирригатсионӣ- мелиоративии водии Вахш тамоми ҷумҳуриҳои ин минтақа ва умуман Иттиҳоди Шуравӣ дасти ёрӣ дароз намуданд.

Беҳуда нест, ки дар ибидои давраи нави сохтмони водии Вахш, ин масъалаи муҳим диққати мақомоти хизбиву давлатиро ба худ ҷалб кард. Масалан, моҳи майи соли 1934 КМ ҲК(б) Тоҷикистон ва ШКХ ҷумҳурӣ масъалаи «Оид ба рафти сохтмони Вахш ва азхуднамудани заминҳои нав»-ро мавриди муҳокимаи махсус қарор дод. Дар ҷараёни муҳокимаи ин масъала баробари қайд гардидани муваффақиятҳои беамсоли таърихӣ, яъне сохтмони силсилаи иншоотҳои бузурги гидротехникӣ ва мелиоративӣ, роҳ ва ғайра ҳамзамон таъкид гардид, ки ҳоло дар пеш вазифаҳои ниҳоят бузург ва масъулиятнок меистанд. Водии Вахш, -изҳор карда шуд дар пленум,- давраи ниҳоят мураккаб ва масъулиятноки ташкилӣ, яъне марҳалаи гузаштан аз сохтмон ба давраи азхуднамудани истехсоли техникаи иншоотҳои обёрӣ ва заминҳои наву кӯҳнаро паси сар мекунад. Дар қарор зикр гардида буд, ки ташкилоти сохтмони Вахш дар ҷараёни иҷрои кор бояд ба тадриҷ бо кадрҳои асосӣ ва воситаҳои техникаш ба ташкилотҳои бошукӯҳ табдил ёбад. Ва он на танҳо барои азхуднамудани системаҳои нав, балки дар водӣ ташкил кардани хоҷагии бонуфузи истехсолоти пахта ва қабл аз ҳама навъи маҳиннаҳои он корҳои зиёдеро ба сомон расонад.¹⁸⁶ Таҳлили маводҳои зиёд нишон медиҳад, ки ин масъала дар тӯли солҳо 30-юм масъалаи хеле мураккаб ва ҳалталаби рӯз ба ҳисоб мерафт. Масалан, солҳои 1930- 1935-ум ба водии ҷумҳурӣ аз ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон, Ўзбекистон ва дигар ҷумҳуриҳои ИЧШС 43 ҳазор хоҷагиҳо муҳочир карда шуда буданд. Дар ин муддат аз ин шумора ҳамагӣ 18

¹⁸⁶ Ниг. Қурбонова Ш.И. Китоби номбурда. С. 70.

ҳазор хочагиҳо дар заминҳои нав ва бекорҳобида муқимӣ шуданду ҳалос. Аз шумораи умумӣ 3,5 ҳазор хочагии деҳқонон, ки барои кӯчонидани онҳо миллионҳо сӯм сарф шуда буд, бо роҳҳои гуногун ба ҷойҳои аслии зист ва дигар шахру деҳот баргаштанд.¹⁸⁷

Сабабҳои асосии ба макони аслии ҳеш баргаштани қисми муҳочирон чун солҳои пешин бад будани шароити иҷтимоӣю иқтисодӣ, маданияву маишии манзилгоҳҳои нав маҳсуб мегашт. Ташкилотҳои болоии салоҳиятдор ва ташкилотҳои поёнӣ шароитҳои воқеии зиндагии муҳочиронро ба эътибор нагирифта, амр меоданд, ки сол аз сол шумораи онҳо ҳарчи зиёдтар карда шавад. Масалан, раёсати муҳочиркунии назди Комисариати халқии зироат аз тарафи ҳизбу давлати ҷумҳурӣ вазифадор карда шуда буд, ки ба шароити зиндагии муҳочирон дар макони нав ҳамаҷониба назорат намояд ва камбудию норасоӣҳоро сари вақт бартараф созад. Аммо, таърих собит месозад, ки ин мақомот наҳама вақт вазифаашро пурра ва бовиҷдонона иҷро мекунад. Дар аксар маврид коркунони ин раёсат дар қори сари вақт қабул намудани муҳочирон дар макони нав, ба онҳо ҷудо кардани заминҳои қорам, участкаҳои наздиҳавлигӣ ва пурра омода намудани анҷоми сохтмонҳои хочагӣ ва зисту зиндагии фотехон бевосита иштирок ва назорат намекарданд. Ин ва дигар мақомоти салоҳиятдор бо шароити зисту зиндагии муҳочирон ҳаматарафа шинос нагардида, феврал онҳоро ба қорҳои саҳроӣ сафарбар мекарданд. Ба сохтмону таъмири манзилгоҳи муҳочирон танҳо охири фасли тирамоҳ, яъне дар остонаи зимистон сар мекарданд. Кишту қори баҳорӣ, ки оғоз мегардид, ҳамоно қорҳои сохтмони манзилгоҳҳо ба таъхир андохта мешуд.

¹⁸⁷ БМДҶТ. Ф. 18. Р.1. д.1626. в. 78.

Хонаву ҷойи муҳочирони он давра танҳо аз кулбаҳои тангу зиддисанитарие иборат буданд, ки тақрибан 2-3 сол умр медиданду халос. Саволи қонуние ба миён меояд, ки чаро манзили муҳочирон ба талаботи оддитарини одамони ҳамон давр ҷавоб дода наметавонист? Қабл аз ҳама сабабаш он буд, ки қарзе, ки давлат барои сохтмони хонаву ҷойи зисти муҳочирон ҷудо мекард, нокифоя буд. Масалан, барои сохтмони як хонаи истиқоматӣ 474 сӯм ҷудо карда мешуд, дар сурате, ки 1 метри мукааби ҷӯбу тахта 250 сӯм меистод.¹⁸⁸

Гайр аз ин дар колхозу совхозҳои навбунёд ва кӯҳнабунёд қувваҳои кории сохтмончиён нокифоя буданд ва ба талабот ҷавоб дода наметавонистанд.

Инчунин сабабҳои дигаре низ вучуд доштанд, ки ба ҳалли пурраи масъалаи номбурда, ба дараҷаи муайян монет мегардиданд. Масалан, маъмурияти заминҳои навқорам ва бекорхобида, хоҷагӣҳое, ки муҳочиронро қабул мекарданд, ҳанӯз аз ҷиҳати моддӣ-техникӣ ба таври кофӣ тайёр набуданд. Мақомоти салоҳиятдори марказию маҳаллӣ муҳочиронро аз ҷиҳати ташкилию фаҳмондадиҳӣ, иҷтимоӣ-психологӣ ва ватанпарварию миллатдӯстӣ ҳамаҷониба омода накарда буд. Бинобар ҳамин ҳам, қисми асосии муҳочирон танҳо ҷиҳатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷорабинии кӯчокӯчро дарк карда, ба тарафҳои сиёсӣ, миллию ватанпарастии ин масъалаи муҳими замони Иттиҳоди Шуравӣ сарфаҳм намерафтанд. Агар муҳочирон тарафҳои мусбии масъалаи муҳочирати дохилиҷумҳуриро ҳама тарафа дарк мекарданд, шояд онҳо тамоми душвориҳои садди роҳро бартараф карда, бидуни ба макони асли баргаштан заминҳои бобоиро азхудменабуданд ва Ватанро бою ғани мегардониданд.

¹⁸⁸ БМДҶТ. Ф. 18. Р.1. д.1626. в.61.

Дар тӯли солҳои 20-30-юми асри XX муҳоҷирон қувваи асосии меҳнатиро ташкил карда, барои сохтмони иншоотҳои саноативу кишоварзӣ дар Тоҷикистони аз лиҳози иҷтимоию иқтисодӣ ақибмонда, сахмгузори асосӣ буданд. Онҳо барои инкишофи соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ, ки асоси баланд бардоштани дараҷаи моддию маданияи меҳнаткашон маҳсуб мегардад, ба тариқи ихтиёрӣ аз ноҳияҳои камзамини ҷумҳурӣ ба водии фаррохи он мӯҳҷир мешуданд. Комсомолону ҷавонон дар макони нав хоҷагиҳои коллективии худро таъсис дода, барои аз лиҳози хоҷагӣ ҳамаҷониба мустаҳкамӯ қавӣ гардидани онҳо кӯшиши зиёде ба харҷ медоданд. Ба ҳайати хоҷагиҳои комсомолону ҷавонон беҳтарин пешқадамони истеҳсолот ҷалб карда мешуданд. Онҳо бо ёриву мадади деҳқонони пуртаҷриба ботадриж хоҷагиҳои коллективиро аз ҷиҳати ташкили иқтисодӣ балан бардошта, ибрати дигар фотехони заминҳои наву бекорхобида мегардиданд.

Дар тамоми давраҳои кӯчбардории деҳқонон масъалаи дар ҷойҳои нав ҷойгир ва муқимӣ гардонидани муҳоҷирон ва ба ҷойи лозима сарф намудани маблағи барои онҳо ҷудо кардаи давлат масъалаи ниҳоят муҳим ба ҳисоб мерафт. Аз сусти назорати мақомоти салоҳиятдор истифода бурда, баъзе ашхоси қаллобу коргурез қарзӯ кӯмаки давлатиро гирифта аз заминҳои нав ғайб мезаданд ва чанде пас боз худро ба рӯйхати муҳоҷирон навишта, соҳиби пулу моли муфт мегаштанд. Ин амалиёти ношоиста ва ноҷавонмардонаи ашхоси коргурезу авомфиреб хусусияти оммавӣ касб кард, ки он диққати мақомоти болоии давлатии ҷумҳуриро ҷалб накарда наметавонист. Ба хотири пеши роҳи ин ҷараёнро гирифта 2 декабри соли 1935 КИМ ва ШКХ Тоҷикистон «Оиди ба ҷавобгарӣ кашидани муҳоҷироне, ки як чанд бор қарзӯ кӯмаки давлатӣ

гирифтанд» қарори махсус баровард. Дар ин ҳуччати давлатӣ аз ҷумла изҳор гардида буд, ки амали якчанд бор ба водии Вахш кӯчидани оилаҳои алоҳида ва борҳо аз ҷониби давлат гирифтани қарзу кумак нишонаи аз ҷониби онҳо рӯйрост давлатро фиреб ва молу мулки онро тороҷ кардан ҳисоб меёбад¹⁸⁹. Дар ин қарор мақомоти салоҳиятдор ва маъмурии ҷумҳурӣ бо ҷиддият вазифадор карда мешуд, ки нисбати ҷунини қаллобону фиребгарон баъди тафтиши ҳамаҷониба парвандаи ҷиноятӣ кушода, ба онҳо ҷазои сазовор дода шавад.

Аз рӯйи ин қарор мақомоти маъмури оилаву ашхоси алоҳидаеро, ки аз бартариҳои барои муҳочирон муайянкардаи давлат истифода бурда, барои чизу чора ва пули муфт роҳи нодуруст ва фиребу найрангро пеш мегирифтанд, мувофиқи қонун ба ҷавобгарӣ мекашид. Ин чорабинӣ як андоза пеши роҳи қаллобиву фиребгариро боз дошт ва ба ҷойгиру мустаҳкамшавии муҳочирон дар макони нав мусоидат намуд.

Ҷун солҳои пешин дар нимаи дуҷуми солҳои 30 омили асосии дар заминҳои нав ва бекорхобида мустаҳкам шудани муҳочирон барои онҳо сари вақт муҳайё намудани шароити моддӣ- маданӣ ба ҳисоб мерафт. Дар шароити он солҳо барои қонеъ намудани талаботи фотехони заминҳои нав шароити мусоид наҳама вақт вучуд дошт. Аз қисми марказии Иттиҳоди Шуравӣ кашонда овардани таҷҳизоти сохтмони манзил, мактабу маориф, тандурустӣ ва муассисаҳои маднӣ- маърифатӣ аз ҳама масъалаи ҳалталаб ба ҳисоб мерафт. Кори нақлиёт дуруст ба роҳ монда нашуда буд, дар ноҳияҳои Ҷанубу Марказии Тоҷикистон, аз он ҷумла водии Вахш, ки маркази асосии сохтмони иншоотҳои ирригатсионӣ ва меллиоративӣ, азхуднамудани заминҳои нав ба ҳисоб мерафт, ханӯз

¹⁸⁹ БМДҶТ. Ф. 18. Р.1. д.18, в.2.

роҳи оҳане сохта нашуда буд. Мебоист он минтақаҳои ҷумҳуриро бо дигар қисми Иттиҳоди Шуравӣ пайваст мекард. Ин омил ҳам як андоза ба кашонда овардани таҷҳизоти сохтмонҳои саноатӣ, комуналӣ, маданӣ - маърифатӣ ва хоҷагӣ таъсири манфӣ мерасонд. Аз тарафи дигар он таҷҳизотҳое, ки Кумитаи давлатии планкашии Иттиҳоди Шуравӣ барои сохтмони Тоҷикистон ҷудо мекард ба талабот пурра ҷавоб дода наметавонист. Баъзан онҳо ба мақсадҳои дигар сарф карда мешуданд. Дигар ин ки мутахассисони сохтмон намерасиданд, қисми онҳо ихтисоси касбии касбӣ надоштанд.

Бо вуҷуди чунин душвориҳо мақомоти хизбиво давлатӣ кӯшиш ба харҷ медоданд, ки мувофиқи шароити имкониятҳои мавҷуда барои муҳочирон хонаву ҷой, мактабу боғчаҳои кӯдакона, муассисаҳои тандурустӣ, маданияту маърифатӣ муҳайё созанд ва як дарача бошад ҳам шароити зисту зиндагонии фотехони даштҳои бекорхобидаю ташналабро ба низом дароваранд. Дар ҳамин давра қувваю диққати асосӣ ба азхудкунии водии Вахш равона карда шуд. Дар ин ҷо сол аз сол қорҳои сохтмонӣ меафзуд. Танҳо дар зарфи солҳои 1933-1937-ум дар ин ҷо 109 мактабу боғчаҳои кӯдакон, беморхонаҳою таваллудхонаҳо, ҷойхонаҳои сурх, хонаҳои истиқоматӣ ва ғайра қомат рост карданд. Аммо, шумораи муҳочирон дар ҳамин давра нисбати ин сохтмонҳо чандин маротиба зиёд буд ва албатта, талаботи онҳо бо ин сохтмонҳо қонеъ намешуд. Аз соли 1933 то соли 1937 ба водии Вахш зиёда аз 18 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонон аз ноҳияҳои гуногун кӯчонида шуда буданд, ки аз он 3,5 ҳазор хоҷагӣ боз ба ҷойҳои пешинаи худ баргаштанд. Ин амалиёт ба давлат 1 миллиону 600 ҳазор сӯм зарари моддӣ расонид.¹⁹⁰

¹⁹⁰БМДҚТ. Ф. 18. Р.1. д. 1626, в.39-40.

Ҳуҷатҳои зиёди бойгони боварибахш шаҳодат медиҳанд, ки дар солҳои 30-юм, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон мамлакати аграрӣ ба ҳисоб мерафт, мақомоти ҳизбию давлатӣ ба инкишофи обёрию мелиоратсияи замин, азхудкунии мавзёҳои наву ба ин чо кӯчонидани деҳқонони ноҳияҳои камзамин диққати ниҳоят қиддӣ медоданд. Масалан, КМ ҲК Тоҷикистон ва ШКХ ҷумҳурӣ танҳо соли 1936 оиди ин масъалаҳо 37 қарор қабул карданд, ки аз онҳо 27-тояш ба масъалаҳои муҳоҷирати дохили ҷумҳурӣ ва берун аз он бахшида шуда буданд.¹⁹¹ “Дар бораи тайёрии ба водии Вахш муҳоҷир намудани деҳқонон”, “Дар бораи истифодаи маводи маҳаллии сохтмон барои муҳоҷирони водии Вахш”, “Дар бораи дар фасли баҳор ба водии Вахш кӯчонидани муҳоҷирон”, “Дар хусуси ба водии Вахш кӯчонидани муҳоҷирон аз ноҳияҳои Конибодому Шаҳринав”, “Дар бораи рафти сохтмон барои муҳоҷирони водии Вахш” ва амсоли инҳо аз ҷумлаи чунин қарорҳо мебошанд.

Бо мақсади дар заминҳои навбунёд мустаҳкам ҷойгир шудан ва боз ҳам беҳтару хубтар гардидани ҳаёти моддӣ- маишӣ ва маданияи муҳоҷирон давлат ҳар сол ҳаҷми қарзи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддатро барои онҳо зиёд мекард ва то андозае назорати истифодаи самаранокашро таъмин менамуд. Масалан, соли 1936 бо ҳамин мақсад барои эҳтиёҷоти фотехони заминҳои набунёди водии Вахш Ҳукумати Тоҷикистон зиёда аз 8,5 миллион сӯм ҷудо намуд,¹⁹² ки ин нисбати қарзи давлатии солҳои пешина хеле зиёд буд. Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз бонки хоҷагии кишоварзӣ қотеъона талаб намуд, ки ин қарз танҳо бо он колхозҳои муҳоҷироне

¹⁹¹ БМДҶТ. Ф. 18. Р.1. д.986., в.9.

¹⁹² БМДҶТ. Ф. 18. Р.1. д.986., в.26.

дода мешавад,ки онҳо аз лиҳози ҳуқуқӣ ба қайд гирифта шуда бошанд. Ғайр аз ин ҳамон сол барои сохтмони 118 иншооти маданӣ-маишии муҳочирони водии Вахш зиёда аз 3,2 миллион сӯм қарзи давлатӣ ҷудокарда шуд, ки дар шароити онвақта маблағи хеле калон ба ҳисоб мерафт.

Масъалаи муҳочирати деҳқонон ба заминҳои навқорами Тоҷикистон дар нимаи дуюми солҳои 30-юм яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб мерафт ва диққати мақомоти ҳизбиву давлатӣ ва ташкилотҳои дахлдори ҷумҳуриро ба худ пайваста ҷалб менамуд ва онҳо баҳри дуруст ба роҳ мондани ин чорабинӣ кӯшишҳо мекарданд. Мувофиқи қарори Шурои Комиссарони Халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31-уми январи соли 1937-ум “Дар бораи мардикоргири ва баҳори соли 1937 ба водии Вахши Ҷумҳурии Тоҷикистон овардани муҳочирон” ба зиммаи мақомоти салоҳиятдор дар байни фотехони заминҳои навқорам оид ба масъалаҳои муҳочиршавӣ бурдани корҳои зиёди оммавӣ- фаҳмондадиҳӣ гузошта шуда буд. Минҷумла оиди чунин масъалаҳо: муҳочират бо кадом мақсад гузаронида мешавад, фотехони заминҳои нав чӣ гуна имтиёзҳо доранд, онҳо аз макони аслиашон то ҷои зисту зиндагонии нав чӣ гуна оварда мешаванд (харчи роҳ, хизмати тиббӣ-санитарӣ, гирифтани музди якшабонарӯза аз ҳисоби давлат.), ба макони нав бо худ чӣ гуна чизҳои зарурии рӯзгорро бояд гиранд? Чунин корҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни омма бо мақсаде гузаронида мешавад, ки муҳочират хусусияти ихтиёриашро гум накунад: агар онҳо камаш ними заминҳои қорамро ба истеҳсоли пахтаи навӣ маҳиннах табдил диҳанд, дар зарфи панҷ сол ҳам аз андозҳои давлатӣ ва ҳам маҳаллӣ, ба ҷуз андози (контрактатсияи) пахта озод карда мешаванд; инчунин барои харидани ҳайвони қорӣ, хонагӣ, анҷомҳои

хоҷагию нақлиётӣ, кабутизоркунӣ, масолеҳи сохтмонӣ баҳри хонаи истиқоматӣ, говхонаю аспхонаҳо, анборҳо ва ғайра қарзи камтарини дарозмуддат дода мешуд, ки ба ҳар оила ба ҳисоби миёна 2217 сӯм рост меомад.¹⁹³Ғайр аз ин ҳар як оилаи муҳочир дар макони нави зисту зиндагӣ дусад сӯм ва оилаҳое, ки зиёда аз чор сар хӯранда доштанд, то 250 сӯм ёрдампулӣ мегирифтанд.

Муҳочирати нимаи дуоми солҳои 30-юми асри XX нисбати муҳочирати нимаи аввали он бо баъзе хусусияту омилҳояш фарқ мекард. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандааш аз он иборат буд, ки агар дар нимаи аввали солҳои 30-юм аз ноҳияҳои кӯҳсору камзамини Тоҷикистон ба водиҳои нисбатан фаррохи он муҳочир шуда бошанд, дар нимаи дуоми ин солҳо аксари муҳочиронро аҳолии берун аз ҷумҳури ташкил мекарданд, ки ин чараён сабаби субъективӣ дошт.

Хулоса

Дар солҳои пеш аз ҷангӣ ҳалли масъалаҳои мухталифи соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ, минҷумла рушту нумуи ирригатсия, мелиоратсия ва азхудкунии заминҳои наву бекорхобида, аз мавзёҳои кӯҳию назди кӯҳии безамину камзамин кӯчонида ба заминҳои нав оварда, шароитҳои зисту зиндагонӣ ва қору бори онҳоро таъмин кардан яке аз вазифаҳои муҳим ва ҳалкунандаи иҷрои вазифаҳои ҷамъбасти сохти сотсиалистӣ ба ҳисоб мерафт. Дар чараёни ҳалли саривақтии масъалаҳои муҳими тараққиёти соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла инкишофи ҷамъонибаи хоҷагии кишоварзӣ душвориҳои маълуми ҳам объективӣ ва ҳам субъективӣ меистоданд. Ҳалли чунин вазифаҳои масъулиятнок дар шароити охири солҳои 20-

¹⁹³ БМДЧТ. Ф. 18. Р.1. д.981. в.66.

ум ва 30-уми асри XX дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят мушкилу заҳматталаб буд. Яке аз масъалаҳои ниҳоят зарурӣ ва ҳалли саривақтӣ дар он шароит ба таври лозимӣ ҷудо кардани маблағи муайян баҳри бунёди иншоотҳои муҳим ва ҳалкунандаи обёрикунанда, онҳоро бо техникаи замонавии хоҷагии кишоварзӣ таъмин намудан маҳсуб буд. Дар он солҳо иншоотҳои обёрикунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як дараҷа бо техникаи хоҷагии кишоварзӣ таъмин карда мешуд.

Аммо, масъалаи дигари ҳалкунанда дар ҷараёни сохтмонҳои азими обёрикунанда ва мелиоратсияи замин онҳоро сари вақт бо кадрҳои инженер-техникӣ ва коргарони доимӣ таъмин кардан меистод. Масъалаи тайёр кардани кадрҳои соҳаҳои мухталифи хоҷагии кишоварзӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити он замон масъалаи душвор буда, онро танҳо бо қувваи ин ҷумҳурӣ ҳалу фасл кардан аз имкон берун буд.

Аввало дар ин ҷумҳурӣ муассисаҳои таълимӣ ва мутахассисони баландихтисос кифоя набуданд, ки кадрҳои ихтисосманди хоҷагии кишоварзӣ тайёр карда шаванд. Маълум, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҷузъи ҷудонашавандаи Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳисоб мерафт, ки ҳалли саривақтии масъалаҳои номбарда, бе иштирок ва ёриву мадади ҷамаҷонибаи ҷумҳурияҳои иттифоқ тадбиқнашаванда буд. Аз ин хотир муаллиф, бо факту далелҳои раднопазир ба ҳулосае меояд, ки маҳз бо ёриву мадади кадрҳои инженер-техникии ҷумҳурияҳои собиқ Иттифоқи Шуравӣ дар Тоҷикистон масъалаи тайёр кардани кадрҳои соҳаҳои мухталифи хоҷагии кишоварзӣ ва аз ҷумла соҳаҳои ирригатсияву мелиоратсияи замин ҳалу фасл карда мешуданд.

Агар ба гузаштаи барои таърих наонқадар дур диққат намоем, огоҳ мешавем, ки дар ҷумҳурии Тоҷикистон ягон системаи типии муҳандисии инкишофи обёрӣ вучуд надошт. Меҳнаткашон барои шодоб намудани заминҳои қорам аз усулҳои кӯҳна, ки меҳнати

сангинро талаб карда, фоидаи ночизро ба бор мовард истифода мебурданду халос. Яке аз усулҳои кӯхнаи обёрикунии замин чунин буд, яъне обро аз нахру дарёҳо ба воситаи чарх бароварда, барои кишти кори зироат истифода мебурданд. Мавридаш меомад, ки чархро ҳатто ба воситаи аспу барзагов ва аксаран батракҳо мегардониданд. Дар натиҷаи ҷориву мадади ҷумҳуриҳои иттифоқӣ дар солҳои 30-ми асри XX-ум дар системаҳои ирригатсионӣ ва мелиоративии Тоҷикистон техникаи замонавӣ ҷорӣ карда шуд ва мувофиқи он барои идора намудани техникаи ҳамон замон кадрҳои инженер-техникӣ ва мутахассисони ин ҷабҳа низ таъмин гардиданд.

Баъди асосан барҳам додани ҳаракати босмачигарӣ минбаъд инкишоф додани системаҳои обёрӣ, азхуднамудани заминҳои бекорхобида дар ноҳияҳои Ҷанубу Марказии Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ пеш мерафт. Ноғуфта намонад, ки барқарорсозии хоҷагии кишоварзӣ дар ин қисми Тоҷикистон хусусиятҳои хоси хешро дорост. Яке аз ин хусусиятҳо аз он иборат аст, ки дар ин ҷо барқароркунии хоҷагии кишоварзӣ аз барқарорсозии системаҳои ирригатсионӣ ва азхуднамудани заминҳои нав оғоз меёбад, зеро дар ин ҷо ба маънои тоҷаш саноат вучуд надошт.

Мисолу далелҳои зиёди таърихӣ бараъло шаҳодат медиҳанд, ки ширкатҳои мелиоративӣ пеш аз ҳама ва беш аз ҳама дар вилоятҳои пахтакори Вахш, Кӯлоб ва Ҳисор ташкил ёфта, дар барқарорсозии хоҷагии кишоварзӣ ва системаҳои обёрикунӣ саҳми худро гузоштаанд, ки онҳо низ ба худ хусусиятҳои хосро касб карда буданд. Хусусияти хоси ширкатҳои мелиоративӣ аз он иборат буд, ки таъриху фаъолияти онҳо бо ҳаёту фаълияти деҳқонони муҳочирӣ кӯхистон робитаи зич дошт. Чунки қорҳои ирригатсиониву мелиоративӣ дар заминҳои навазхудшудаву бекорхобида нисбат ба дигар мавзёҳо бештар ва васеътар бурда мешуданд ва дар он ҷойҳо қувваи қорӣ асосан муҳочирон буданд.

Ширкатҳои мелиоративӣ дар Курғонтеппа, Фархор ва Чубек низ барпо карда шуданд. Инчунин дар округи Хучанд ширкатҳои нави мелиоративии Нав, Сомғор ва Куркат арзи вучуд намуданд.

Корҳои асосии ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва махсусан азхуднамудани заминҳои нав ва бекорхобида дар водии Вахш чун базаи асосии истеҳсоли пахтаи маҳиннаҳ масъалаи бо қуваҳои корӣ таъмин кардани ин заминҳо аз ноҳияҳои кӯҳии камзамину сараҳолӣ муҳочир намудани деҳқонон махсуб буд. Аммо, ҳалли ин масъала ҳам душвориҳои зиёде ба пеш меовард. Аввало на ҳама меҳост, ки ҷову макони обоияшро гузошта ба дигар ҷой раванд. Аз ҷониби дигар аз он қисми муҳочирони ба заминҳои нав муҳочир шуда на ҳамашон дар он ҷо муқимӣ мешуданд ва бо ҳар роҳу восита маблағи давлатро гирифта ба макони аслиашон бармегаштанд ва ё ба дигар ноҳияҳо шаҳрҳо қисмат мешуданд.

Соҳтмони системаи ирригатсионии Вахш барои ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон натавонанд аҳамияти бузурги иқтисодӣ дошт, инчунин сабаби дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ -маишӣ дар ҳаёти меҳнатқашон буда, мактаби ҳақиқии патриотизми Шуравӣ, интернационализм, дӯстии халқҳо ва манбаи асосии тайёр кардани кадрҳо ва махсусан муттаҳасисони маҳаллӣ гардид. Дар натиҷаи меҳнати фидокоронаи заҳматқашони тоҷик, ёрии ҳамаҷонибаи намояндагони халқҳои собиқ Иттифоқи Шуравӣ, роҳбарии бемайлони ташкилотҳои дахлдори хоҷагӣ, ҳизбиву комсомолӣ муяссар гардид, ки асосан дар ибтидои панҷсолаи дуҷуми тараққиёти хоҷагии халқ бунёди системаи ирригатсионии Вахш бомуваффақият ба анҷом расад.

Ба қор даромадани канали калони Вахш, дар таърихи иншоотҳои ирригатсионии Осиёи Миёна як воқеаи бузурги қаҳрамонӣ ва фаромӯшнашавндае мебошад, ки он барои халқҳои ин кишвар ва махсусан халқи тоҷик мисоли равшани амали гаштани орзуҳои

ба гулистон табдид додани заминҳои ташналаби он мебошад.

Дар охири солҳои 30 ва ибтидои солҳои 40-уми асри XX дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи калонтарини ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ба ҷуз Вахш сохтмони канали Калони Ҳисор ба ҳисоб мерафт. Барои иншооти чунин манбаи калони ирригатсионӣ ва мелиоративӣ ҳатман лоиҳаи дар асоси илмӣ тартибдода шарт ва зарур буд. Ниҳоят 24 моҳи июли соли 1940 Ҳукумати ҷумҳурӣ ва ҳизби коммунистӣ лоиҳаи техникий сохтмони ин каналро, ки аз дарёи Душанбе то Каротоғ давом мекард маъқул шумориданд. Дарозии навбати аввали он 54 км-ро ташкил карда, аз он қисми тоҷикистониаш 20,5 км буд.¹⁹⁴

Ҳазорон колхозчиёни ноҳияҳои гирду атрофи Душанбе ба сохтмони сарбанд-санчиши фишори об, ки бояд мавҷи пуршуру пурғавғои дарёи кӯҳиро ба маҷрои канал равон кунад, бо як ҳисси ифтихор ва ватандорӣ оғоз намуданд.

Дар давраи ташкили корҳои тайёрӣ колхозчиёни ҷумҳурии Ўзбекистон дар мавзеи худ барои барпо кардани иншооти аз лиҳози техникий мураккаб оғоз намуда, тоннели зери заминиро (Дюкерро) сохтанд, ки оби канали Калони Ҳисор аз тағи дарёи Хонақо безарар гузашта ба сарҳади ҷумҳурии Ўзбекистон ҷараён мегирифт.

Аммо, ҳуҷуми аҳдшиканонаи германияи гитлерӣ моҳи июни соли 1941 ба мамлакати шуроҳо ва оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ сохтмони канали Калони Ҳисор ва дигар иншоотҳои обёрикунандаро як муддат ба ақиб партофт. Марҳилаи дуҷуми сохтмони ин иншоот тирамоҳи соли 1941 давом дода шуд ва кори ба итмом расонидани он зиёда аз як сол тӯл кашид.

Сохтмони канали Калони Ҳисор дар ниммаи аввали моҳи сентябри соли 1942 дар авҷи калонтарин

¹⁹⁴БДТНЧТ, Ф.3,р. 4, д. 580, в.128.

задухурди давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, яъне муҳорибаи назди Сталинград ба анҷом расид.¹⁹⁵

Дар охири солҳои 20-ум ва 30-уми садаи ХХ макони асосии азхудкунии заминҳои нав дар қисми ҷанубӣ ва марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияҳои водии Вахш, водии Ҳисор баҳисоб мерафтанд. Дар қисми шимолии Тоҷикистон бошад азхудкунии заминҳои наву бекорхобида дар ноҳияҳои Хуҷанд, ҳавзаҳои оби Хочабоқирғон, Конибодому Исфара ва Ашт ба нақша гирифта шуда буд. Майдони азхудкунии заминҳо дар ин ҷо маҳз пас аз сохтани канали Калони Фарғона ва қисми Тоҷикистони он васеъ мешавад.

Таҳқиқотҳои муттаҳассисон исбот кард, ки дар мавзеи Осиёи Миёна ягона заминҳои водии Вахш барои инкишофи пахтакорӣ ва қабл аз ҳама ба навъи маҳиннаҳои он мувофиқ аст. Аз ин рӯ барои ба ин мақсади стратегӣ расидани меҳнаткашони тоҷик ҳукумати марказӣ ва намояндагони дигар халқҳои иттифоқ ёрии ҳаматарафаи хешро дарёф надоштанд.

Дар солҳои панҷсолаи дуюм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сохтмонҳои ирригатсионӣ ва вобаста ба ин барои азхудкардани заминҳои наву бекорхобида доимо диққати ҷиддӣ дода мешуд. Масалан, танҳо солҳои 1929-1932 барои сохтмонҳои ирригатсионӣ ва азхуднамудани заминҳои нав наздики 110 мил. сум маблағ ҷудо карда шуда буд, ки дар натиҷа он имконият фаро расонд, ки 113 ҳазор гектар заминҳои аз лиҳози обёриву мелиоративӣ тайёр гардида афзояд.¹⁹⁶

Хусусияти азхудкунии заминҳои нав дар панҷсолаи дуюм нисбати панҷсолаи якум аз он иборат буд, ки аз сабаби дар панҷсолаи дуюм зиёд гардидан ва нисбатан сифатнок шудани тамоми намудҳои техникаи хоҷагии кишоварзӣ, ихтисоснок шудани кадрҳои агротехникӣ, истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ

¹⁹⁵ Тоҷикистони Сурх, 15 сент. соли 1942.

¹⁹⁶БМДҶТ. Ф. р. 288, р.1,д.301, в.54.

бехтар гардид. Хусусияти дигари чараёни азхудкардани заминҳои нав ва бекорхобида дар солҳои панҷсолаи дуюм ва минбаъд боз аз он иборатаст, ки дар мамлакат ҳаракати навоарӣ дар чараёни истехсолот ба амал омад, ки онро ҳаракати стахановӣ меномиданд.

Дар Помир коллективонии хоҷагии кишоварзӣ аз сабаби аз марказҳои ҷумҳурӣ дур будан ва дар дохили вилоят байни ноҳияҳо набудани алоқаҳои мустаҳками иқтисодӣ, танҳо дар солҳои панҷсолаи дуюм оғоз меёбад. Меҳнатқашони Помир аз ҳисоби қорҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ нисбати соли 1933 майдони заминҳои қорамро 2 ҳазор гектар зиёд карданд.¹⁹⁷

Дар аввали солҳои панҷсолаи сеюм дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ чараёни васеъи азхудкунии заминҳои нав ва вобаста ба ин дигаргуншавии сохтори хоҷагиҳои чаъбастӣ ба назар мерасад. Умуман дар соли 1940 нисбати соли 1913, ки соли аз ҳама баланди тараққиёти хоҷагии халқи собиқ Русияи подшоҳӣ ба ҳисоб мерафт, дар ҷумҳурӣ заминҳои қорам дар натиҷаи гузаронидани қорҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ наздики 160%, аз ҷумла майдони ғалладона зиёда аз 130 %, маҳсулоти техникӣ ба 426 %, пахтақорӣ 417, 6% зиёд гардиданд.¹⁹⁸

Дар ин солҳо дар водии Вахш чун қаблан қорҳои ирригатсионӣ ва мелиоративӣ азхудкардани заминҳои нав қатъ нагашта буд. Дар ибтидои моҳи ноябри соли 1939 ин яке аз қалонтарин системаи обёришавандаи собиқ иттифоқи шуравӣ ҳисобида мешуд. Дар қарори Шурои Комиссарони Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 1939 зикр карда шуда буд, ки дар муддати сохтмони системаи ирригатсионии водии Вахш қорҳои совхозҳои

¹⁹⁷ БМДҶТ. Ҷ. р.-18,р. 5 д 152. В. 2.

¹⁹⁸ «Хоҷагии халқи РСС Тоҷикистон дар соли 1976». Маҷмӯаи ҳарсолаи оморӣ. Душанбе, 1977», С.48.

Тоҷикистон, дар дашти хушқу урён соҳиби 22 ҳазор гектар заминҳои обӣ шуданд.¹⁹⁹

Ба хотири амалӣ гардонидани нишондодҳои Анҷумани Муассисони Шуроҳои Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон (декабри соли 1926), Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шурои Комиссарони Халқи Тоҷикистон аз 5 марти соли 1927-ум «Дар бораи ба муҳочирон ва сокиншавандагон додани имтиёзҳо» қарори дахлдор бароварда, роҳу воситаҳои ба ҳаёт тадбиқ кардани онҳоро ба таври мушаххас нишон дода шуд. Дар зарфи якчанд соли баъди таъсиси Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон ҳазорҳо хоҷагиҳои деҳқонони беамину камзамин ба заминҳои бекорхобидаву навқорам кӯчонида шуданд. Масалан, аз соли 1924 то солди 1928-ум аз ноҳияҳои кӯҳӣ ба водии Вахш ва дигар ноҳияҳои ҷанубию марказии ҷумҳурӣ зиёда аз 8000 хоҷагиҳои деҳқонӣ кӯчонида, мувофиқи шароити онвақта дар макони нави зист ҷойгир карда шуданд.²⁰⁰

Муҳочирати деҳқонон ба ноҳияҳои Ҷанубию Марказии Тоҷикистон аз беруни ҷумҳурӣ низ давом мекард. Ин муҳочират аслан аз Ҷумҳурии Ўзбекистон ва қабл аз ҳама аз водии Фарғона ташкил карда мешуд.

Бояд зикр намуд, ки дар ҳуҷҷатҳо, маълумотҳои маҷмуаҳои оморӣ, адабиёти таърихӣ, воситаҳои ахбори умум то ин дам ягон рақаме, ки шумораи аниқи муҳочиронро дар тӯли солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX ба таври умумӣ муайян намояд, вуҷуд надорад.

Таъмин кардани ҷаранғии системаҳои ирригатсионӣ, мелиоративӣ ва азхудкардани заминҳои наву бекорхобида бо техникаи зарурӣ, дар солҳои пеш аз ҷангӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Дар он солҳо

¹⁹⁹БМДҶТ. Ф. р- 288, р. 2, д. 332, в. 61.

²⁰⁰БДТНҶТ. Ф.1.р.1, д. 601, в.9.

чунин шиоре ба пеш омада буд, ки «техника хамаро ҳал мекунад».

Техникаи дар он вақт мураккаби заминсозиву заминкани бе меҳнати шабонарӯзии ҳазорҳо кадрҳои таҷрибаноки коргарӣ ва инженер - техникӣ имконнопазир буд, ки он ба ҳеч шахс пинҳон нест. Ин ғалаба натиҷаи ягонагию ҳамбастагии халқҳои мамлакати паҳновари собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба даст оварда шуд, зеро «Вахшстрой» барои пешрафти иқтисодӣ - иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангии тамоми халқҳои мамлакат хизмат кард. Баробари бо техника сари вақт таъмин кардани «Вахшстрой» ва дигар иншоотҳои ирригатсионии ҷумҳурӣ масъалаи бо кадрҳо ва қабл аз ҳама бо коркунони инженер-техникӣ таъмин кардан низ муҳим буд.

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки барои муҳочирони дохилӣ, коргарону муҳандисон ва дигар қувваҳои ҷамъиятие, ки дар ҷараёни фатҳ намудани заминҳои чулу беоб ва онро ба макони маҳсулотҳои муҳимтарини хоҷагии кишоварзӣ ва қабл аз ҳама пахтакорӣ табдил додан, онҳоро сари вақт бо хонаву ҷой таъмин кардан лозим буд. Дар шароити онвақта танҳо ҷумҳурии Тоҷикистон чунин вазифаи масъулиятнок ва меҳнатталабро иҷро карда наметавонист. Аз ин рӯ аз рӯзҳои аввали ба миён омадани чунин масъалаи маишӣ-маданӣ ба ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Иттифоқ ва ҷумҳурияҳои ҳамсоя, аз ҷумла ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар ҷараёни сохтмонҳои ирригатсионӣ бо мо ҳамкор буд, дасти ёрӣ дароз кард.

Барои иҷрои ин вазифаҳои муҳими ҳаётӣ дар «Вахшстрой» махсус бригадаҳои сохтмонӣ, аз ҳисоби мардуми таҳҷой, муҳочирон ва ихтиёриёне, ки аз гушаву канори собиқ Иттифоқи Шуравӣ ба ин сохтмони зарбдор омада буданд ташкил карда шуданд.

Мундариҷа

Сарсухан.....	3-13
I	
Рушди обёрӣ ва мелиоратсияи замин	13-84
II	
Азхуднамудани заминҳои наву	84-105
III	
Муҳоҷирати дохилии ҷумҳурии деҳқонон.....	105-130
IV	
Бо техника ва кадрҳои механизаторӣ таъмин кардан заминҳои наву бекоҳобида	130-149
V	
Вазъи маданӣ - маишии фотехони заминҳои наву.....	149-166
Хулоса	166-174

РАҚИБ АБУЛҲАЕВ

ИНКИШОФИ ОБЁРӢ ВА
АЗХУДКУНИИ ЗАМИНӢОИ
БЕКОРХОБИДА ДАР
ТОҶИКИСТОН
(СОЛӢОИ 1929-1941).

Ба чоп 08. 04. 2024 имзо шуд.
Андозаи 60x84_{1/16}. Қоғази офсетӣ.
Хуруфи адабӣ. Чопи офсетӣ.
Чузъи чопии шартӣ 11. Адади нашр 100.

Дар ҶДММ «Бебок» чоп шуд.

Абулхаев Рақиб

Фаъолияти мухтасари меҳнатӣ

Ӯ фаъолияти меҳнатиро аз соли 1961 дар шуъбаи таърихи навтарини Пажуишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҚТ оғоз кардааст. Аз соли 1963 то 1965 дар Пажуишгоҳи таърихи АУ СССР, дар шаҳри Маскав, ба такмили ихтисос пардохтааст. Баъд аз хатми аспирантура, соли 1970, ба дифои рисолаи илмӣ сазовори унвони номзади илмҳои таърих мегардад. Аз соли 1971 Дар Пажуишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ ҚТ ба ҳайси корманди калони илмӣ фаъолият кардааст. Аз соли 1976 то соли 1979 дар кафедраи таърихи ҳизб ва иқтисодӣ – сиёсии Донишқадаи хунароҳи зебои ба номи М. Турсунзода қору фаъолият кардааст. Аз соли 1979-1988 корманди калони илмӣ ва аз соли 1988 то 1998 мудирӣ шуъбаи таърихи навтарини Пажуишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АУ ҚТ адои хизмат кардааст. Соли 1992 рисолаи докториро дифоъ карда, соли 2003 ба унвони профессорӣ мушарраф гардидааст. Аз соли 1998 то кунун ба чуз ходими пешбарандаи илми Пажуишгоҳи номбаршуда, дар ДСРТ чун профессор фаъолият дорад. Соли 2001 мудирӣ кафедраи «таърихи умумӣ»-и ҳамин Донишгоҳ таъин гардидааст. Аз моҳи январӣ соли 2009 профессори кафедраи «таърихи умумӣ ва ватанӣ» мебошад.

Муаллифи наздик аз 300 қорҳои илмӣ, илмӣ-оммавист. Ба қалами ӯ аз ҷумла чунин китобу монографияҳои илмӣ таалуқ доранд: «Барқароркунии ҳокимияти шӯравӣ дар болооби Зарафшон», «Субҳи Зарафшон», «Инкишофи обёрӣ ва азхуд намудани заминҳои нав», «Тачрибаи таърихӣ сохтмони ирригатсионӣ ва азхуд намудани заминҳои нав», «Иштироки намояндагони намояндагони Федератсияи Русия дар сохтмонҳои обёрикунанда», «Таърихи муҳоҷирати дохилӣ дар Тоҷикистон дар асри XX». Ба Ватан баргаштани гурезагони асри XX», «Таърихи муҳоҷирони меҳнати дар охири асри XX ва авали асри XX1», «Муносибатҳои ҳамкориҳои Эронӣ Тоҷикистон дар охири асри XX ва ибтидои асри XX1», «Ҳамкориҳои Эронӣ Тоҷикистон дар соҳаи маъориф, маданият ва илм дар охири асри XX ва ибтидои асри XX1», «Масъалаҳои таърихи навтарини халқи тоҷик (маҷмуаи мақолаҳои интихобшуда ва нашргардида) дар 7 қисм ва ғайра ба ҳисоб мераванд». «Ситораи дурахшони осмони маъонӣ», «Инкишофи обёрӣ ва азхудкунии заминҳои бекорхобида дар Тоҷикистон (солҳои 1929-1941)» соли 2024